

УДК 39:001.32(477)"192"

Ганна Скрипник
(Київ)

ПРОВІДНИЙ ЕТНОЛОГІЧНИЙ ОСЕРЕДОК УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК 20-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті на прикладі Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка йдеться про особливості розвитку української народознавчої науки 20х – початку 30х років ХХ ст. порушуються питання трансформації організаційних засад діяльності профільних наукових осередків, розроблення нових дослідницьких напрямів, застосування модернізованої методології, употужнення джерельної бази етнології завдяки запровадженню стаціонарних методів польових етнографічних студій.

У розвідці наголошується роль провідних вітчизняних учених (А. Носів, О. Алешо, А. Онищук, Н. Заглада, Л. Шульгина, Ю. Павлович та ін.) в інституалізації етнологічної дисципліни, аналізується їхній науковий доробок у контексті європейських дослідницьких практик.

Ключові слова: народознавчі осередки, Музей (Кабінет) антропології та етнології ім. Хв. Вовка, А. Носів, О. Алешо, А. Онищук, Н. Заглада, Л. Шульгина, Ю. Павлович, стаціонарний метод дослідження, монографічне вивчення населених пунктів.

В статье на примере Музея (Кабинета) антропологии и этнологии им. Ф. Вовка идет речь об особенностях развития украинской народоведческой науки 20-х – начала 30-х годов ХХ в. Затрагиваются вопросы трансформации организационных основ деятельности профильных научных центров, разработки новых исследовательских направлений, применения модернизированной методологии, расширения базы источников этнологии благодаря внедрению стационарных методов полевых этнографических исследований.

В публикации отмечается роль ведущих отечественных ученых (А. Носов, А. Алешо, А. Онищук, Н. Заглада, Л. Шульгина, Ю. Павлович и др.) в институализации этнологической дисциплины, анализируется их научный потенциал в контексте европейских исследовательских практик.

Ключевые слова: народоведческие центры, Музей (Кабинет) антропологии и этнологии им. Ф. Вовка, А. Носов, А. Алешо, А. Онищук, Н. Заглада, Л. Шульгина, Ю. Павлович, стационарный метод исследования, монографическое изучение населенных пунктов.

While showing the Khv. Vovk Museum (Cabinet) of Anthropology and Ethnology by example, the authoress considers the features of advance of Ukrainian ethnology in the 1920s – early 1930s. She raises the questions of transforming the principles of organization of core scientific centres' activities, enlarging their network, developing new research trends, introducing an updated methodology, and strengthening the source base of ethnology by virtue of realizing permanent methods of folk ethnographic studies.

The article accentuates a role of leading domestic scholars (A. Nosiv, O. Alesho, A. Onyshchuk, N. Zahlada, L. Shulhyna, Yu. Pavlovych and others) in institutionalizing the academic discipline of ethnology, as well as analyses their creation in context of European research practices.

Keywords: ethnological centres, Khv. Vovk Museum (Cabinet) of Anthropology and Ethnology, A. Nosiv, O. Alesho, A. Onyshchuk, N. Zahlada, L. Shulhyna, Yu. Pavlovych, stationary research method, locality monographic studies.

У 20-х роках ХХ ст. в історії етнологічних студій і в розвитку її невід'ємної складової – етнографічного музейництва підрадянських земель України – на тлі різномірної інституалізації науки, розгортання експедиційно-пошукової роботи і формування джерельної бази етнології, розширення музейної мережі, розроблення успадкованої від попередньої доби традиційної тематики й реалізації старих експозиційних практик відбувалися

водночас актуалізація нових дослідницьких змістів та пошук шляхів модернізації експозицій; спостерігалися трансформації методологічного характеру, які особливо були помітні в діяльності академічних установ – Кабінету примітивної культури та народної творчості (відомого ще й під назвою Етнологічний відділ), Етнографічної комісії, Музею (а згодом – Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка (Київ); а також у роботі Етнологіко-крає-

знавчої секції кафедри історії української культури (Харків) та ін.

Серед згаданих академічних установ, що були провідними народознавчими центрами підрадянської України, існував умовний поділ дослідницьких сфер. Так, Етнографічна комісія студіювала переважно духовну культуру (народний календар, звичаї та обряди, традиційні народні знання, усну народну творчість); Кабінет примітивної культури і народної творчості досліджував соціонормативні практики, форми громадського життя (шляхом виявлення пережитків примітивної культури в українській обрядовості, народному світогляді та фольклорі); Музей (Кабінет) антропології та етнології ім. Хв. Вовка головню вивчав матеріальний бік побуту й життя народу.

З історії створення установи

Вважаємо за доцільне ґрунтовніше розглянути в даній статті особливості функціонування і наукові здобутки саме Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка, оскільки дотепер ця академічна установа (порівняно з Етнографічною комісією та Кабінетом примітивної культури) викликала найменше зацікавлення дослідників, поза увагою яких залишалася важлива її науково-пошукова, публікаційна, організаційно-координуюча та просвітянська діяльність [53, с. 111–128; 58, с. CVII–CXV].

Утім, уже у 20-х роках ХХ ст. засновники Музею (Кабінету) антропології та етнології, наголошуючи на помітному поступі антрополого-етнологічних дисциплін у світі на прикладі діяльності таких провідних наукових центрів, як Антропологічна школа в Парижі (L'École d'Anthropologie), Королівський антропологічний інститут у Лондоні (Royal Anthropological Institute), Бюро американської етнології у Вашингтоні (Bureau of American Ethnology), Музей археології та етнології Пібоді в Кембріджі (Peabody Museum of Archaeology and Ethnology) та інші, ставили в рівень з ними і свою наукову установу: «У нас Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка при УАН – це перша та поки що єдина інституція на Україні, що має подібний характер як вище названі. Ідея заснування інституції такого типу була тісно зв'язана, з одного боку,

з пам'яттю небіжчика проф. Хв. Вовка, а з другого – з потребою науково, всебічно вивчати людність України» [24, с. 8].

Ця академічна інституція в Україні постала саме завдяки ініціативі Хв. Вовка, який (ще перебуваючи у вимушеній чвертьвіковій еміграції) мріяв про те, «щоби мати змогу працювати на рідній землі і для рідної науки». Після обрання його професором Київського університету на кафедрі географії та антропології і запрошення взяти участь в організації Української академії, не вагаючись і незважаючи на поважні вже роки, учений залишає Петербург, де мав професорську позицію, і вирушає в Україну. Тут він мав намір закласти науковий осередок систематичних антрополого-етнографічних досліджень, оскільки завжди мріяв про розвиток цих дисциплін в Україні і наголошував: «Розуміється, студіювати нашу етнографію треба у Києві» [29, с. 691]. Однак намірам його не судилося здійснитися – 1918 року по дорозі в Україну («до землі обітваної») учений помирає у місті Жлобині [58, с. CVII] (поблизу Гомеля) *.

Проте ідею заснування наукової антрополого-етнографічної інституції в Україні, яку виношував патріарх української етнології кінця ХІХ – початку ХХ ст. Хв. Вовк, зуміли реалізувати його вихованці – її підхопив і втілював у життя його учень і послідовник Олександр Алешо¹. Відомий археолог і мистецтвознавець, ко-

* У вітчизняній науці радянських часів ім'я Хв. Вовка було табуоване, відтак проявити інтерес до місця його поховання й упорядкувати могилу ніхто не наважувався. За часів незалежності дирекція Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського) 2013 року відрядила до Білорусі старшого наукового співробітника Українського етнологічного центру Любов Босу, якій було доручено з'ясувати сучасні обставини і по можливості віднайти місце поховання вченого. На жаль, результати пошуків виявилися невтішними. У ході господарсько-економічних перетворень у цій країні старе кладовище було зруйноване. За відомостями, наданими жлобинським краєзнавцем Миколою Шукановим, збереглися лише поховання 1930–1960-х років. Усі поховання раніших датувань (до 1930-х років) потрапили в індустріальну зону. Отож, виявити місце поховання Хв. Вовка навіть при допомозі місцевих краєзнавців не вдалося.

лега й однодумець Хв. Вовка Микола Макаренко допоміг О. Алешо переправити з Петербурга до Києва архів, бібліотеку та колекцію доісторичних предметів ученого. Докладаючи чимало зусиль і долаючи неймовірні труднощі, О. Алешо зміг допровадити цінну етнографічну спадщину Хв. Вовка до Києва, яку ще 1915 року дослідник заповідав передати українській науковій інституції, а заповіт доручив привести у виконання своїм близьким колегам – П. Стебницькому та С. Єфремову. 29 березня 1921 року при Українській академії наук вже було відкрито установу під назвою Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка [17, с. 213–215; 24, с. 6; 34, с. XXIII–XXVIII], яка розмістилася на третьому поверсі головного будинку Всенародної бібліотеки України при ВУАН (за адресою: бульвар Т. Шевченка, № 14, у будинку, спроектованому архітектором О. В. Беретті). Цей музей, в основу якого було покладено цілу, великої наукової ваги, спадщину Хв. Вовка, на думку його керівника О. Алешо, мав у перспективі стати народознавчою науковою установою всеукраїнського масштабу. До складу його штатних і позаштатних наукових співробітників було зачислено О. Алешо, А. Носова, А. Онищука, Ю. Павловича, Л. Шульгину, Є. Дзбановського та Д. Демуцького.

Ще восени 1918 року Олександр Алешо розробив у вигляді відомчої «Записки» спеціальну програму створення академічної антрополого-етнографічної інституції в Україні під назвою Музей антропології й етнології та Антропологічний інститут імені Хведора Кіндратовича Вовка при Українській академії наук. Програма містила обґрунтування доцільності створення відповідних профільних підрозділів установи, а також докладні пропозиції щодо цілей, завдань і змісту кожного з них. Нею передбачалося, що Музей складатиметься з антропологічної та етнографічної частин і автономного Антропологічного інституту при ньому, «який ставить своїм завданням наукове розроблення антропології на Україні».

У доповідній записці про організацію Музею антропології та етнології О. Алешо наголошує, що «Українська Академія Наук <...> одна тільки й може як слід подбати, щоб дорогоцінні наукові скарби, передані їй у спадок Хв. Вовком, «не ле-

жали мертвим майном, а лягли і служили ґрунтом для розвитку зазначених наукових дисциплін» [див: 5, од. зб. 2, арк. 1; 57, с. 31]. Основу Музею, як згадувалося, склали бібліотека, численні наукові, антропологічні, етнографічні та палеоетнологічні матеріали професора Хв. Вовка (у вигляді колекції речей, рукописних матеріалів, заміток, малюнків, карток антропометричних вимірів, світлин тощо) [24, с. 4–8; 47] ².

Тимчасовий статут Музею, розроблений О. Алешо, окреслював широку наукову перспективу розвитку осередку, який мислився як «центральної науковий музей на Україні», покликаний «планомірно збирати та переховувати різні матеріали», здійснювати «безпосередні наукові студії антропології, доісторії та етнології» [47; 57, с. 32]. Положення статуту про наукову діяльність Музею відбивають помітний вплив на О. Алешо наукових поглядів його вчителя Хв. Вовка про триаду наук – антропологію, археологію, етнографію ³. Відповідно до цього інституцію і було поділено на три відділи. У «Провіднику» по Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка зазначається, що завдання відділу етнології, зокрема, полягає «...в дослідженні побуту українського народу та [представників. – Г. С.] інших народів, що Україну залюднюють або близькі українській людності своїм походженням та історичними стосунками» [17, с. 213]. Дослідницьку діяльність відділ здебільшого провадив «стаціонарним методом на своїх дослідчих станціях, за які є окремі села, а також екскурсійним способом у певні райони»; крім того, передбачалося, що відділ буде керувати роботою кореспондентів та окремих дослідників на місцях, які працюватимуть за спеціально розробленими запитальниками. Поряд з дослідженням народного побуту стаціонарним та екскурсійним способами співробітники відділу проводили систематичне збирання речей і комплектування етнографічних колекцій музейного осередку.

У 1922 році (31 березня) «з технічних причин» Музей було перейменовано в Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка, однак, як зазначається в першому випуску «Бюлетеня» установи, це не звузило меж наукової діяльності установи [24, с. 6]. Вченим секретарем

Музею (Кабінету) антропології та етнології був учень і послідовник Хв. Вовка Михайло Рудинський. Реорганізація цього музейного осередку в Кабінет супроводжувалася структурним виокремленням на його основі кількох самостійних підрозділів: з одного боку – власне етнографічного музею, а з другого – своєрідного інституту у вигляді антропологічного та етнологічного секторів, кожен з яких відповідав конкретному напрямкові роботи й набував автономного характеру. Як зазначав А. Носов⁴ – очільник Музею (Кабінету) антропології та етнології (обраний по смерті О. Алешо 1922 р.), колись єдиний Кабінет, «принципи якого Ф. К. [Ф. Вовк. – Г. С.] ще за свого життя так енергійно висував і популяризував», невдовзі «для більшого успіху та розвитку поділений на Кабінет Антропології та Передісторії і на Кабінет Етнології; обом надано ім'я покійного» [35, с. 8].

Серед пріоритетних завдань діяльності установ, які через обмаль ресурсів так остаточно повномасштабно і не запрацювали, були не лише теоретичні, але й практичні антропологічні та археологічні студії. Зокрема, уже до 1926 року співробітниками було зроблено понад дві тисячі антропологічних вимірів українців і представників інших націй, які жили на території України; досліджено нові археологічні стоянки палеолітичної та неолітичної культур. Результати цих практичних досліджень відображені в часописах ВУАН та в спеціально заснованому річнику «Антропологія», де йшлося як про регіональні антропологічні особливості української людності (Поділля, Кубані), антропологію іноетнічного населення (Криму, Приазов'я) [30–32], так і про нововідкриті стоянки передісторичних культур [50; 51] тощо.

Отже, студії відділів Музею (Кабінету) антропології та етнології були предметним утіленням наукових задумів Хв. Вовка щодо реалізації програми комплексних антрополого-етнографічних досліджень усієї України. Проте через відсутність фінансових і матеріально-технічних засобів для повноцінного розгортання діяльності всіх профільних підрозділів, співробітникам Музею (Кабінету) «довелося зосередити більше уваги й матеріальних засобів покищо на одному відділі, саме на відділі етнології» [23, с. 11].

*Експедиційно-пошукова діяльність
Етнологічного відділу.
Комплектування колекцій та
формування джерельної бази етнології*

Відтак основною опцією досліджень Музею (Кабінету) стало етнографічне вивчення населення України – як методом безпосереднього спостереження та опису й аналізу етнокультурних реалій, так і шляхом їх художньої фіксації (графічні зображення та акварельні замальовки) [53, с. 115–119]. Тому-то найпомітніші наукові результати отримав саме етнологічний підрозділ, що функціонував у складі провідних штатних і позаштатних співробітників (зокрема А. Носова, Н. Заглади, Л. Шульгиної, Ю. Павловича, Л. Демущого та ін.) під керівництвом відомого етнографа Антона Оніщука⁵. Останньому належить ініціатива організації та реалізації стаціонарних народознавчих досліджень, що проводилися в різних населених пунктах України науковими силами Музею (Кабінету), окремими кореспондентами та дослідниками.

Слід зазначити, що у 20-х роках ХХ ст. етнографічні студії з монографічного вивчення населених пунктів актуалізувалися в усіх регіонах СРСР ще й у зв'язку з поставленими радянською владою завданнями з вивчення виробничих можливостей окремих територій, найповнішого виявлення місцевих ресурсів [54, с. 30]. Можливо, це й стало однією з причин, чому в народознавчій науці підрадянської України цього періоду широкого визнання набув метод стаціонарного монографічного дослідження певної місцевості, який забезпечував (завдяки безпосередньому тривалому перебуванню етнографа в досліджуваному районі), окрім вивчення природних ресурсів та окремих ланок господарського життя, ще й можливість найповнішого обстеження і студіювання явищ культури та побуту за єдиною системою тематично сформованих запитальників⁶. Послугуючись методом стаціонарного дослідження, Етнологічний відділ київського Музею (Кабінету) антропології та етнології, а також інші установи ВУАН (Етнографічна комісія, Кабінет примітивної культури та ін.) розпочали комплексне вивчення сіл та містечок і ґрунтовне студіювання архаїчних явищ побутової культури шляхом розгляду всіх її складових

і виявлення пережитків; з'ясування на їх основі етапів еволюції досліджуваних реалій і подальшого порівняння подібних культурних комплексів з аналогічними явищами в інших народів світу. Пріоритетного значення надавалося впровадженню науково апробованих ефективних методик формування належної джерельної бази – стаціонарних способів збору матеріалів за професійно розробленою серією тематичних запитальників і програм. У звідомленні про діяльність Етнологічного відділу зазначається, що «відділ Кабінету відсунув випадковість, як шкідливу для науки, і впровадив у життя ідею систематичного, всебічного стаціонарного дослідження» [23, с. 15].

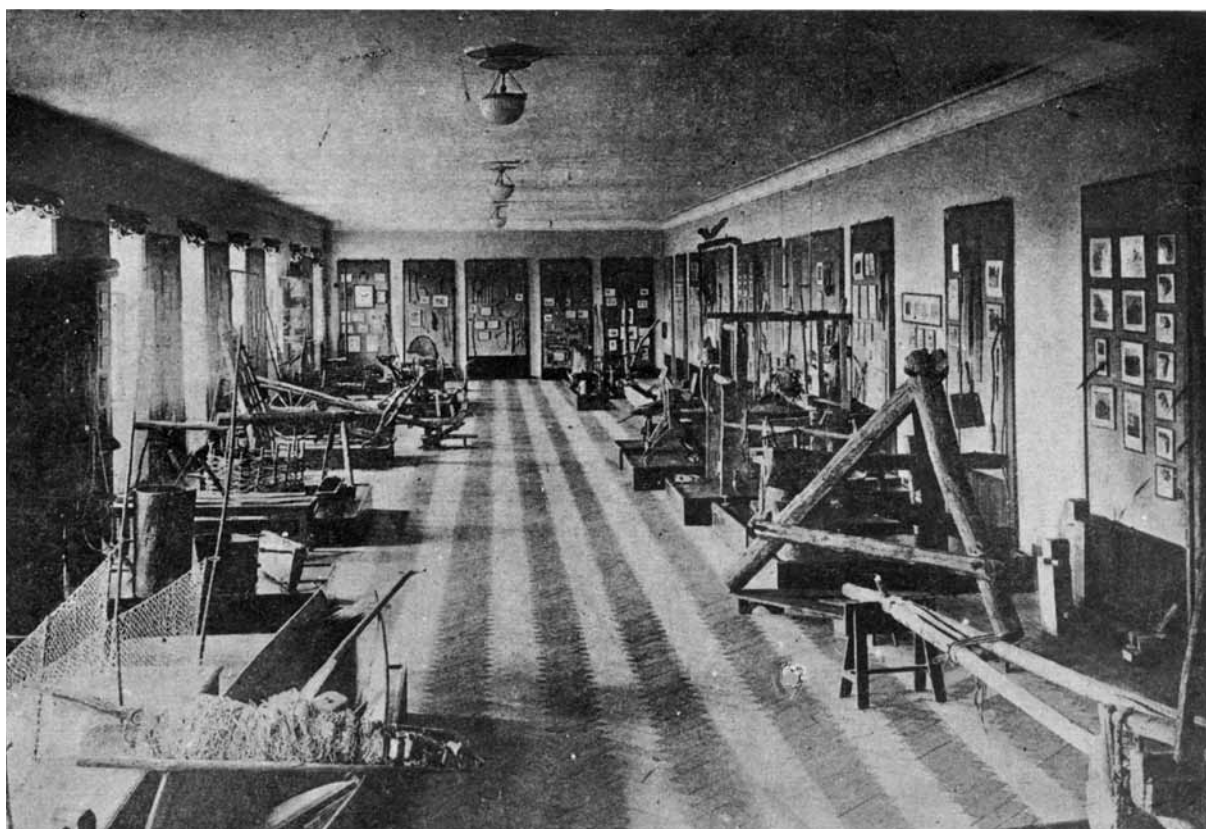
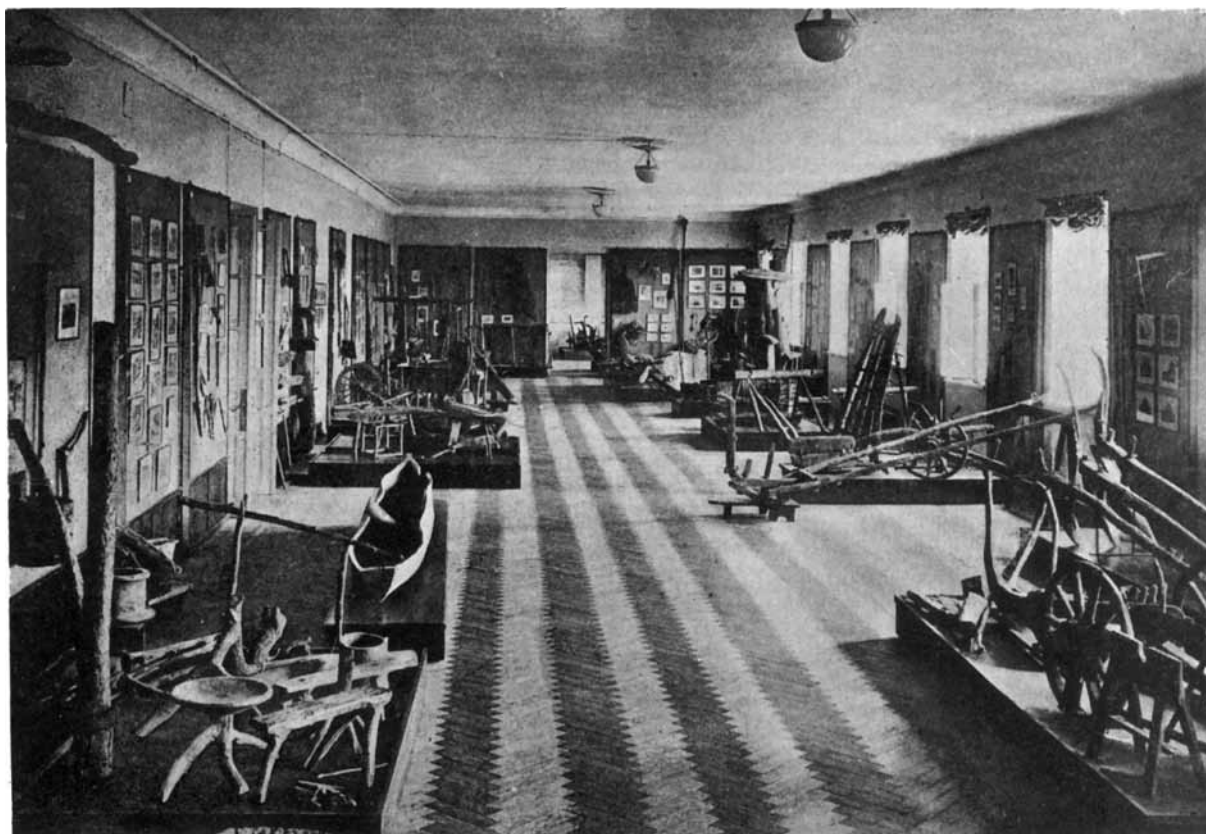
Восени 1921 року стаціонарне дослідження с. Старосілля (25 км на північ від Києва) розпочав відомий етнограф, постійний співробітник – консерватор Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка А. Онищук [13, с. 127; 18; 23, с. 12], «зобов'язавшись при цьому вчити селянських дітей і тим забезпечити собі за тодішніх умов житловий мінімум, а поруч і здобути певне довір'я людей для сприяння праці» [23, с. 12]. Запроваджений ним і співробітниками Музею (Кабінету) метод монографічного дослідження сіл і селищ став важливим набутком науки та музейної практики України цього періоду⁷, що дозволив комплексно, а не епізодично, зібрати унікальний фактографічний матеріал локального характеру. А. Онищук, постійно проживаючи в Старосіллі протягом 1921–1923 років, вивчав конкретні ланки народної культури (рибальство, землеробство, народну техніку та житло), водночас розробляючи дослідницькі програми для інших співробітників установи. Науковці Музею (Кабінету) почергово навідувалися в село для проведення власних дослідів у дорученій їм царині, спираючись головню на свої спостереження та фіксуючи матеріали з дитячого побуту й фізичного виховання дітей, бджільництва, рибальства, народного харчування, народного одягу і хліборобства, народної техніки та архітектури [23, с. 11–14].

Про визнання запровадженого вченим методу засвідчує увага і висока оцінка дослідницьких пошуків Музею (Кабінету) як вітчизняними (М. Біляшівський, Д. Багалій, М. Макаренко, С. Рудницький, Ф. Колесса), так і зарубіжними (академік

М. Мурко (Прага), професор А. Мартель (Париж), Д. Золотарьов, Б. Куфтин, С. Штернберг (Росія), директор Етнографічного музею в Москві, професор Соколов та ін.) колегами [4, од. зб. 125, арк. 3; 45–47]. Зацікавившись методом стаціонарного дослідження окремого населеного пункту, з метою вивчення досвіду й запровадження його в життя музеїв в інших республіках Радянського Союзу Головна-ука СРСР відрядила до Києва відомого спеціаліста, керівника Кабінету краєзнавства в Москві, професора М. Феноменова, який писав: «Метода, що застосовується в етнологічному відділі музею ім. Вовка, заслуговує не тільки уваги, але й якнайактивнішої пропаганди поміж етнографами <...> Особливо багато відкривається при такому досліді культурних пережитків, що на них звертати уваги під час побіжної експедиційної роботи, дослідник не має часу <...> Етнографам Союзу треба не лише признати, що тут у Києві пророблено дуже оригінальну спробу монографічної роботи, але й подбати, щоб подібні етнографічні станції заснувати в інших місцях Союзу» [48].

Результатом цих польових експедиційних студій стають ґрунтовні наукові розвідки та численні збірки етнографічних колекцій: у перші ж роки функціонування Музею (Кабінету) в ньому з'явилася збірка дитячих іграшок із с. Старосілля (134 од. зб.); побутових предметів та знарядь рільництва із с. Пекарі (63 од. зб.); гончарних виробів із с. Бубнівка (60 од. зб.); пам'яток татарського побуту, зібраних Л. Шульгиною в Криму тощо [4, од. зб. 41, арк. 14; 4, од. зб. 42, арк. 2; 4, од. зб. 116, арк. 1], а на 1926 рік було зібрано близько 2 тис. експонатів та близько 5 тис. малюнків.

Про характер дослідницьких пошуків осередку свідчать звідомлення про його діяльність та опубліковані співробітниками розвідки й статті, які інформують про особливості польових студій і збирацької роботи установи, помітній результативності якої Музей (Кабінет) завдячував не лише праці в ньому знаних етнографів (А. Онищука, Л. Шульгиної, Н. Заглади), а й роботі професійного художника Юрія Павловича, котрий брав участь у всіх дослідках і забезпечив належну художню фіксацію та документування досліджуваних явищ. Відтак висвітлення

**Загальний вигляд Етнологічного відділу
Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка
(за: *Заглада Н.* Відділ монографічного дослідження села... [18])**

здобутків Музею (Кабінету) та змісту публікаційних матеріалів його науковців з необхідністю передбачає врахування цінної наукової спадщини активного учасника стаціонарних експедицій художника-етнографа Ю. Павловича⁸, 145-річчя з дня народження якого відзначається 2017 року. Як учень Хв. Вовка ще з петербурзьких років життя й діяльності, художник Ю. Павлович після переїзду в 1918 році до Києва починає працювати позаштатним співробітником Музею (Кабінету) антропології та етнології (з 1921 р.), здійснюючи щорічні багаторазові експедиційні виїзди на Київщину, Чернігівщину, Житомирщину, Полтавщину, Дніпропетровщину, Запорожжя, де виконує численні замальовки землеробських, рибальських знарядь, зразків тогочасної техніки, антропологічних типажів.

Як зазначається у звітності про діяльність Музею (Кабінету) протягом 1921–1924 років, уже від початку функціонування цієї установи Ю. Павлович «дістає доручення збирати шляхом замалювання матеріали щодо рибальства за спеціально виробленою програмою» [41, с. 12]; водночас предметом його уваги та художньої фіксації стали фактично всі аспекти матеріального побуту, що їх досліджували штатні співробітники Музею (Кабінету) А. Онищук, Н. Заглада та Л. Шульгина. Так, як безпосередній учасник монографічного вивчення культури й побуту Старосілля, художник разом з А. Онищуком працює над тематикою останнього, періодично приїжджаючи в село та виконуючи серію малюнків до розвідки А. Онищука «Виріб човна», надрукованої 1929 року в «Матеріалах до етнології й антропології» (Львів, 1929, т. 21–22, ч. 1). У щоденниках учасників стаціонарних екскурсій до Старосілля зазначається, що вже в перший рік дослідницької праці тут (1921) Юрію Павловичу «яко маляру» доручено було студіювати «одяг та оздоби», а також виготовляти ілюстрації до всіх тем, які виконувалися іншими дослідниками [2, арк. 36]. «І малював же Юр. Ю. [Юрій Юрійович. – Г. С.], – як згадують його колеги, – невпинно!.. Геть усе позамальовував, – усе життя, весь побут» [2, арк. 38].

Період праці Ю. Павловича в Музеї (Кабінеті) антропології був визначальним у його становленні як етнографа, оскільки робота пліч-о-пліч із провідними віт-

чизняними народознавцями збагатила дослідника теоретично-методичними знаннями та практичним досвідом у царині етнографії, сформувавши з нього справжнього «дослідника-польовика», що мав професійний і чіпкий зір та етнографічне «чуття». І хоча це був нелегкий і голодний для київських науковців час [2, арк. 38], художник наполегливо й самовіддано займався фіксацією етнокультурних явищ, опановуючи професію етнографа на ділі. Він уже протягом першого року досліджень виконав кілька сотень малюнків, а 1922 року, коли в Музеї (Кабінеті) було відкрито експозицію-виставку «Монографічне дослідження села», значну її частину склали замальовки, зроблені ним у с. Старосілля [18].

Стаціонарне студіювання побуту українців та представників іноетнічного населення тодішньої України Музей (Кабінет) провадив у різних пунктах. Зокрема, у 1923 році його працівники досліджували гончарство й кошикарство в Слобідці, поблизу Києва; народне будівництво та одяг – на Малинщині й Миргородщині [23, с. 13; 53, с. 116–117], а відомий етнограф установи Н. Заглада (починаючи із цього ж року) стаціонарно вивчала рибальство, народне харчування та дитячий побут у с. Пекарі на Київщині. Зібрані й систематизовані співробітниками Музею (Кабінету) фактичні відомості були істотно доповнені та проілюстровані малюнками Ю. Павловича, який у ході експедицій здійснив етнографічно достовірну фіксацію всіх згаданих явищ матеріального побуту.

У 1924 році співробітники Музею (Кабінету) відкрили нову етнографічну дослідну станцію в с. Жукинь на Чернігівщині, завдяки діяльності якої було зібрано загальні відомості про село, досліджено ономастику, «ловецтво», рибальство, пасічництво, скотарство, хліборобство, городництво, народне харчування, техніку, медицину й ветеринарію, весілля, родини та хрестини, дитячий побут тощо. «За основу вивчення села було положено всебічне дослідження одного господарства, і ці відомості доповнені були матеріалами, зібраними по інших господарствах та від різних спеціалістів, як от – рибалки, теслярі, пасічники і т. п.» [23, с. 13]. Ю. Павлович був незамінним учасником цих монографічних студій [23, с. 12], а наприкінці 1920-х років він як член ради Всеукраїнського етнографічного

товариства, разом з А. Онищуком, взяв участь у «систематичних краєзнавчих дослідках» Коростенського окружного музею сіл Озеряни (українці) та Дуброва (поляки) [42, с. 15].

Численними відомостями й замальовками типів народного одягу, житла, господарських споруд та знарядь праці збагатився Етнологічний відділ і під час експедиційних відряджень у с. Сушківка на Уманщині (1929–1930), а унікальна збірка фактографічних даних і малюнків, що документують систему життєзабезпечення, землеробські знаряддя, рибальство, пасічництво, типи традиційного житла та тогочасні колгоспні будівлі тощо [4, од. зб. 166], стала вислідом монографічного вивчення співробітниками Музею (Кабінету) повсякдення мешканців Чорнобильщини.

Згідно з програмою діяльності установи і започаткованим (частково під тиском влади) курсом на вивчення робітництва й промисловості, що передбачали студіювання нового побуту не лише селян, але й мешканців міста, учені Музею (Кабінету) розпочинають також урбаністичні студії. Зосібна, Ю. Павлович багато уваги приділяє фіксації типажів жителів міста й лише в 1931 році він передає до Музею (Кабінету) 135 малюнків з побуту міських жителів [4, од. зб. 43, арк. 23 зв.]. Серед цих замальовок зразків одягу – чимало присвячених убранню київських міщан та вихідців з київського передмістя, а також робітників Запорозжжя та Дніпропетровщини, що їх художник зробив у результаті відрядження на Дніпрельстан [4, од. зб. 130, арк. 3]. Характерно, що збірка малюнків Ю. Павловича, присвячених народному вбранню, була чи не найчисленнішою. Як зауважували дослідники, художник зробив «5500 кольорових зарисовок типів українського одягу. Не меншу кількість зробив Ю. Павлович і по житлу» [52].

У планах науковців Музею (Кабінету) було охоплення стаціонарними монографічними дослідженнями десятків сіл різних областей України. На реалізацію цього широкоформатного проекту вже в 1926 році А. Онищук, Н. Заглада та Ю. Павлович проводять дослідження в с. Замисловичі Олевського повіту на Волині. Предметом їхнього вивчення стали народна техніка, побут, звичаї та обряди. Починаючи з того ж року, Л. Шульги-

на вивчає народну гончарську техніку в с. Бубнівка на Поділлі [4, од. зб. 173].

У рубриці газети «Пролетарська правда», що мала назву «Культура й мистецтво», про масштабність дослідницької діяльності Музею (Кабінету) констатувалося: «Етнологічний відділ кабінету провадив цього року, як і минулими роками, систематичну дослідчу працю над народнім побутом – у селах Старосілля, Жукині (Чернігівщина та Київщина) та в Бубнівці (на Поділлі). **Досліджено пасічництво**, ткацтво та гончарство (Бубнівка). Зібрано дуже цінні матеріали в записках, малюнках та фотографіях, придбано нові експонати для етнографічного музею, що існує при відділі (ткацькі верстати, сільські приладдя та кераміка).

В літку, ц. р., етнологічний відділ влаштував, під керівництвом Ант. Онищука, екскурсію на Полісся. Там досліджено архітектуру, громадське життя та побутову техніку. Матеріали, що їх здобуто, дають надзвичайно цінні факти для дослідів у галузі первісної культури. Підчас цієї екскурсії Ю. Павлович зробив 400 малюнків та біля 130 фотографічних знімків» [47].

Об'єктом дослідницької уваги колективу була також культура народів світу. У рамках програми Музею (Кабінету) з комплектування матеріалів для відділу порівняльного народознавства Ю. Павлович, зокрема, виконав серію малюнків з етнокультури інших народів та нацменшин України (народні типажі, культура й побут болгар, євреїв, греків, росіян, циган, татар, узбеків, азербайджанців та ін.).

Результатом дослідницьких пошуків співробітників Етнологічного відділу Музею (Кабінету) та участі художника в його стаціонарних експедиційних дослідженнях стали наукові розвідки й численні тематичні серії малюнків, які завдяки типологічній серійності характеризувалися повнотою репрезентованих етнографічних явищ. Уже на 1926 рік в установі було зібрано близько 5000 малюнків, серед яких – збірки зображень дитячих іграшок із с. Старосілля; побутових предметів, хліборобських знарядь із с. Пекарі (Київщина); гончарних виробів із с. Бубнівка (Поділля) тощо. Тільки впродовж 1928–1930 років Ю. Павлович передав Музею (Кабінету) понад 1100 малюнків [4, од. зб. 43, арк. 4–25], виконаних на високому професійному рівні, з детальною прорисовкою окремих елементів

Таблиці до праці Л. Шульгиної «Бджільництво в с. Старосілля на Чернігівщині» [66].
Малюнки Ю. Павловича, світлини Д. Демущького

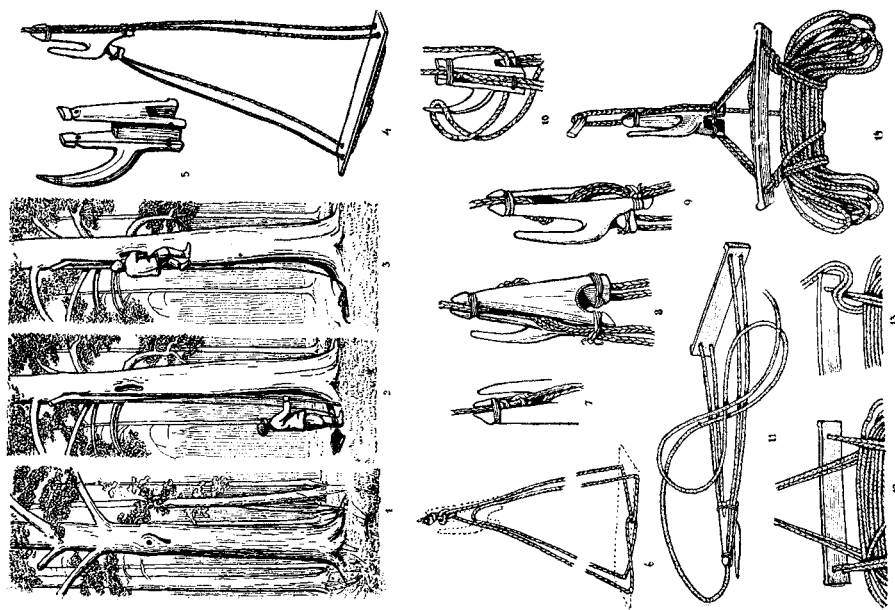

Табл. 1. 1 – борт; 2–3 – способи вилазити за допомогою крісла; 4 – крісло; 5 – рачок; 6 – спосіб обв'язувати крісло пліттю; 7–9 – способи прив'язувати пліть до рачка; 10 – спосіб закріплювати пліть; 11 – спосіб згортати пліть; 12, 13 – способи затягувати кінці; 14 – крісло і пліть у складеному вигляді

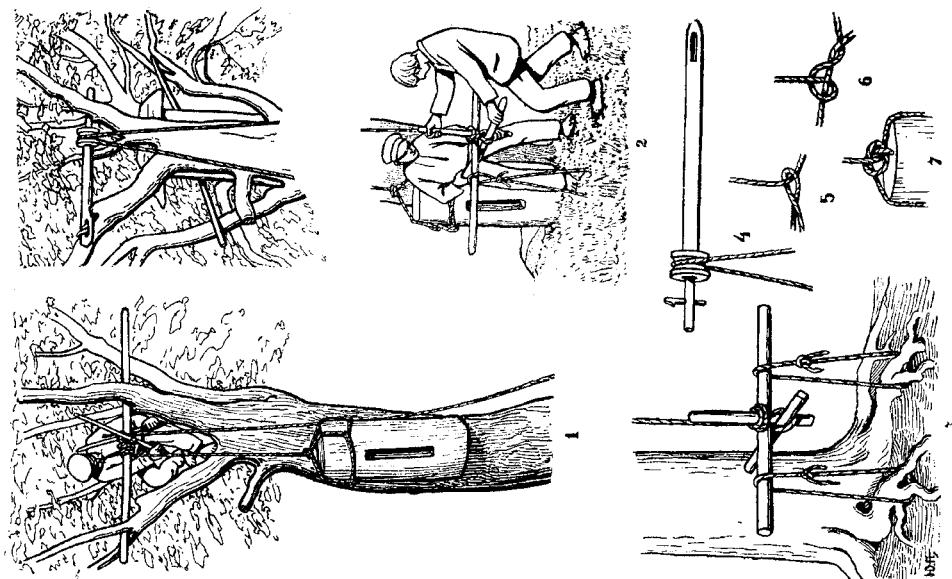

Табл. 2. 1–2 – способи тягнути вулики на дерева; 3 – укріплення рубля із цурками до кінців дерева; 4 – блок (колесо з віссю); 5–7 – способи обв'язувати вулика снастю

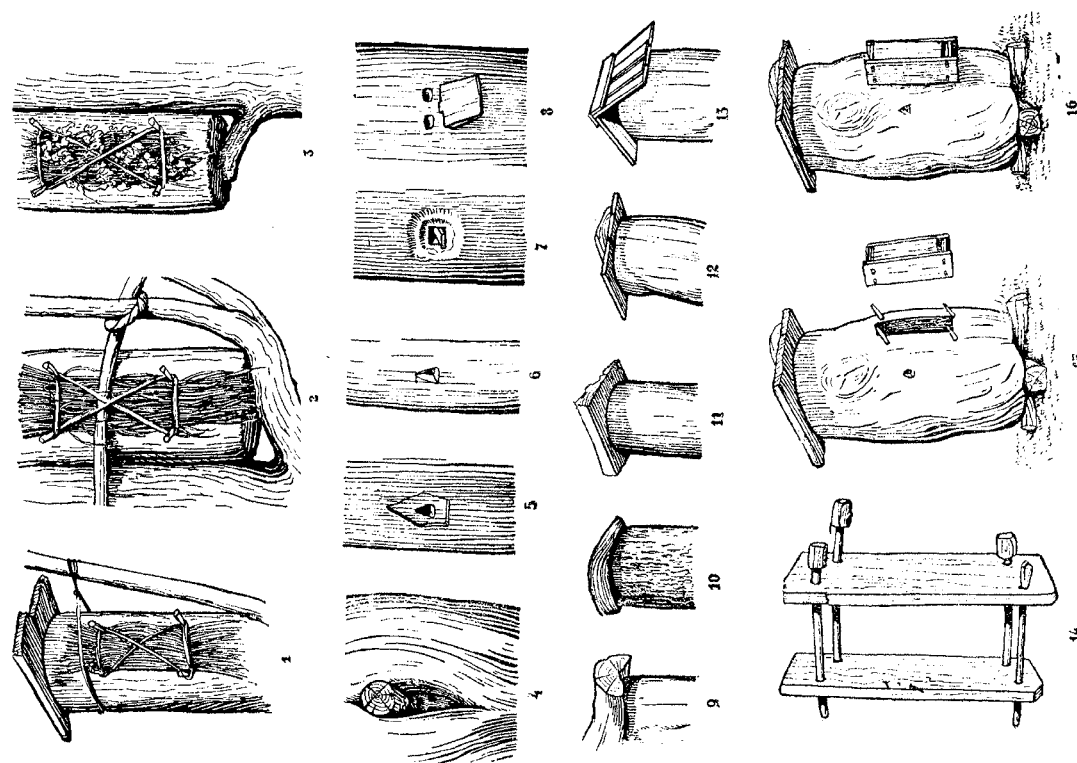

Табл. IV. 1-3 — способи закривати вулики на зиму;
 4-8 — вічка; 9-12 — кружки з колодок та обаполоків;
 13 — кружок із дощок; 15 — спосіб укріплити наставні;
 16 — бортяк із наставнями (загальний вигляд)

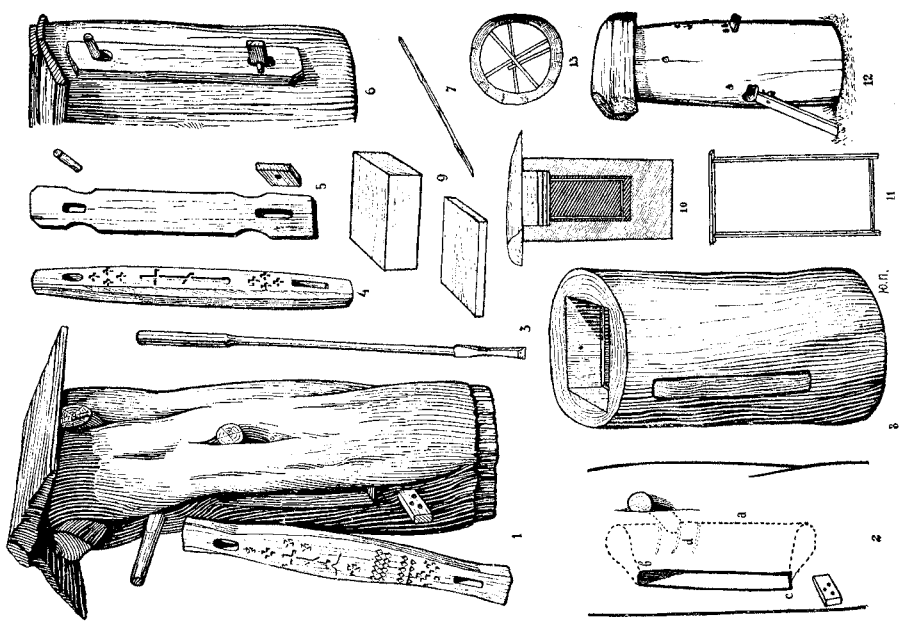

Табл. III. 1-10 — вулик-бортяк, або бортова колода, та його деталі; 11 — рамка; 12 — дулянка; 13 — дулянка (перекрій горизонтальний)

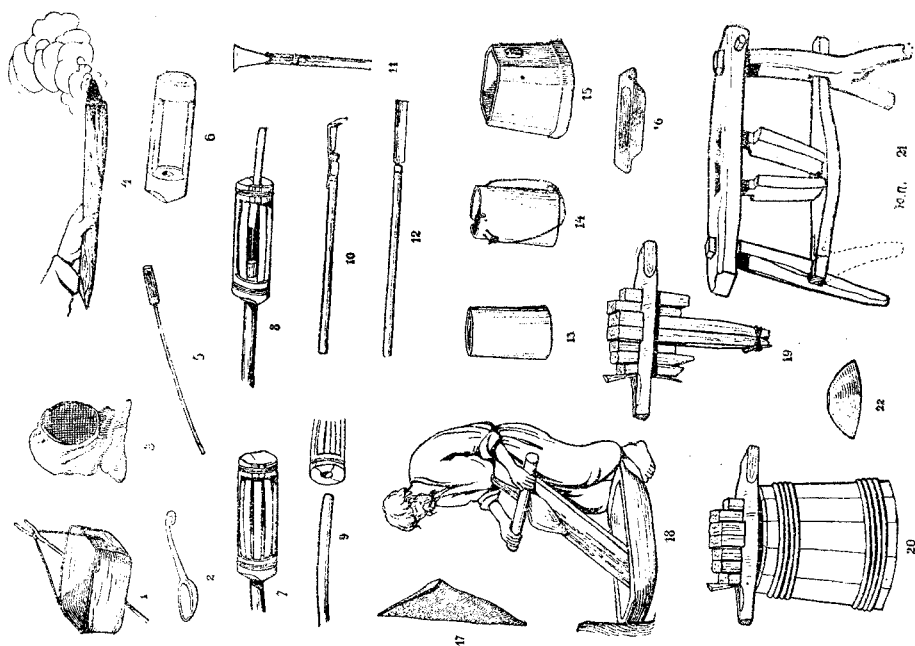

Табл. VI. 1 – рійниця; 2 – ополоник; 3 – пасічницька сітка; 4 – зубель; 5–7 – маточники; 8 – спосіб закладати очеретинки; 9 – спосіб зачиняти маточник держаком; 10, 11 – сапки; 12 – ніж; 13–15 – коробки на мед; 16 – коритце для годівлі бджіл; 17 – «ворочок» (торбинка для воску); 18 – витискання воску качалкою; 19 – «лисиці» (прес для вибивання воску); 20 – «лисиці» (спосіб уживання); 21 – воскобійня; 22 – кружок воску

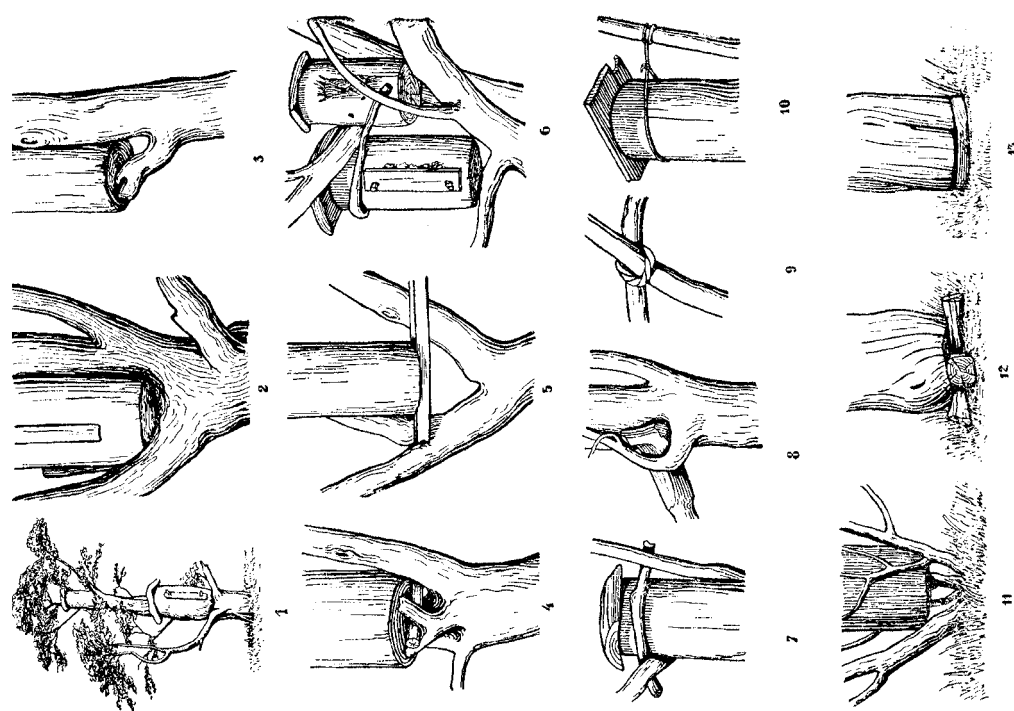

Табл. V. 1 – способи ставити бортові колоди на деревах; 2–7 – укріплення вулика; 8–9 – способи укріплити закладки; 10 – прив'язування вулика; 11 – укріплення вулика між корінцями; 12 – підкладки з колодок; 13 – кружок (кругла суцільна підставка)

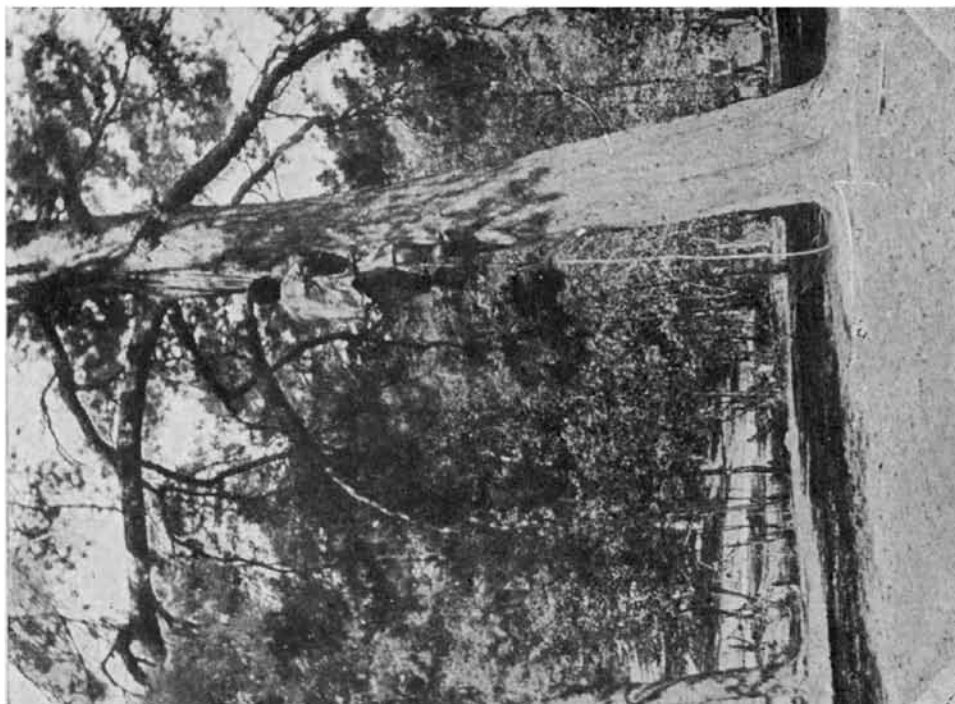

1

2

Табл. VII. 1, 2 – способи лазити на дерева

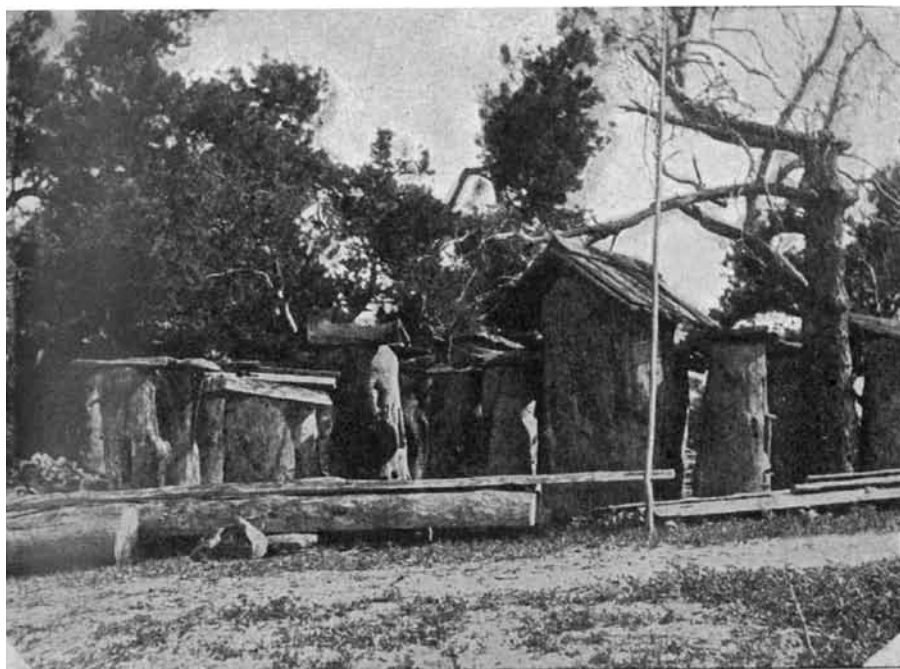

1

2

Табл. VIII. 1 – праця біля борги; 2 – праця біля бортного вулика (пасічник сидить на кріслі)

1

2

*Табл. ІХ. 1 – пасіка (загальний вигляд);
2 – підкурювання бджіл*

пам'яток. Характерною особливістю цього безцінного для сучасних етнографів ілюстративного джерела є зображення різних предметів у їх розвитку – від реліктових «пережитків» до сучасних виявів чи зразків, поетапне відтворення кожної ланки традиційних господарських занять. Художньо-етнографічні збірки графічних і акварельних малюнків Ю. Павловича з усіх досліджуваних Музеєм (Кабінетом) населених пунктів України [див.: 56, с. 7–17] головню представлені за еволюційно-типологічною схемою, у вигляді тематичних типологічних серій, що утворювали відповідні культурні комплекси («Народна техніка», «Вогонь», «Обробка тваринних, рослинних і мінеральних продуктів» та ін.), які розкривали в історичному контексті виробничі процеси та етапи їх еволюції не як ізольовані явища, а як частину ширших суспільно-господарських практик. Більшість із художньо зафіксованих дослідником явищ народної традиційності тематично викінчені і є рядами типологічно однорідних пам'яток: так, збірка рисунків-креслень «Полтавські тини» налічує понад 200 зразків [4, од. зб. 46, арк. 11].

Зібрані у висліді стаціонарних експедицій у с. Старосілля етнографічні матеріали та виконані Ю. Павловичем графічні й акварельні малюнки склали основу спеціального підрозділу Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка – Відділу монографічного дослідження села (с. Старосілля). Характер експонатури та зміст сюжетів ключових тематичних блоків експозиції, що подавались у вигляді окремих культурно-побутових комплексів типологічно систематизованих пам'яток, змістовно й дохідливо, з належною професійною компетентністю віддзеркалює провідник по Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка, укладений 1930 року Н. Заглагою як учасницею експедицій [18]. Провідник репрезентує лише один з відділів Музею (Кабінету) – власне відділ монографічного дослідження села Старосілля. Його інформативно-джерельною базою послужили не лише відомості, зібрані Н. Заглагою як авторкою, але й ті дані, що були зафіксовані всіма учасниками експедиції, а особливо – матеріали А. Онищука. У «Вступі» Н. Заглагода подає історичну довідку про село, його людність і природу, розкриває мотиваційні причини обрання цього населеного пунк-

ту об'єктом дослідження та вказує мету стаціонарних студій: «Завдяки географічному становищу та соціально-економічним умовам село зберегло в побуті багато культурних пережитків з давноминулих віків, а в деяких ділянках цілком виразні ознаки натурального господарства. Це й спонукало обрати його, як об'єкт для стаціонарних наукових дослідів. Р. 1921 у Старосіллі засновано нашим етнологом Антоном Івановичем Онищуком першу у нас етнографічну науково-дослідчу станцію. Станція мала була систематично досліджувати побут цього села в широкому розумінні, щоб зібрати матеріал для повної монографії, присвяченої життю місцевої людности» [18, с. 7].

Дослідниця інформує, що з часу відкриття відділу для огляду (1922) він отримав схвальну оцінку громадськості, акцентує на важливості фіксації соціально-економічних змін у сільському побуті: «...в цей момент, коли індивідуальне господарство ліквідується, реконструюється на колективне та цілком раціоналізується, багато допоможуть дані науки етнографії, що досліджує і фіксує побут людности таким, яким він був перед цим зрушенням, та дає окремим явищам наукове висвітлення. У великій та складній реконструктивній роботі кожен, хто бере участь у будівні нового життя, повинен добре знати побут людности, спадщину старого суспільно-економічного ладу» [18, с. 8]. Класифікація й подача матеріалу, за задумом науковців, мала сприяти глядачеві «пов'язати окремі явища в певні комплекси, з'ясувати їх взаємний стосунок, ступінь досконалості окремих надбань, причини, що обумовлювали їх виникнення й розвиток або цей розвиток гальмували, значення окремих надбань у народньому господарстві тощо, порівнюючи окремі набутки матеріальної культури даного села з відповідними набутками сучасної високої цивілізації, встановлюючи ступінь відсталості» [18, с. 8–9]. Сам текст провідника – це, властиво, глибоко осмислений і логічно викладений розлогий етнографічний наратив про всі ланки господарського й побутового життя мешканців села у їх архаїчних формах (від використання природних форм дерева в побутовій культурі селян до реліктових виявів оброблення тваринних і рослинних матеріалів, ловецтва, рибальства,

бджільництва, хліборобства, тваринництва, комунікації і транспорту, фізичного виховання й побуту дітей, обрядовості та звичаїв тощо). Поданий матеріал – унікальний за своїм змістом; етнографічний опис, що його по праву можна розглядати як ґрунтовну монографічну працю джерелознавчого характеру, яка за рівнем професійності, достовірності та доступності матеріалу, його інформативності й локальної неповторності і донині залишається для подібних путівникових видань гідним для наслідування взірцем. Наукової престижності путівнику додає й розлоге французькомовне резюме.

Про структуру етнологічного підрозділу Музею (Кабінету) і зміст експонатури осередку інформувала також тогочасна преса: «Тепер етнографічний музей має такі відділи: громадське життя, одіж, побутова техніка, здобування харчів і транспорт <...>

Відділ – одіж, прикраси та зачісування – складається з самих малюнків, – придбати зразки річей не було коштів. В музеї є багато малюнків та фотографій і в інших відділах. Вони підкреслюють деталі предметів, показують спосіб вживання їх. Майже всі малюнки виконав Юрій Павлович трохи не зовсім дурно.

Цікавий відділ побутова техніка. Тут впадає в око величезне значіння в селянській культурі вогню. Вогонь до освітлення (особливе приладдя – лушник), до варення, згибання, випалювання човна, то-що. Різні приладдя переробляти харчові продукти, – ступи, мняла. Різні вироби з дерева, народня архітектура. Знаряддя до обробки рослинних та тваринних продуктів.

У відділі здобування харчів зібрано найрізноманітніше знаряддя до вловів, рибальства, пасічництва (примітивне, навіть бортове), скотарства та хліборобства.

Відділ – транспорт – ілюструє селянські способи комунікації. Дві чумацькі мажі взято, між іншим, з музею для зйомки фільму “Т. Г. Шевченко”. В цілому музей дає повну картину життя села, його техніки, побуту» [45].

У фокусі уваги Музею (Кабінету) антропології та етнології була просвітницька експозиційна та виставкова робота. Осередок влаштував у своїх залах тимчасові та постійні виставки (народної драматичної творчості; етнографічних малюнків Ю. Павловича). У 1933 році було

організовано виїзну виставку у с. Княжичі на Київщині. Широкий резонанс у наукових колах викликала, зокрема, етнографічна виставка, що стала дієвим засобом пропаганди етнографічних знань: у стінах закладу репрезентували в оригіналах акварельні малюнки Ю. Павловича, чимало їх зосереджувалось і в представлених у виставковій залі альбомах. Близько 3000 експонованих малюнків стосувалися України, 210 – Росії, 200 – Фінляндії, 200 – Кавказу, 400 – Близького Сходу. У кожній групі малюнків, що моделювала типологічні серії, згруповані в тематичні комплекси, були представлені не лише етнокультурні реалії, але й антропологічні типи населення, і краєвиди. У серії зображень, присвячених Україні (від Чернігова до Одеси), особливо багато було з Києва та Київської губернії. Тут же експонувалася карта етнографічних типів населення України та 130 зображень етнографічних типів українців, узбеків, турків, арабів, євреїв, башкирів та ін. [6, арк. 1].

Численну групу малюнків складала робота із замальовками українського народного одягу (окремих компонентів та цілих комплексів), що ілюстрували локальну інваріантність народного вбрання, увиразнюючи регіональні особливості крою, кольору, функціонального призначення. Експонувалася й виконана Ю. Павловичем карта «Північна і Середня Україна в типах народного вбрання», і 34 замальовки орнаментів рушників (із с. Шилівка Хорольського повіту), і 83 малюнки орнаментованих хусток [6, арк. 2]. 130 краєвидів та архітектурних замальовок художника представляли Київ; серед них було багато невеличких будиночків міських жителів.

Високо оцінюючи науково-освітню діяльність Музею і значення виставки, Д. Щербаківський, віддаючи належне Ю. Павловичу, писав: «Приходиться лише дивуватись працездатності, енергії <...> людини, яка на протязі десятків років цілком віддана своїй ідеї, уперто при самих різноманітних несприятливих умовах заносить у свої альбоми прекрасний матеріал, робить працю, яку не може зробити ні фотограф, ні етнограф-фахівець. Робить – і згромадив прекрасний матеріал для науки» [6, арк. 4].

Успіхи осередку в царині просвіти були відображені в пресі: «...по-за цією служ-

бою науці Музей справляє службу й громадянству і в наш час, коли нові форми громадського життя виводяться на ґрунті досконалого вивчення місцевих обставин й умов, за принципами наукової організації виробництва, і громадське значіння Етнографічного Музею дуже велике. Вже, напр., більше як три роки вивчають його школи для пізнання народнього життя та вчиться на ньому методам дослідження народного побуту. Зв'язок Музею надто великий з місцевими школами, для яких став він за лабораторію» [46].

Методика та методологія наукових студій установи

Зазначимо, що водночас з організацією і реальним проведенням стаціонарних досліджень у фокусі уваги співробітників Музею (Кабінету) антропології була також розробка науково-методичного інструментарію, спеціальних тематичних програм-запитальників, методичних рекомендацій [див.: 53, с. 125], які мали забезпечити належний науковий рівень збирацької етнографічної роботи. Ідеться, зокрема, про програми, складені Л. Шульгиною («Пасічництво», «Засоби та способи перенесення», «Народний календар», «До збирання відомостей про народне фізичне виховання немовлят»), Н. Заглодою («Жнива», «Засоби навігації, їх вироблювання та уживання», «До збирання етнографічних матеріалів до пізнання дитячого життя»), А. Онищуком («Огонь, його добування та примінення», «Влови і рибальство», «Народна горожанська архітектура», «Народна техніка»), Ю. Павловичем («Народні одяги, взуття, зачісування, прикраси») [4, од. зб. 97, арк. 2–2 зв.; 53, с. 125], використання яких у перспективі дозволяло накопичувати однорідний матеріал як для подальших порівнянь, інтерпретацій та теоретичних висновків, так і для актуалізованої на ті часи методики картографування певних етнографічних реалій. Ось як резонувала діяльність осередку в тогочасній пресі: «1921. року засновано при ВУАН Музей Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка. Відділ етнології цього музею запровадив нові методи стаціонарного дослідження побуту людности, заснувавши за ініціативою А. І. Онищука першу науково-дослідчу етнографічну станцію в с. Старосілля. Здобутки праці

виставлені в спеціальному відділі (відділ монографічного дослідження села) цього музею. Цей відділ має виключне наукове значення й притягає увагу щораз ширших кіл етнографів: він скупчує матеріали (записи, речі матеріальної культури, фотографії та малюнки), зібрані підчас дослідницької праці на згаданій станції, дає повну картину побуту одного села та начоно ілюструє методу стаціонарного його дослідження» [48].

Програмового характеру для організації професійних, а не аматорських етнографічних студій як у центрі, так і силами місцевих музеїв на периферії, набули своєрідні методичні розробки співробітників Музею (Кабінету), надруковані в трьох номерах «Побуту»: А. Онищука («Уваги в справі систематичних дослідів над матеріальною культурою нашого села», «Розвідки над народним побутом»), Л. Шульгиної («В справі дослідження національних меншостей») і Н. Заглоди («Систематичні дослідів над процесом змін в народному побуті»), що віддзеркалювали розширення уявлень науковців осередку про дослідницьке поле й завдання української етнографії, документуючи її розвиток у річищі напрацювань Хв. Вовка, узasadнених на методологічному плюралізмі, поєднанні еволюційно-типологічних методик та «соціологічної» і «дифузійної» теорій інтерпретації фактографічних даних. Водночас вони ілюстрували новий етап у розробці українськими етнологами не порушуваних раніше чи маловивчених тем та теоретичних проблем народознавчої науки (орієнтуючи дослідників на студіювання трансформаційних процесів у суспільстві й культурі, міжетнічних взаємин тощо).

З огляду на актуальність зазначених методичних розробок, зупинимося на характеристичі окремих із них; розглянемо, до прикладу, «Уваги в справі систематичних дослідів над матеріальною культурою нашого села» і «Розвідки над народним побутом», написані А. Онищуком та надруковані в трьох числах «Побуту» [42, с. 4–6; 43, с. 3–11; 44, с. 5–13]. Ці своєрідні методичні розпрацювання містили важливі теоретичні положення про об'єкт та методи української етнографічної науки; учений наголошував, що «в галузі етнографії об'єктом досліду є людське життя, а власне – сума усіх його проявлень

в сфері, що її покриває у нас прийнятий термін “народний побут” [народне харчування, житло, одіж, народне господарство (лови, рибальство, бджільництво, годівля скоту, хліборобство), побутова техніка, обрядовість, вірування, звичаї і ин.]» [36, с. 4]. Хоча дослідник і допускається тут деякої термінологічної нечіткості й розмитості понять, що відбивало існуючі на той час розходження поглядів на назву науки та її визначення, але важливою й новою, порівняно з визначеннями вчених-попередників, є виразно окреслена орієнтація на вивчення матеріальної культури водночас із духовною (на чому неодноразово наголошував і Хв. Вовк).

Відзначаючи, що «в етнографічній праці дореволюційного періоду яскраво позначився ухил в бік дослідів над проявленнями духовної культури» [38, с. 4], та констатує випадковість і безсистемність попередніх етнографічних студій з різних ділянок української культури, учений виявляє негативні наслідки цього підходу і в українській музейній справі. «В дотеперішній музейній діяльності в цій ділянці яскраво помітно, що зібрані експонати не є результатом систематичної науково-дослідчої праці над народним побутом взагалі» [38, с. 4]; а наслідком того, зазначає автор, є і фрагментарність колекцій, і відсутність повних даних про експонат. «Врешті не відомі – ні її місце в народньому побуті, ні народні погляди, вірування й звичаї, що тісно зв'язані з самою річчю, з її виробом та вживанням» [38, с. 4]. Отже, автор орієнтує музеї та етнографів-збирачів на всебічне дослідження пам'яток матеріальної народної культури, їх місця в системі життєзабезпечення; на з'ясування їх символічно-знакового значення в комплексі народних світоглядних уявлень. Щоб зібрані в музеях пам'ятки справді мали вагу як джерело для наукових студій, вони, наголошує А. Онищук, «мусять попадати до музеїв тільки як один із результатів науково-дослідчої праці» [38, с. 5].

Автор дає слушні поради про способи і план організації такої праці в музеях, обґрунтовує послідовність і доцільність першочергового вивчення певних ділянок народної культури, умотивовує необхідність посилення пам'яткоохоронної роботи та обліку пам'яток. Він розкриває переваги методів стаціонарного дослідження, подає

конкретні й актуальні дотепер рекомендації щодо техніки фіксації явищ і об'єктів етнографічних спостережень, вибору опцій дослідження; безпосередньо наводить конкретний приклад наукового опису певного явища культури [37, с. 5–13; 38, с. 56].

Цікавими та суголосними сьогоденню є «методичні зауваги» Л. Шульгиної «В справі дослідження національних меншостей» [67, с. 7–8], які маніфестують нові цілі української етнографії, що значною мірою було зумовлено осучасненням трактування дослідницької парадигми етнографії: «За старих часів тільки державні та пануючі нації мали офіційне право на існування; тепер, – зазначала Л. Шульгина, – це право належить усім народам, а тим самим в науці мусить мати місце новий напрямок – дослідження народнього побуту всіх національних меншостей, як певних національних одиниць, що дають свою посильну вкладку до єдиної скарбниці загальнолюдської культури. Тому справа організації дослідів над культурою й побутом наших національних меншостей є справою першорядної ваги» [42, с. 7].

Дослідниця вказує на актуальність вивчення своєрідності культури національних груп в Україні, справедливо підкреслює, що тільки за цієї умови можна повніше з'ясувати й особливості української народної культури, виявити взаємні впливи та запозичення. Л. Шульгина акцентує увагу на необхідності підведення справді наукового ґрунту під дослідження національних меншостей; вона актуалізує роль етнографічних центральних музеїв і місцевих музейних осередків народного «мистецтва та культурів» у справі вивчення національних та етнічних груп.

Пильної уваги сучасних науковців та музейних працівників заслуговують і «методичні зауваги» Н. Заглади, викладені в розвідці «Систематичні досліді над процесом змін в народньому побуті» [42, с. 6–7]. Це стислий тематичний порадак, який ілюструє певний етап у розробці українськими етнографами теоретичних питань про об'єкт, дослідницькі пріоритети та перспективи етнографічної науки. Н. Заглада, віддаючи належне важливості фіксації архаїчних явищ культури, розкриває водночас значення вивчення змін «в сфері т. зв. “старого побуту”, транс-

формованих явищ традиційної культури та “новотворів в царині усної народної творчості, звичаїв та обрядовості, в різноманітних ділянках матеріальної культури”» [42, с. 6]; наголошує на необхідності з'ясування причин, що зумовили виникнення нового; підкреслює значення систематичних стаціонарних методів у здійсненні таких досліджень.

Науково-методичні рекомендації та «зауваги» й запитальники Музею (Кабінету) стали своєрідними програмами, що ними керувалися науковці, музеї та краєзнавці-аматори на місцях, розгортаючи широкі народознавчі студії, комплектуючи фонди та формуючи експозиції. Науковці Музею (Кабінету) оголосили своїм завданням координувати наукові пошуки музейних осередків, залучати їх до спільного виконання наукових тем, з тим, «щоб з мертвих “схованок” зробити їх живими дослідницькими інституціями, які в праці над дослідженням народних мас відкинуть усяку випадковість» [23, с. 14] і поставлять їх на справді наукову основу. Спільні етнографічні студії Музей (Кабінет) проводив з коростенським, ізюмським та іншими музейними установами.

За рішенням Народи представників академічних музеїв (16 лютого 1930 р.) Музею (Кабінету) доручалося з'ясувати «загальний стан, потреби та недостачі музейної роботи» академічних осередків з метою раціоналізувати та скоординувати їхню діяльність. Підготувати та поширити для цього відповідну анкету-запитальник було доручено Л. Шульгиній [4, од. зб. 130, арк. 1]. В архіві Музею (Кабінету) зберігаються матеріали листування з місцевими музеями республіки; різноманітна інформація, що надходила з місць у вигляді довідок, розкриває напрям діяльності численних районних та обласних музеїв України кінця 20-х – початку 30-х років ХХ ст. [4, од. зб. 300–305]. Для музейних працівників, краєзнавців-аматорів, учителів запроваджувалися й виголошувалися цикли лекцій, влаштовувалися семінари та місячні курси для підготовки збирачів етнографічних матеріалів, що їх прослухало 49 осіб [23, с. 14]. Збирацькій роботі Музею (Кабінету) сприяло місцеве населення, кореспонденти, від яких протягом перших трьох років надійшло понад 150 кореспонденцій інформаційного плану [27, с. 76].

Стислий огляд методичної і координуючої діяльності цього академічного осередку розкриває його національно-просвітницьке значення як науково-методичного, дослідницького, освітньо-виховного та організаційного центру розвитку вітчизняної етнографії та етнографічного музейництва в Україні періоду 20-х – початку 30-х років ХХ ст.

Музей (Кабінет) антропології та етнології був важливою структурною одиницею установ ВУАН, тим-то не випадково, що характерна для співробітників установ ВУАН методологія систематизації і трактування етнографічних реалій знайшла відображення в науковій спадщині вчених Етнологічного відділу Музею (Кабінету). Оскільки синтеза типологічно-еволюційної методики та принципів французької соціологічної теорії була пріоритетною в осмисленні й науковій інтерпретації пережиткових елементів етнокультурних реалій в етнологічних установах керованої М. Грушевським історичної секції ВУАН, то видається цілком природно, що саме ця методологія лягла в основу написання наукових розвідок, формування типологічних серій збірок етнографічних малюнків та побудови на засадах еволюціонізму тематичних експозицій київського Музею (Кабінету) антропології та етнології. І хоча еволюціоністська концепція в 1930-х роках вже була піддана критиці (з боку прихильників дифузійністської теорії, функціоналізму, психоаналізу та adeptів американського культуралізму й концепцій акультурації), утім, на досліджуваному етапі поступу етнологічних знань в Україні вона залишалася ефективним ключем до пізнання й систематизації накопичених відомостей з етнографії як українців, так і народів світу.

Про визнання результативності застосування популярної на той період порівняльно-еволюційної методики організації дослідів і влаштування експозицій не лише провідними вченими Заходу (О. Рихтер, Ф. Кунде, К. Ланг, В. Фой, К. Войле, Г.-К. Тіленус), а й Росії (Л. Штернберг, Д. Зеленін, В. Богораз) писав Є. Кагаров [25, с. 138], а також неодноразово наголошувала відомий музеолог Т. Станюкович [59, с. 190].

За спостереженнями С. Токарева, методологічне розмаїття характеризувало діяльність і профільних установ Росії того

часу: «Принципові настанови радянської етнографії перших пореволюційних років поставали як досить пістряве змішування найрізноманітніших поглядів. Більшість із них були започатковані в дореволюційні роки: серед радянських етнографів 1920-х років були і послідовні еволюціоністи (Б. Е. Петрі, Л. Я. Штернберг та ін.), і прихильники модних у Західній Європі шкіл, особливо “культурно-історичної” (Б. А. Куфтин та ін.). Багато хто старався поєднувати принципи різних шкіл» [61, с. 115–116].

Тогочасна практика провідних наукових установ і музеїв СРСР, зокрема музеїв та народознавчих центрів Петербурга, ілюструє поширеність використання саме еволюційно-типологічного методу в етнографічних дослідженнях та експонуванні⁹. Ідеться, зокрема, про організовану в ті роки петербурзьким Музеєм антропології та етнографії групу типологічних виставок, які в межах теорії еволюціонізму характеризували окремі культурно-побутові реалії первісності, виробничі сили та виробничі відносини в давньому суспільстві. Так, виставка «Первісні знаряддя й зброя» (1927) складалася з типологічних схем, доповнених картами поширення тих чи інших явищ, а також «родовідним деревом», гілки якого розкривали етапи еволюції даної форми. Наочно й переконливо було показано еволюцію різних первісних видів знарядь (палиці, каміння, лука, стріл, ножа, меча) у ширшому суспільно-історичному контексті, тобто типологічні ряди колекцій розташовувалися за еволюційним принципом у музейних вітражах, створюючи відповідні культурно-побутові комплекси. Аналогічним чином була влаштована виставка «Вогонь в історії культури» (1928), що репрезентувала такі аспекти: первісні способи добування вогню, вогонь у домашньому господарстві, вогонь у виробничому житті «малокультурних народів», вогонь в історії релігії, та виставка «Типи житла» (1929), що демонструвала його еволюцію від найпростіших форм (печери, землянки, курені, круглі хижі, свайні будівлі тощо). Подібні експозиційні комплекси влаштовувалися за різною тематикою (одяг, хатнє начиння, засоби пересування, життя дитини тощо) і доповнювалися картами поширення різних типів, що ілюстрували еволюцію конкретних форм [59, с. 192; 63, с. 119–122].

Низку спеціальних серійних виставок у вигляді ланцюга типових ансамблів чи історико-побутових комплексів (до прикладу «Килими», «Інтер'єр», «Тютюн» тощо), які характеризували еволюцію окремих елементів побуту в російському культурно-історичному середовищі, було влаштовано і в Державному історичному музеї (Москва), і в історико-побутовому відділі Російського музею (Петербург) [див.: 59, с. 192].

Торкаючись проблеми домінування цього методу в студіюванні й експонуванні етнографічних явищ, відома петербурзька дослідниця Т. Станюкович констатувала, що з'ява відділу еволюції і типології культури в Музеї антропології та етнографії була відображенням і наслідком широкого побутування дослідницьких практик з вивчення окремих культурно-побутових реалій, базованих на методах типологічного порівняння. Зокрема, ідеться про праці авторитетних учених – Д. Зеленіна, В. Богораза, Є. Кагарова, студії останнього з яких, за Б. Путіловим, «перебували біля витоків історико-типологічного вивчення народного епосу» [49, с. 53]. Є. Кагаров, котрий очолював відділ еволюції і типології культури в Музеї антропології та етнографії (Петербург), «планував роботу в ньому не через показ культури якогось конкретного народу», а експонуючи «основні елементи людської культури в їхньому історичному розвитку у вигляді генетично пов'язаних і причинно зумовлених рядів». Як констатує Т. Станюкович, «сума цих зібраних колекцій і виставок у висліді і повинна була скласти відділ еволюції і типології культури народів світу» [59, с. 191].

У тогочасній українській гуманітаристиці (як складовій радянської академічної науки) на тлі існуючого в установах ВУАН концепційного плюралізму з-поміж інших усталених чи запроваджуваних в етнографічні студії нових теорій і методологічних підходів (історизм, дифузійнізм, функціоналізм, психоаналіз та ін.) популярним, як зазначалося, залишався еволюційно-типологічний метод, який уможлилював представлення найголовніших елементів людської культури в їх історичному розвитку [25, с. 138].

Найпослідовніше в Україні еволюційно-типологічна методика в наукових осередках та створення відповідних

культурних комплексів у музеях як за згенерованими власними методологічними підходами, так і за зразками експозиційних практик та етнологічних студій петербурзьких установ упроваджувалися, зокрема, у діяльності академічного Музею (Кабінету) антропології та етнології ім. Хв. Вовка, що було цілком закономірним і зрозумілим з огляду на те, що засновниками його виступила група вчених – вихованців петербурзької антропологічної школи Хв. Вовка (свого часу співробітника Етнографічного відділу Російського музею в Петербурзі).

Слід узяти до уваги й те, що професор Хв. Вовк чверть століття перебував у вимушеній еміграції (головно в Парижі) і був авторитетним представником домінуючих у Європі наукових теорій, зокрема французької соціологічної школи Е. Дюркгейма, Леві-Брюля, та прихильником міграціонізму й дифузійнізму, а водночас – еволюційно-типологічного підходу до студіювання й класифікації фактографічних даних, особливо в царині матеріальної культури. Він був активним проповідником упровадження цих методологій в українські науково-дослідницькі процеси. Ще 1909 року, уже працюючи в Петербурзі консерватором Етнографічного відділу Російського музею (після переїзду з Парижа), Хв. Вовк на прохання визначного українського музейника М. Біляшівського надсилав до Києва інформаційні матеріали про структуру й методику побудови етнографічної експозиції Російського музею [578, с. CVIII]. Розроблений ним та петербурзькими науковцями проект побудови етнографічних експозицій цього музею, як зазначалося, ґрунтувався на засадах методології еволюціонізму, ключовим поняттям якої є концепція пережитків – «інститутів, звичаїв або ідей, типових для окремого періоду первісності, що уможливають відтворення витоків сучасних інститутів і водночас дозволяють створити типологію різних суспільств і культур» [16, с. 14].

Популярність еволюційно-типологічного (як і соціологічного) методу в Україні пояснювалася також реальною інтегрованою і зв'язками тогочасної української академічної науки (М. Грушевський, К. Грушевська, С. Рудницький та ін.) з європейськими науковими центрами Праги, Відня, Парижа, Берліна; з пе-

тербурзькими академічними осередками (Етнографічною секцією Товариства дослідників української історії, письменства та мови, Всеросійським географічним товариством, Російським антропологічним товариством) та їхніми співробітниками.

Вихована Хв. Вовком у Петербурзі на початку ХХ ст. численна наукова школа, що об'єднувала дослідників з антропології та етнології – вихідців з України, спільно з ним виношувала ідеї перенесення на український ґрунт найновіших досягнень європейської науки і музейництва, модерних методологічних підходів і методів. Саме ці вчені в 1918–1920-х роках переїхали з Петербурга до Києва і впровадили в музейну та дослідницьку практику народознавчих установ методологічні принципи та концепції, що домінували в європейському та петербурзькому наукових середовищах. Таким чином, факт, що еволюційно-типологічний метод, в основу якого було покладено теорію «пережитків», знайшов широке застосування в наукових дослідах та експозиційній практиці провідного українського академічного Музею антропології та етнології в Києві (найменованого на честь Хв. Вовка вже по його смерті), не в останню чергу був зумовлений домінуванням в академічній етнографії того періоду сукупності популярних теорій і методів (еволюційного та історично-порівняльного методів, тейлерівської теорії «пережитків», соціологічної теорії Е. Дюркгейма, постулатів дифузійнізму чи «культурних кіл» тощо), що в синтезі уможливлювали створення відповідних типологічних рядів і виявлення шляхом історичних порівнянь певних стадій еволюції культури, адекватних конкретному етапу історичного поступу суспільства. На той час (20-і роки ХХ ст.) це й справді були продуктивні в етнологічних дослідах методики, що, попри деяке спрощення, певною мірою сприяли удokumentуванню реконструкцій (здійснених на засадах історичної ретроспективи) первісних епох у розвитку людства.

Схвальний відгук щодо методології побудови дослідів і експозицій Музею (Кабінету) залишили знані фахівці, зокрема С. Рудницький, котрий щойно приїхавши з Праги й оглянувши Музей, визнав «методи (що за ними впорядковано музей) з погляду модерної методологічної етнології виключно доцільними» [47].

*Науково-публікаційна діяльність
Етнологічного відділу
Музею (Кабінету)*

Кінець 20-х років ХХ ст. був особливо продуктивним для співробітників Етнологічного відділу Музею (Кабінету) антропології та етнології в їхній науково-дослідницькій роботі, позаяк ознаменувався не лише створенням джерельної бази етнографічних відомостей і незліченних акварельних та графічних замальовок як її невід'ємної частини, але й, що важливо, – появою низки оригінальних монографій та наукових розвідок. Тематичні дослідження співробітників Музею (Кабінету) головню публікувалися в його друкованому виданні – «Матеріалах до етнології» (почали виходити з 1929 р.). Характерною особливістю більшості наукових праць співробітників цього осередку є домінування в них тематики, присвяченої виявленню пережиткових елементів матеріальної культури й виробничо-господарських явищ; фіксації примітивної техніки. Вони мають незаперечну наукову цінність передусім з погляду новизни й етнографічної достовірності введених до наукового обігу оригінальних польових даних локального характеру, що послуговували важливими джерелами моделювання еволюційно-типологічних рядів за певною темою та формулювання на їх основі відповідних соціологічних висновків про культуру первісності. Часто невеликі за обсягом, ці наукові статті на новій фактологічній основі розкривали еволюційний поступ у розвитку народної техніки та промислів (на прикладі вузько-локальних елементів побутової культури). Показовими з цього погляду є, зокрема, опубліковані та рукописні дослідження Н. Заглади, Л. Шульгиної, а також розвідки Ю. Павловича. Розглянемо, до прикладу, як зразкову із цього погляду **працю Н. Заглади «Ярмо»** [22, с. 11–45], яка в річищі синтезу теорії еволюціонізму і концепцій дифузіонізму подає широкий порівняльний матеріал з етнографії волової упряжі українців та народів світу. Ідеться про розвідку, опубліковану в присвяченому пам'яті Хведора Вовка другому випуску «Матеріалів до етнології», що репрезентує цілу низку аналогічних статей послідовників і прихильників теоретичних постулатів Хв. Вовка. Струк-

турно публікація Н. Заглади складається з трьох ключових опцій – а) ярма, поширені в Україні; б) ярма, поширені поза межами України; в) висновки (закінчення). Перший, найґрунтовніше виписаний тематичний блок публікації подає авторську типологію ярем, їх функції, будову окремих елементів, локальні характеристики і, що важливо, – представлення джерельних локалізацій, що є вислідом авторських польових даних та опублікованих матеріалів дослідників-попередників. Залучений Н. Загладою широкий фактаж із праць відомих іноземних дослідників (Нідерле, Шрадера, Ратцеля, Браунгарта, Е. Гана, Гуте, Зеленіна, Г. Вейса та ін.) з найвіддаленіших частин планети (Індії, Кавказу, Ассирії, Вавилону, Швейцарії, Сербії, Аргентини, Кастилії, Мозамбіку, Сардинії, Персії, Туркестану, Угорщини, Болгарії, Суматри, Моравії, Польщі, Румунії, Білорусі, Вірменії та ін.) дозволило дослідниці «показати певні шляхи, в якому напрямку мають іти далші розшуки, щоб остаточно з'ясувати проблему, як виник, розвивався та поширювався згаданий прилад» [22, с. 33]; здійснити відповідну класифікацію, поставивши «окремі форми ярма в порядку певної послідовності, беручи за критерій ступінь технічної досконалості, починаючи від найпростіших форм» [22, с. 34]. Щодо питання географічного локусу можливого виникнення певних типів і форм ярма (визначеного за кількістю і якістю наявних тут найрозвинутіших типів), то авторка з певною вірогідністю називає Азію, зазначивши, що за її даними, їй не відомий жоден тип ярма «з інших територій землі, який не знаходив би собі тут відповідні аналогії» [22, с. 34]. Підсумовуючи, Н. Заглада, проте, не вдається до категоричності щодо першомісцевості виникнення ярма як знаряддя волової упряжі, а заявляє, що ярмо – «дуже стародавнє надбання людської культури», відтак, з'ясування місця його виникнення і джерел розповсюдження – «цікава проблема етнології на майбутнє» [22, с. 36]. Студія містить невеликий за обсягом, але цінний з лінгвістично-пізнавального погляду етимологічний розмисел авторки, у якому вона, опираючись на праці Ратцеля і Шрадера, висвітлює походження і смислову сутність ключового терміна. Хоча порушеної в розвідці проблеми торкалися в спеціаль-

Таблиці до праці Н. Заглади «Ярмо» [22]. Малюнки Ю. Павловича

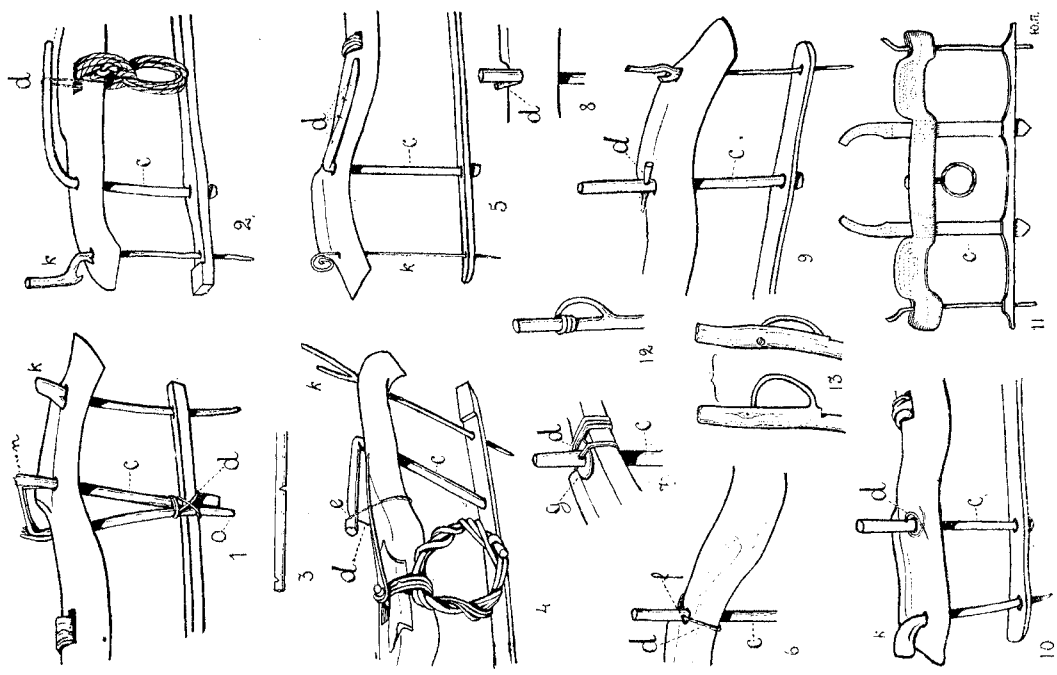

Табл. 1. Різні способи прикріплювати горішній кінець снози. Різні форми занози

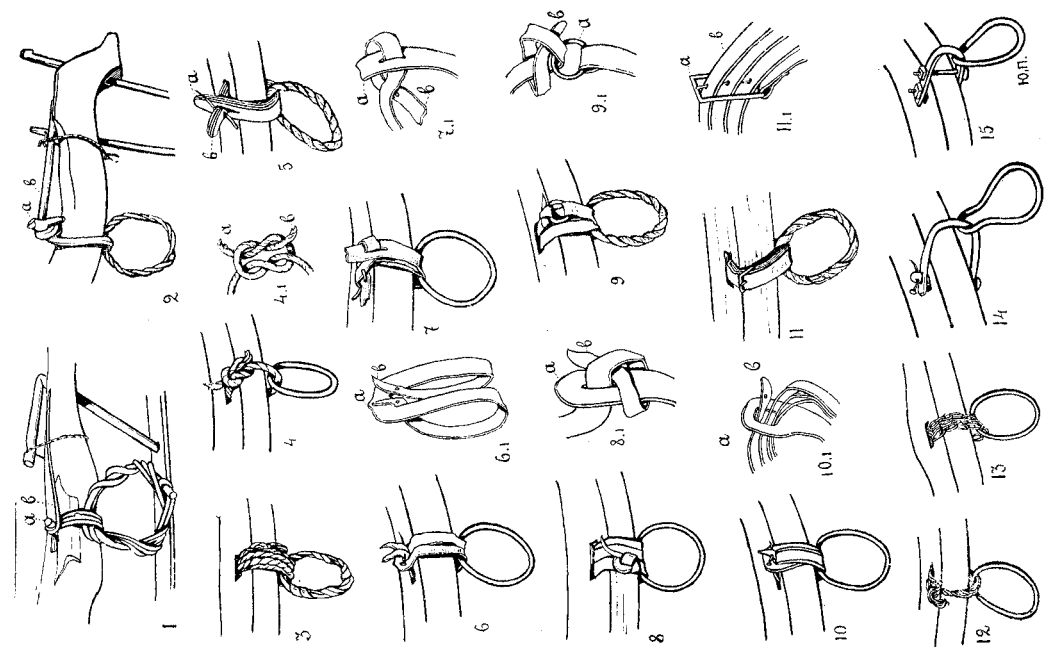

Табл. 11. Різні способи прикріплювати «каблучку» до ярма з допомогою «привоя»

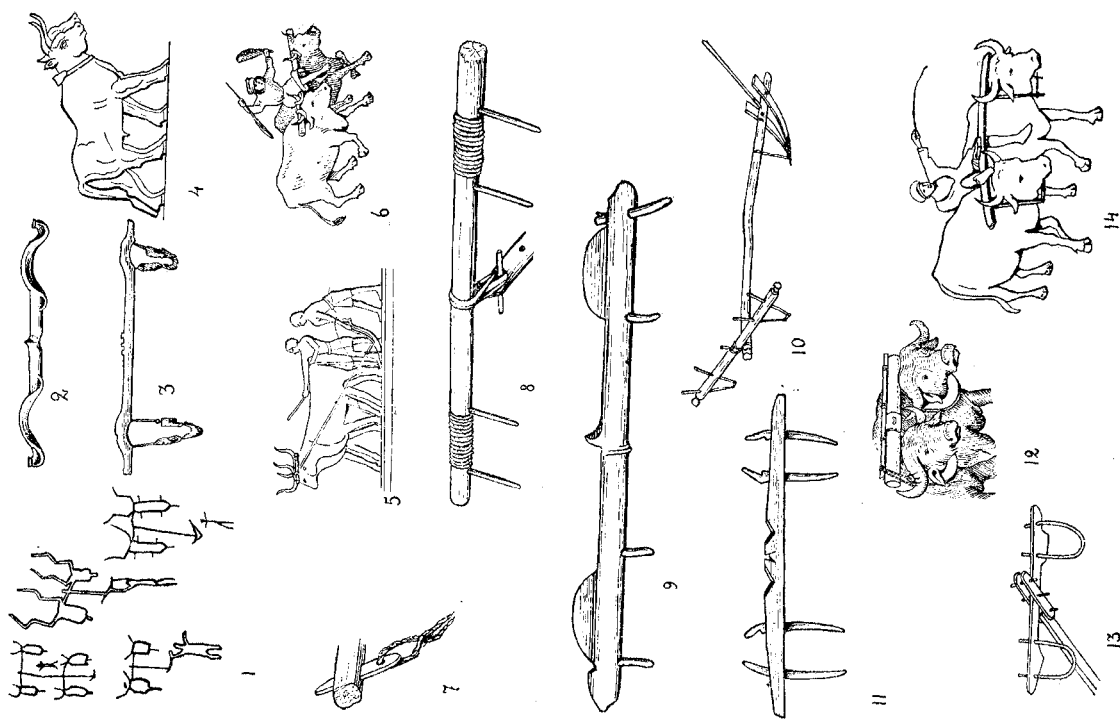

Табл. IV. Ярма, поширені поза межами України

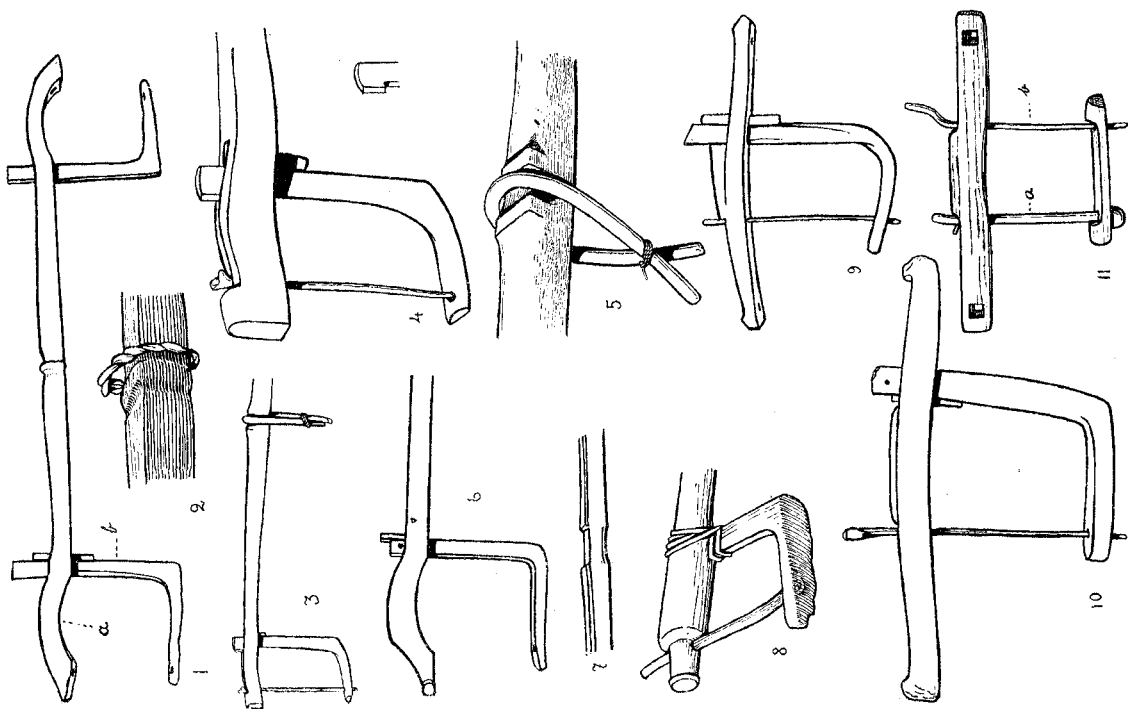

Табл. III. Сошне ярма. Деталі різних ярем

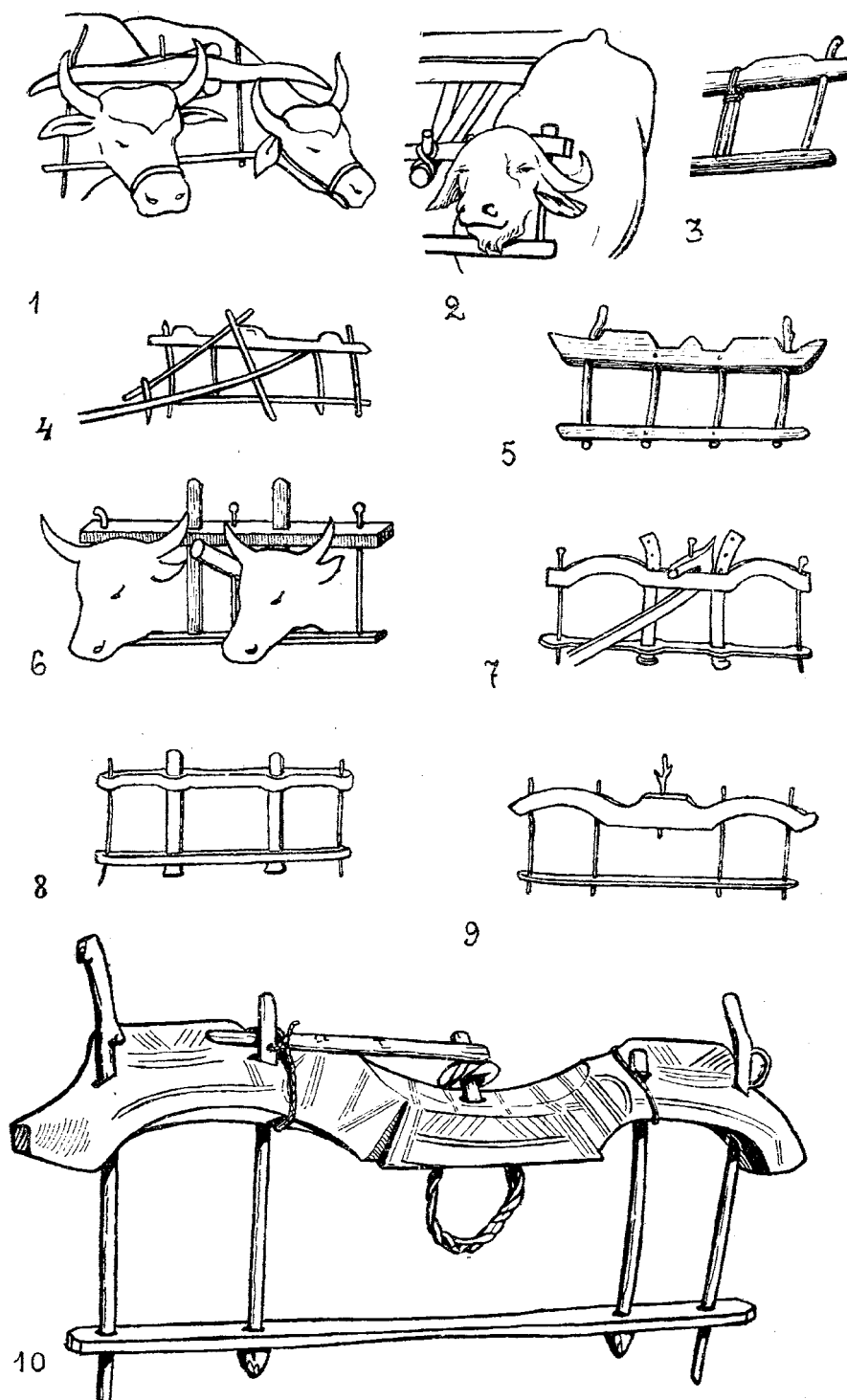

Табл. V. 1-9 – ярма, поширені поза межами України;
10 – ярмо з України

них працях відомі дослідники-сучасники (Глушко, Бойко, Куницький, Горленко, Бежкович, Павлюк та ін.), проте дослідження Н. Заглади не втрачає своєї ваги завдяки ґрунтовності й оригінальності сформованої нею фактологічної основи.

Цінність та інформативний потенціал праці істотно посилюється серіями малюнків Ю. Павловича, поданих у вигляді таблиць, рідкісних фотоілюстрацій та розлогого авторського резюме французькою мовою.

Особливий інтерес для сучасних дослідників становить монографічна **праця Н. Заглади «Побут селянської дитини»** [19] з маловивченої і досі проблеми – етнографії дитинства. Продовжуючи розвивати започатковану свого часу зарубіжними (Тейлором, Шмідтом, Шульцом) та вітчизняними (Хв. Вовком, З. Кузелею, Марком Грушевським, А. Онищуком) дослідниками тематику з етнографії дитячого віку, Н. Заглада на високому професійному рівні виконала студію з повсякдення селянської дитини (за матеріалами стаціонарного вивчення с. Старосілля). Дослідження, як слушно зазначили рецензенти, вирізняються не лише переконливою фактологічною основою, сформованою авторкою у висліді застосування методу монографічного обстеження села, а й різномірною порівняльною базою – відомостями із життя дітей та дорослих «примітивного світу» – Австралії, островів Океанії, американських «індіан» тощо [13, с. 127].

Позитивно оцінюючи ці методологічні підходи авторки, що полягають у прагненні достосувати порівняльно-типологічний метод до зібраного матеріалу і вписати досліджуване явище в широкий історичний контекст із життя первісних народів; долучити «свій матеріал» до відповідного культурно-історичного комплексу, критики закидали дослідниці певну прямолінійність у зіставленні побуту первісних та сучасного етнографічного оточення; водночас вказували на брак матеріалу про суто громадське життя дитини, про особливості дитячої гігієни, дитячого «етикету»; про статуси дітей у родинах, що видається цілком справедливим.

Розглядаючи широкий спектр проблем дитячого повсякдення в десяти розділах (дитячий одяг, харчування, «лови», рибальство та бджільництво, випас худоби, забави, стосунки з громадою, природою,

вірування тощо), дослідниця, утім, не обмежується простим описом явищ за зазначеними смисловими блоками, а влітає відповідні реалії в широкий суспільно-історичний контекст, прагнучи висвітлити такі ключові проблеми: а) з'ясувати, «яке місце і роль належить наймолодшому поколінню в загальній структурі й житті родини та громади»; б) розкрити, як дані з дитячого побуту «правитимуть також за цінні документи для науки за розвиток людської культури» [19, с. 26].

Безперечним позитивом праці є «добре підібраний та гарно виконаний ілюстративний матеріал» (21 таблиця фотографій і «зарисовок» різних авторів) та 43 мелодії дитячого пісенного матеріалу (мелодії зі словами, записані М. Гайдаєм). Дослідження Н. Заглади стало гідним завершенням її етнографічної діяльності, що долучало українську науку до європейської та увінчувало трагічну долю вченої¹⁰.

З огляду на непоправні культурні втрати, пов'язані з Чорнобильською трагедією, особливої наукової ваги набуває також дослідження, здійснене 1934 року Н. Загладою та Ю. Павловичем у селах Чорнобильського району Полісся, що інформує про історію, характер та особливості господарських занять, знарядь праці, житла та одягу мешканців села Новошепеличі (яке внаслідок дезактиваційних робіт після аварії на ЧАЕС було захоронено)**.

Етнографічні обсервації Чорнобильщини та їх фіксація здійснювалися вченою вже в період агресивного наступу тоталітарної влади, коли на її вимогу науковці вимушені були робити «рішучий злам у бік наближення етнографічних студій до практики соціалістичного будівництва» [9, с. 80]. Ідеологічна тональність розвитку народознавства вже була задекларована 1929 року в Ленінграді на етнографічній нараді вчених Москви й Ленінграда, учасники якої недвозначно закликали вияснити роль і місце етнографії в радянському будівництві та впровадити марксистсько-ленінську методологію в етнографічні дослідження [див.: 59, с. 196–199; 71, с. 110]. Подібні резолюції були прийняті і на

** Див. у цьому випуску «Матеріалів до української етнології» працю Н. Заглади «Матеріали з етнографічних досліджень в Чорноб[ильському] р-ні на Поліссі 1934 р.».

Таблиці до праці Н. Заглади «Побут селянської дитини» [19].
Малюнки Ю. Павловича

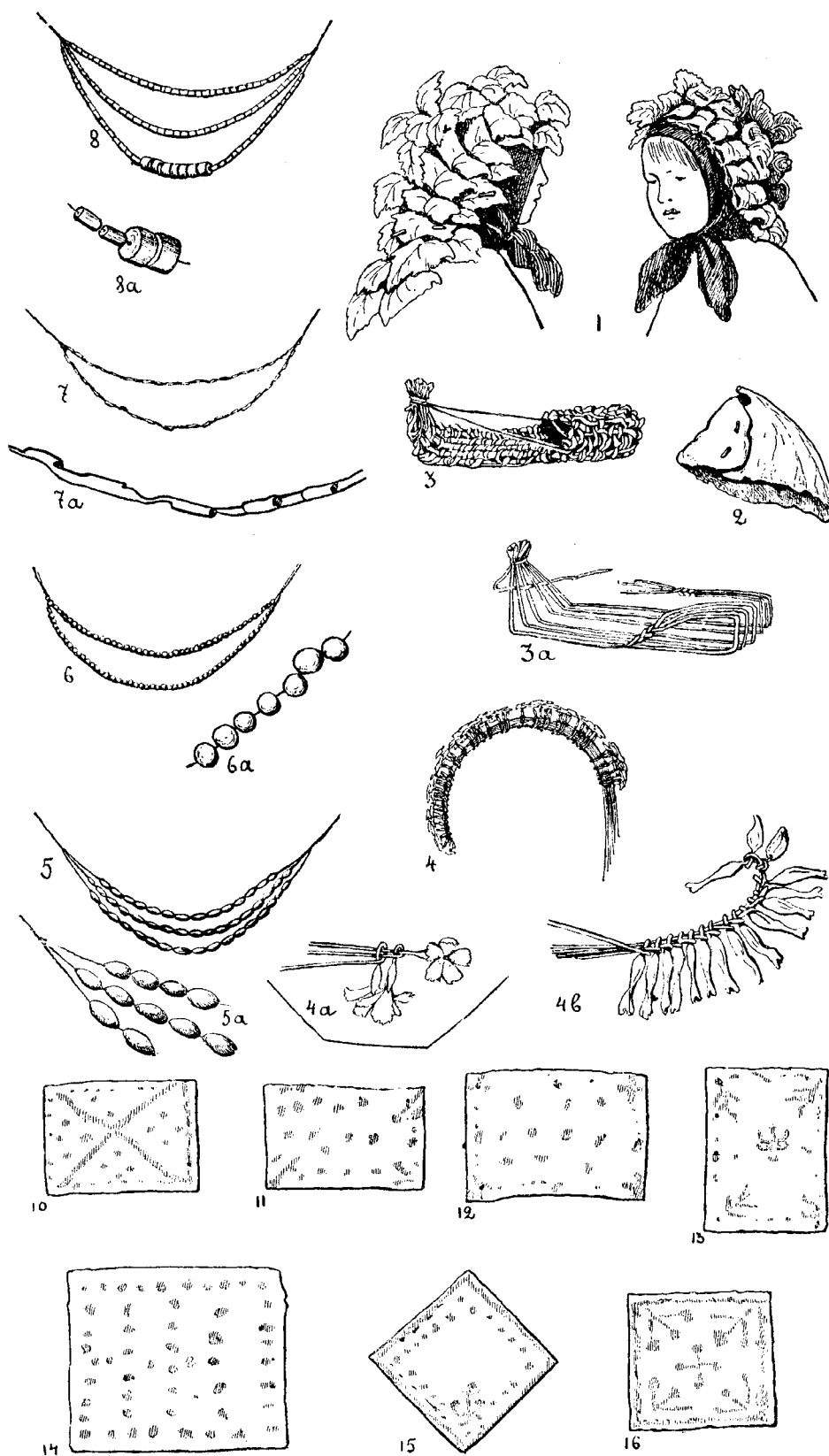
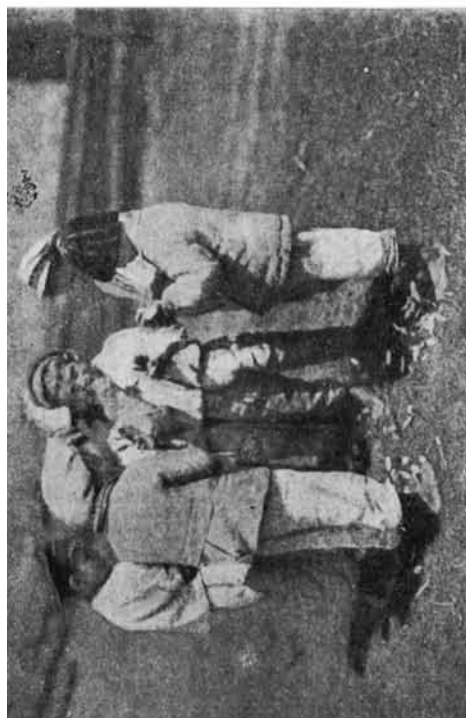

Табл. I. Дитяча одіж та оздоби

1

2

3

4

Табл. II. 1 – діти їдять «маковки» (лагаття); 2 – здобування вогню витиранням;
3 – дівчинка робить хау з піску; 4 – дівчинка з візочком

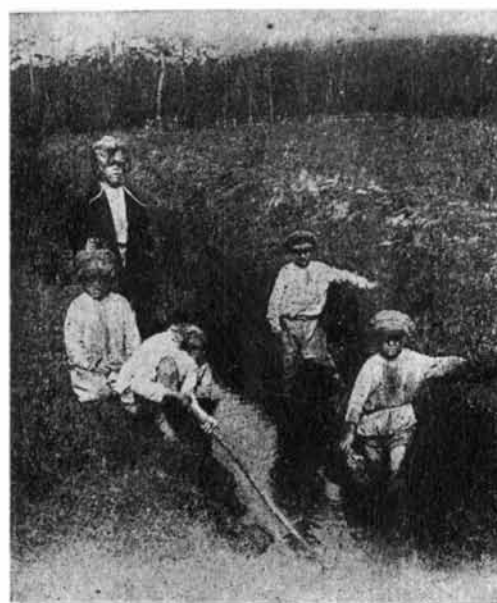
1

2

3

4

Табл. III. 1-2 – способи лазіння на дерева;
3 – ловля риби «підсакою»; 4 – діти ловлять рибу руками в рівчачку

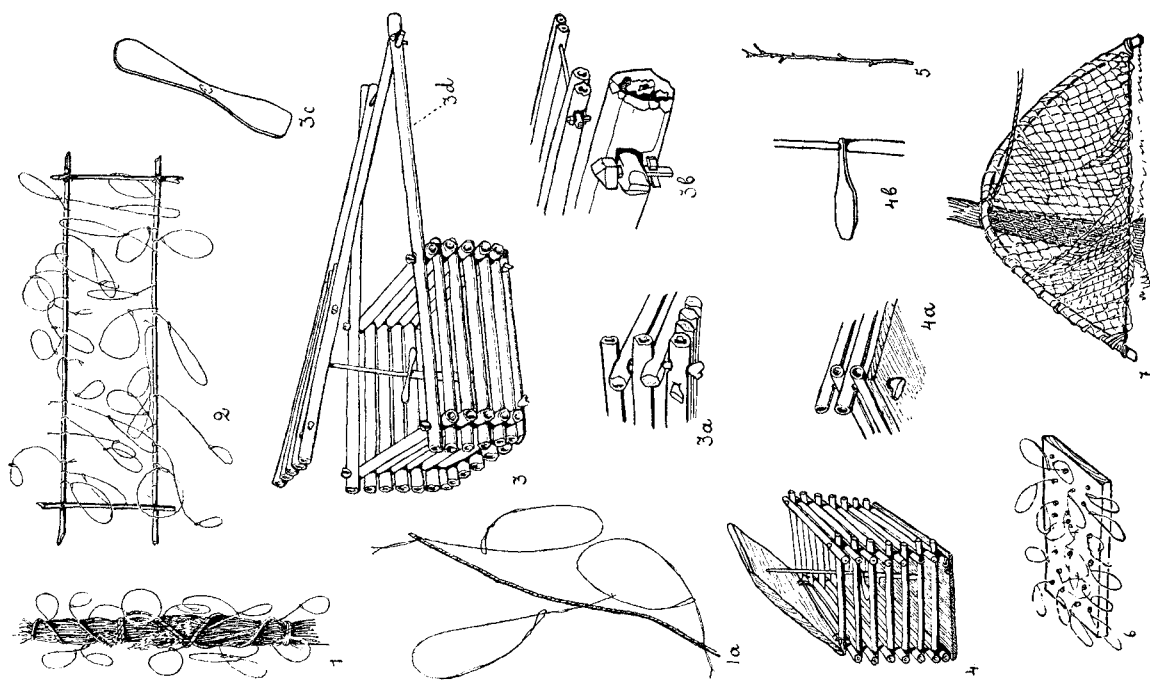

Табл. IV. Приладдя до ловлі пташок

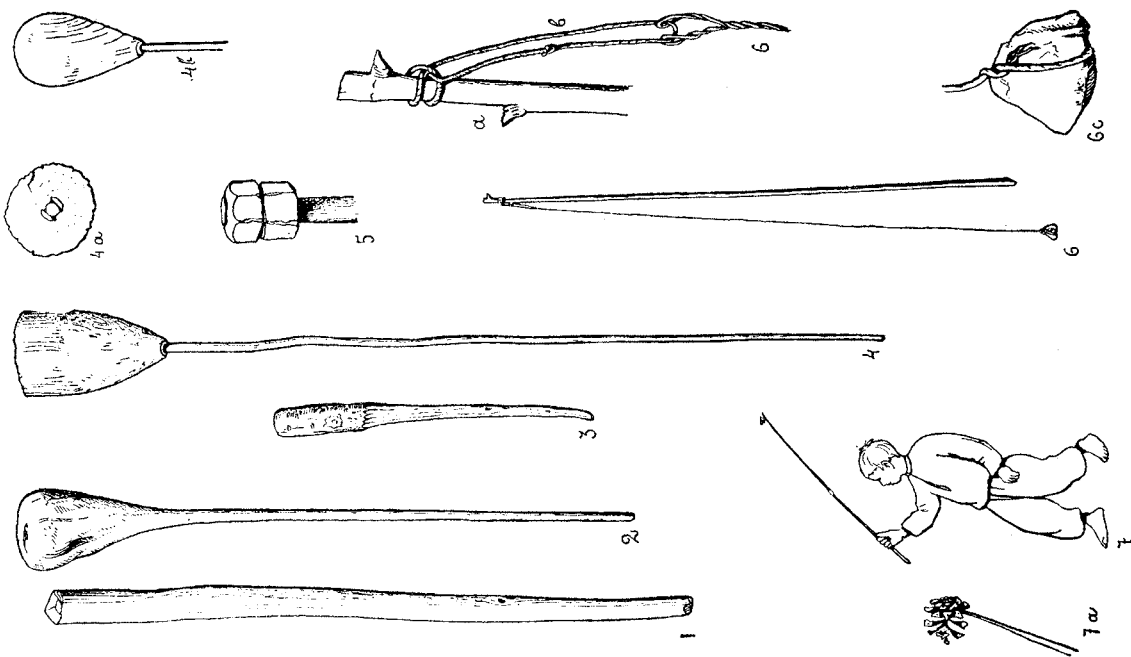

Табл. V. Дигяча зброя

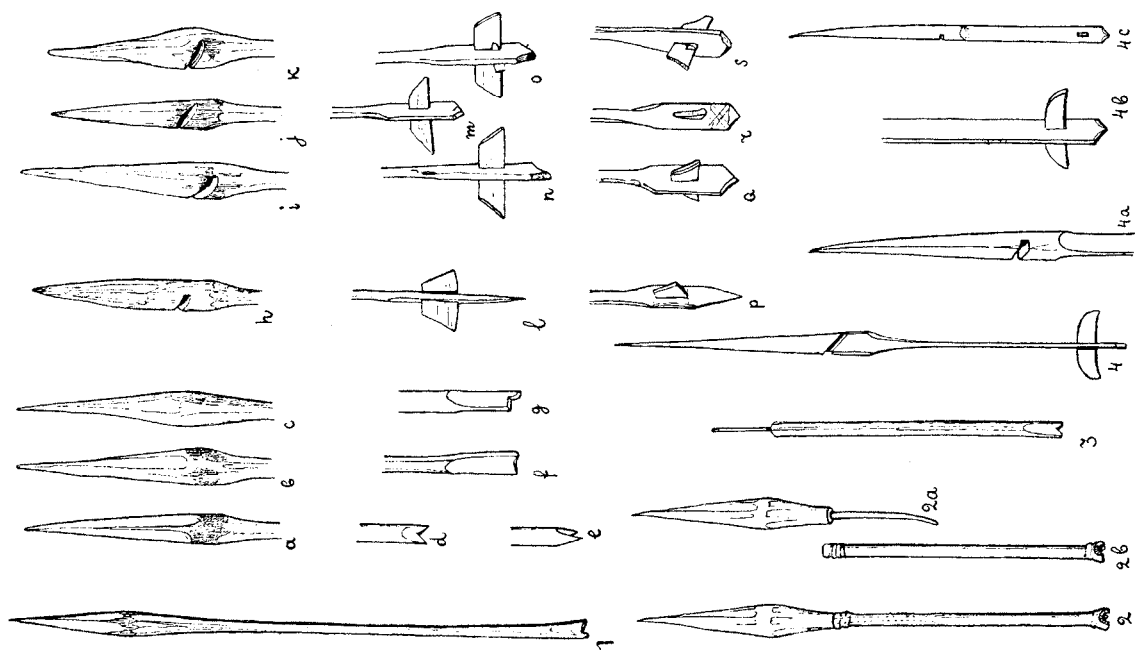

Табл. VII. Стрілки

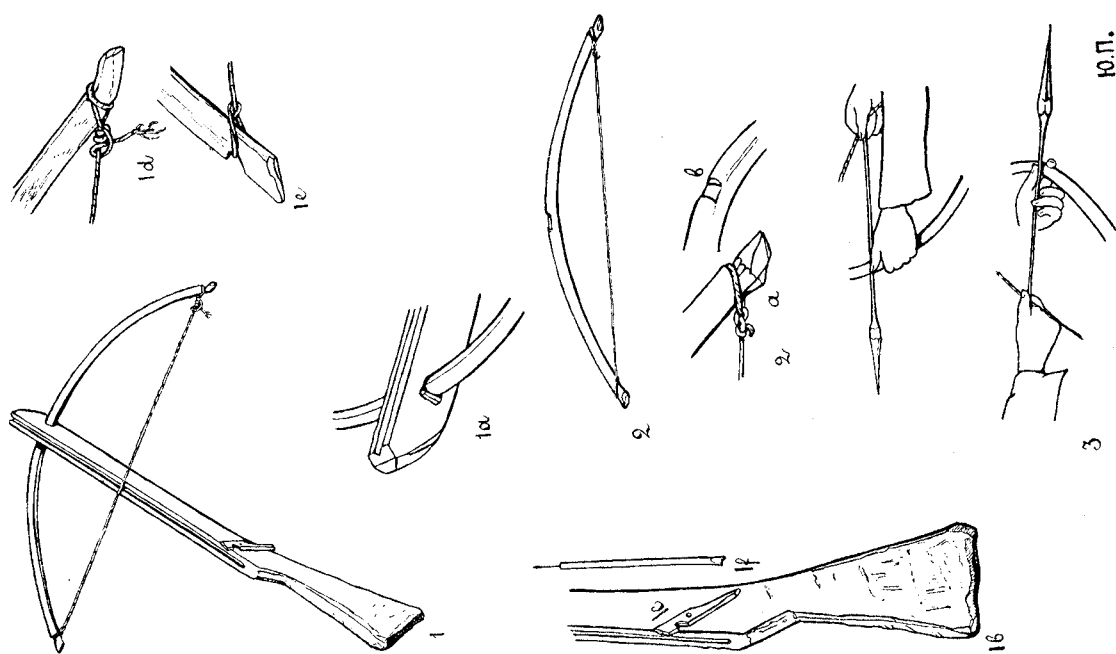

Табл. VI. Дигяча зброя: 1 — «самостріл»; 2 — лук Ю.П.

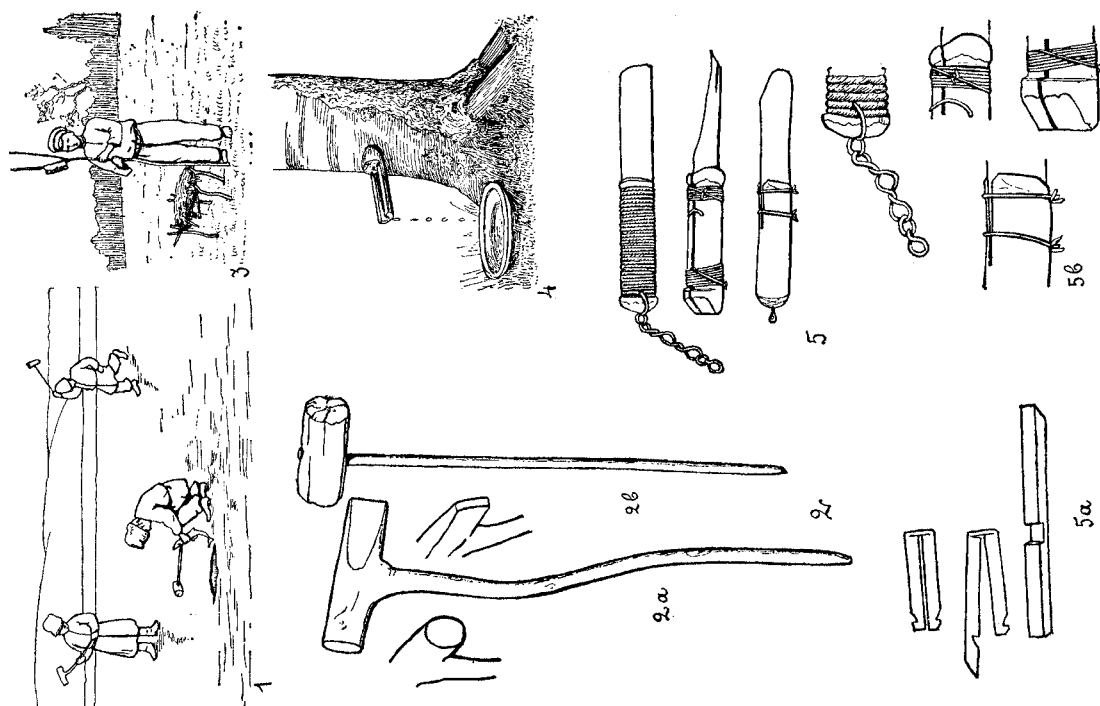

Табл. IX. 1 – глушення риби під льодом зимою; 2 – приладдя глушити рибу; 3 – хлопець стереже посів. 5. Пастуші саморобні ножі («кіска») та їх деталі

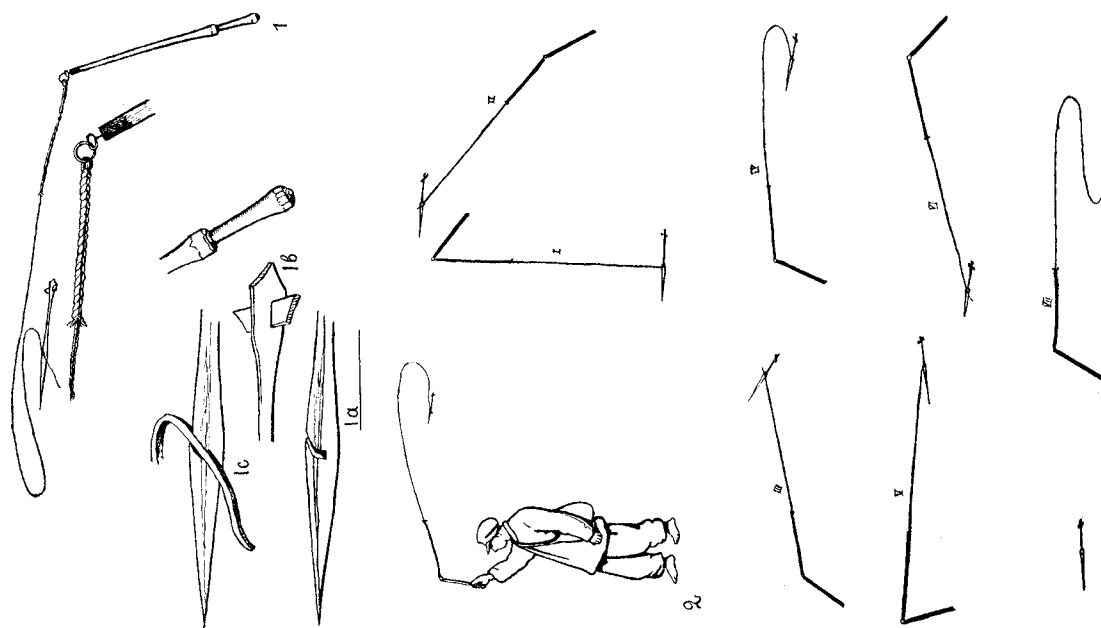

Табл. VIII. 1 – «куцка» зі стрілкою до кидання; 2 – хлопець «куцкою» кидає стрілку

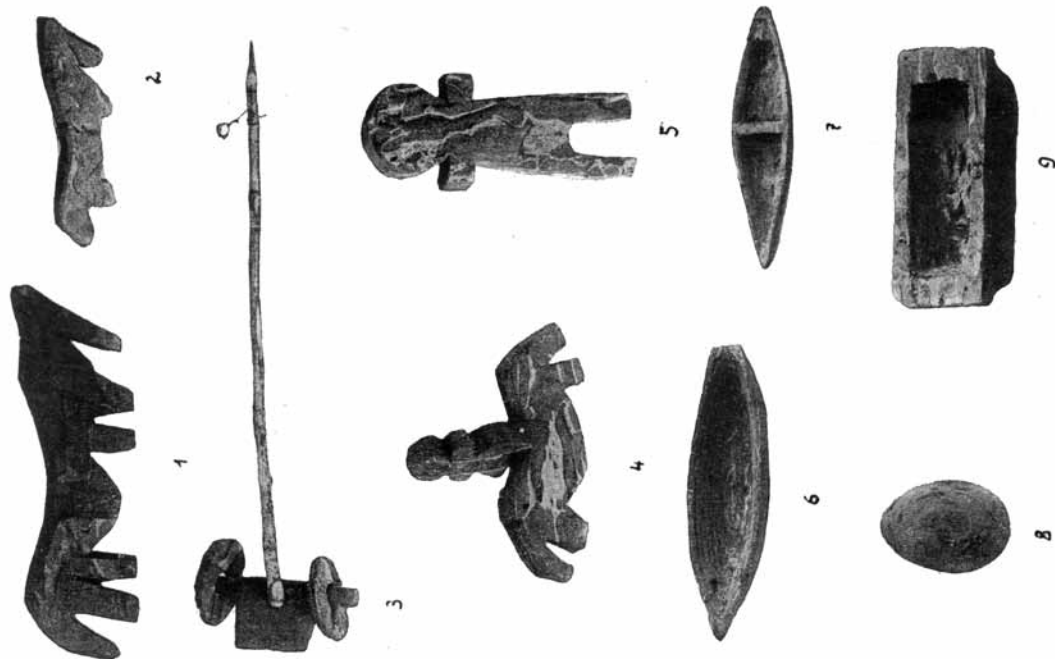

Табл. XI. Цяцьки із соснової кори: 1-2 – коники; 3 – візочок із двома колесами; 4 – коник з паничем; 5 – панич; 6, 7 – човники; 8 – яечко; 9 – корито

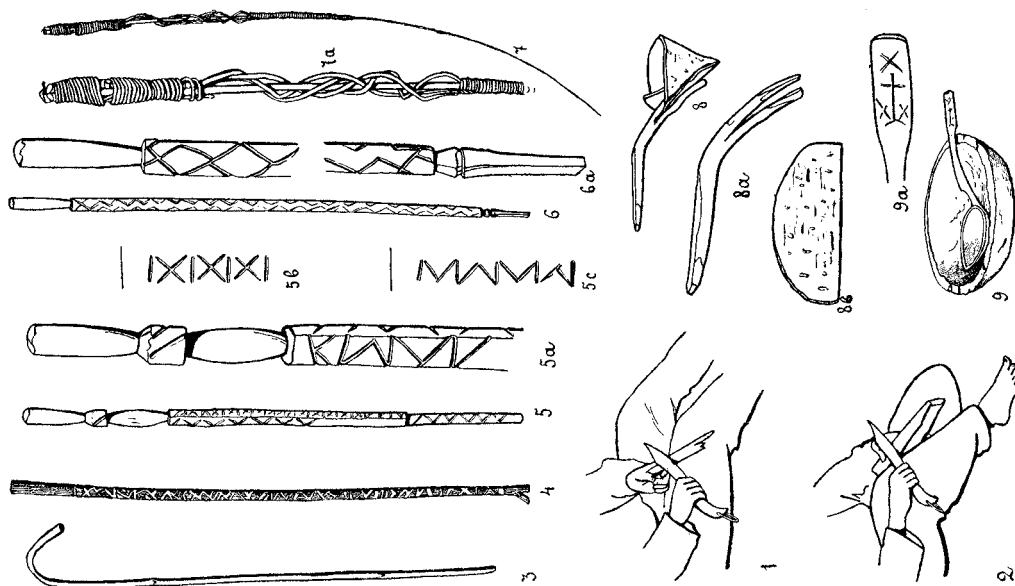

Табл. X. Два способи стругати: 1 – на коліні та 2 – до коліна; 3 – патерця; 4-6 – кийки; 7 – плотьотчка з лози; 8 – пастуша ложка з березової кори; 9 – дерев'яна мисочка та ложка пастуха

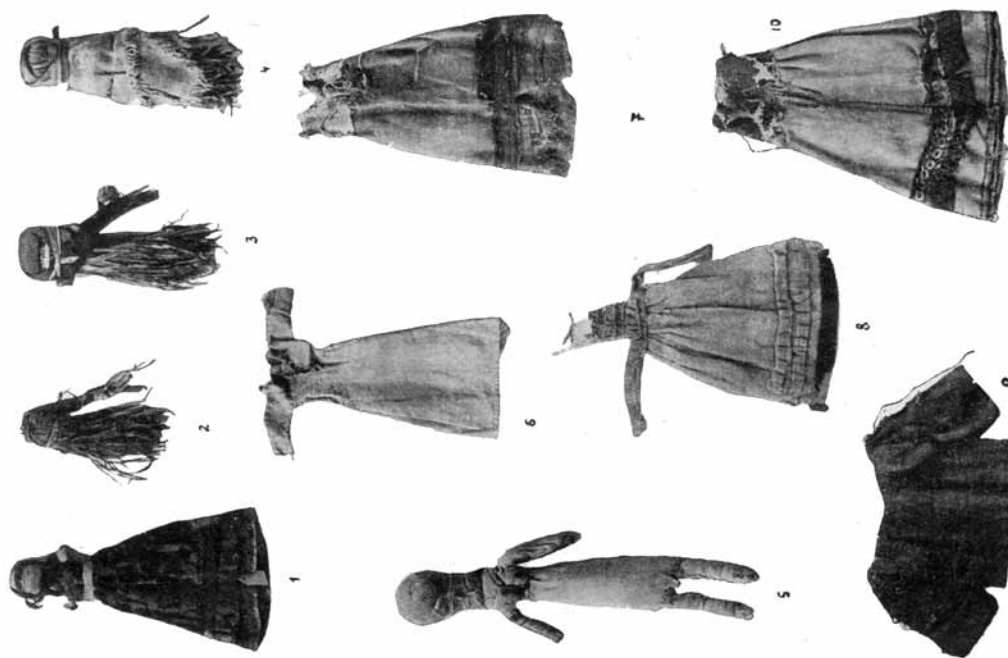

Табл. XIII. 1 – лялька з ганчірок в одязі;
2–4 – лялька-«панянка» з трави; 5 – лялька
з ганчірок; 6 – її сорочка; 7, 10 – спідниця
з нагрудником; 8 – фартух з нагрудником;
9 – кофтинка

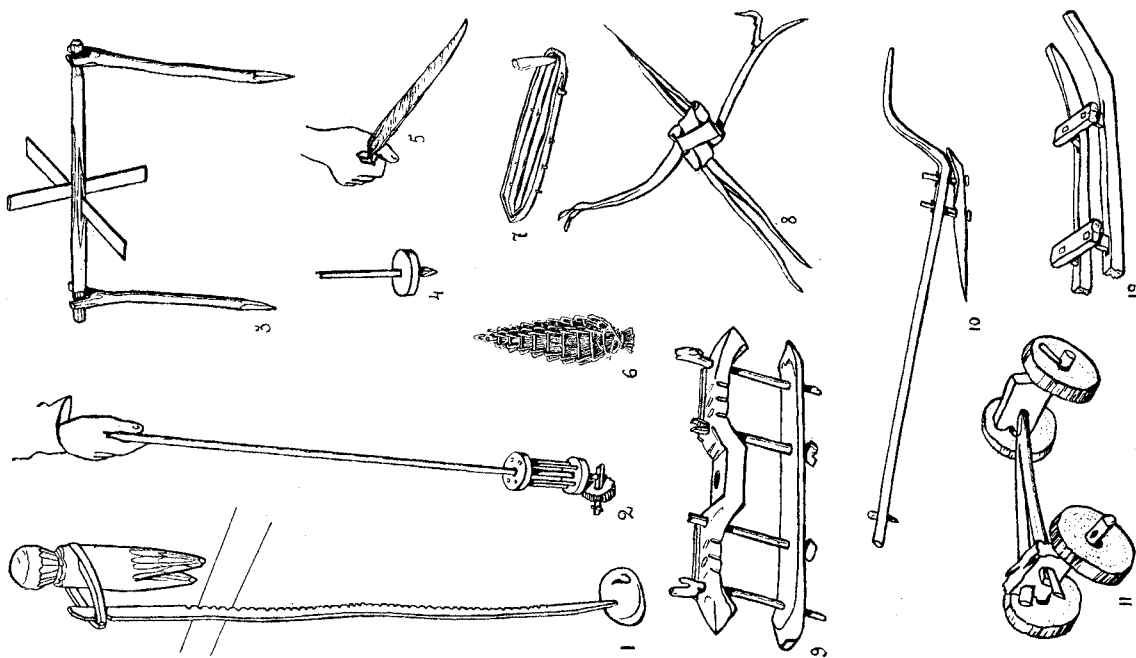

Табл. XII. Дитячі забавки – цяцьки

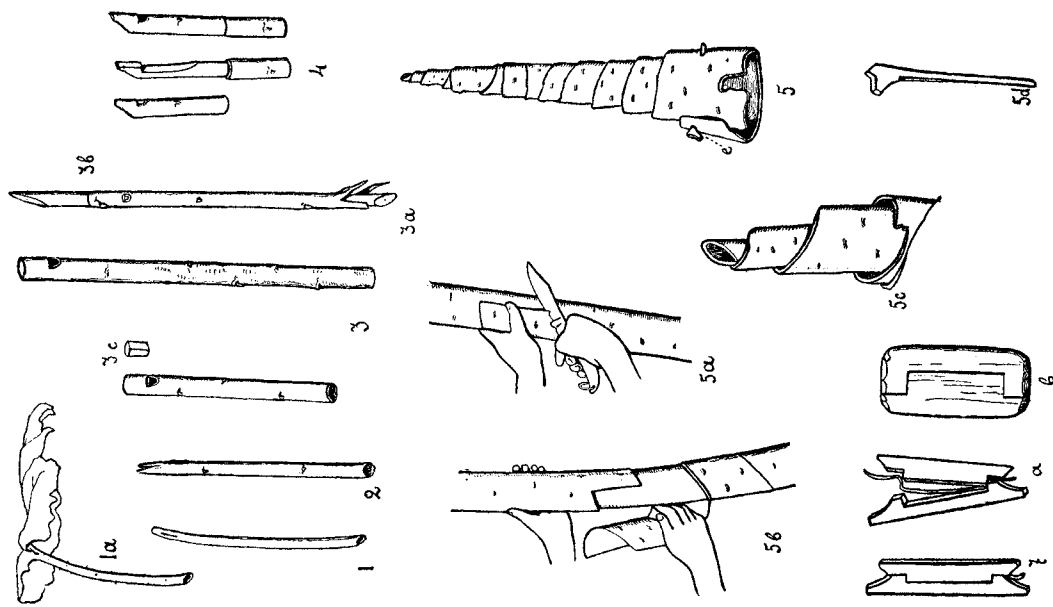

Табл. XV. Музичні інструменти:

- 1 – дудка з «гарбузиння»; 2 – «пердун»;
- 3 – дудка з вільхи; 4 – свисток та його деталі;
- 5 – труба з вільхової кори; 7 – «пискавка»

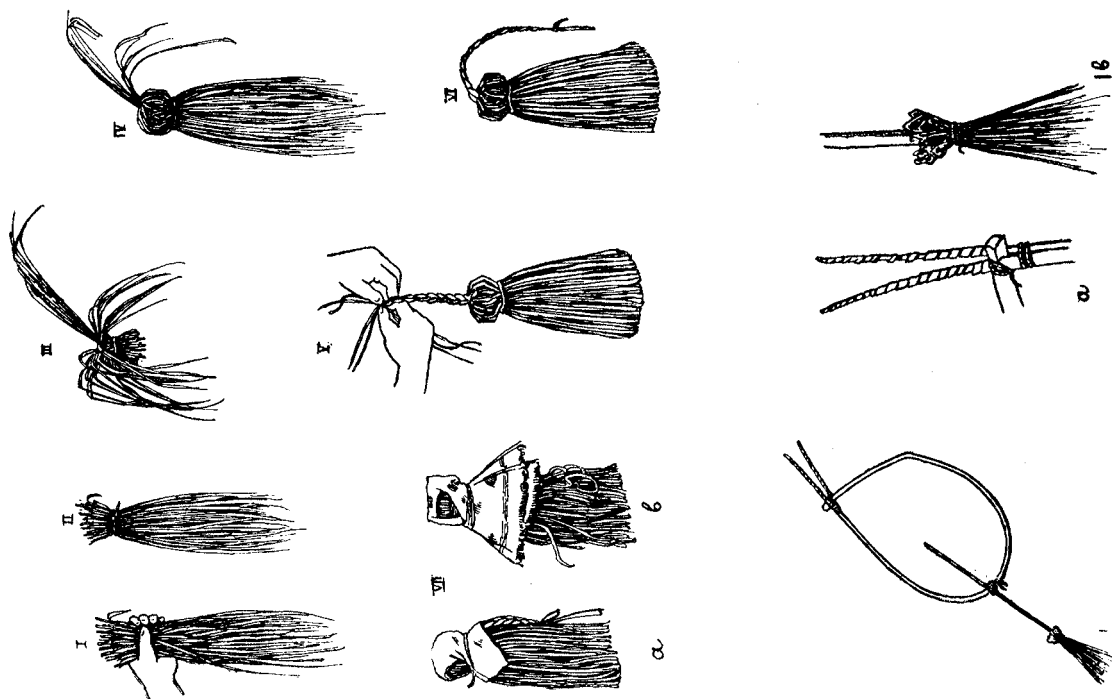

Табл. XIV. I–VII – «панянка» (лялька з трави);

- 1 – деталі новорічної «кози»

1

2

3

4

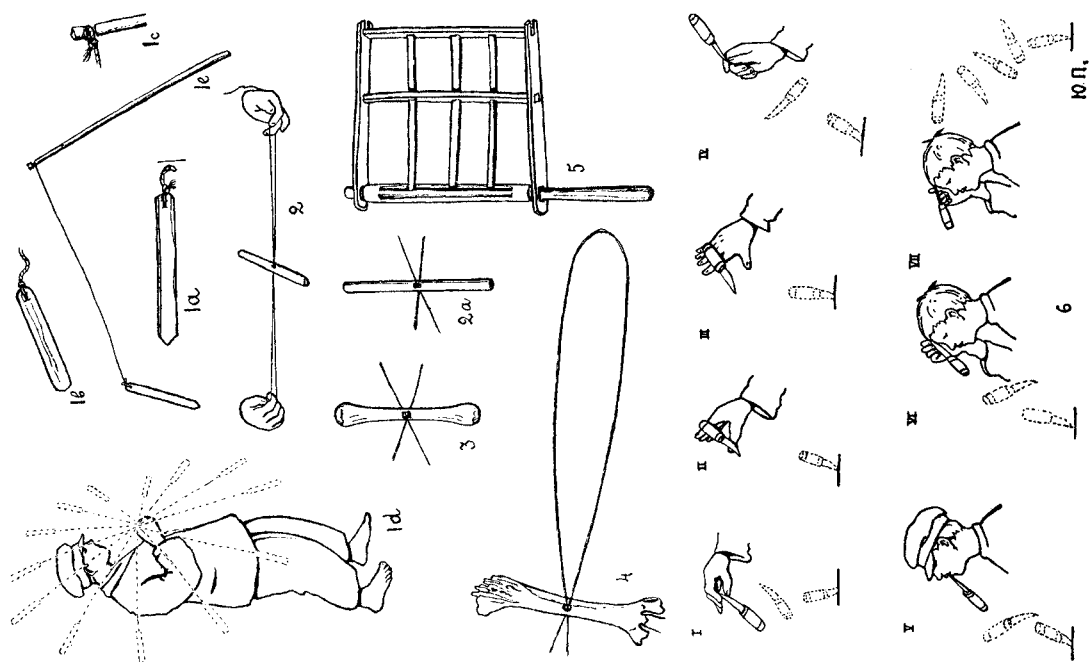

Табл. XVII. 1 – «гуркалка»; 2, 3 – «жухалки» з дерева; 4 – «жухало» з кісточки; 4 – тиркалка; I–VII – гра в ножа юл.

Табл. XVI. 1 – дівчинка в намисті з коріння лопуха; 2 – хлопець-пастух кидає булаву; 3 – пастух грає на дудці; 4 – пастух грає на трубі

1

2

3

4

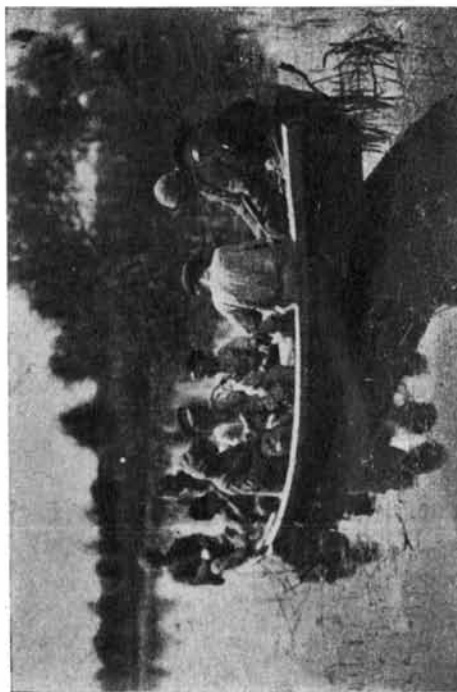
*Табл. XVIII. 1-3 - хлопці борюкаються (3 прийоми);
4 - пастух (Борис Дудченко) стругає ножом*

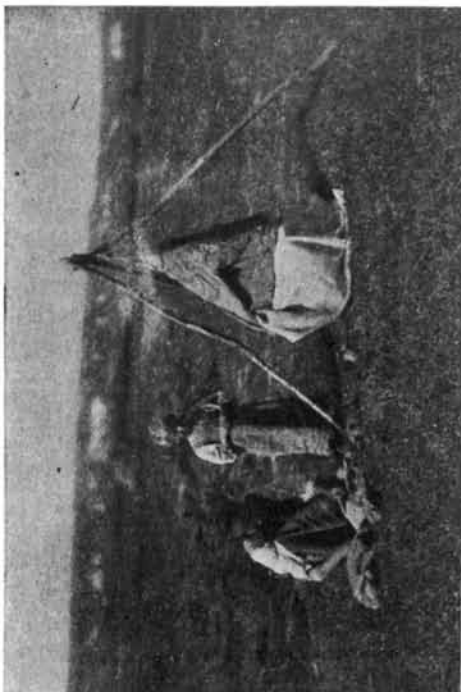
1

2

3

4

Табл. XIX. 1 – діти роблять пічки з піску; 2 – гра «У сороки»; 3 – діти в човні на озері;
4 – баба й онука-нянька в полі біля коліски, що висить на «триногах», накрита рядном

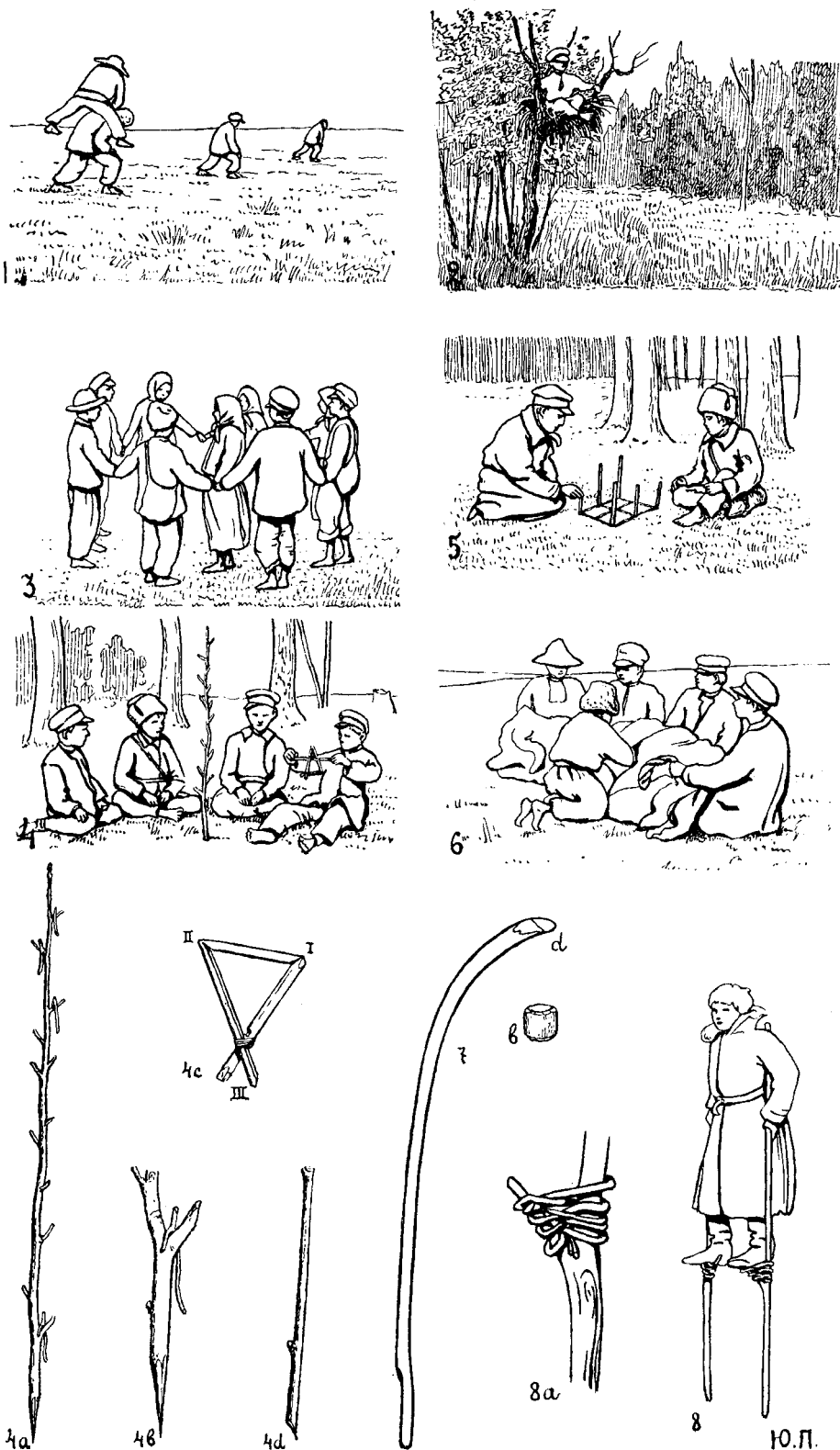

Табл. XX. 1 – гра «У довгої лози»; 2 – пастух сидить на «кублі»;
 3 – гра «У перепілки»; 4 – гра «У неба»; 5 – гра «У вуха»;
 6 – гра «У жука»; 7 – ковінька; 8 – хлопець на «ходулях»

1

2

3

4

Табл. XXI. 1 – діти місять глину; 2 – діти ліплять горщики й мисочки з глини;
3, 4 – гра «У дула»

Всеросійській археолого-етнографічній нараді 1932 року в Ленінграді. У спеціалізованих виданнях («Советская этнография») точилися широкі дискусії з приводу шляхів розвитку науки, звучали заклики повністю підпорядкувати етнографію «завданням соціалістичного будівництва» [64]. Компромісні заяви звучали навіть від провідних етнологів СРСР, які наголошували на перевагах «марксистського методу в етнографії», що є нібито «глибшим», порівняно з тими, що йому передували, оскільки він вимагає вивчення етнографічного комплексу, тобто одночасного аналізу складових цього комплексу, а також синтезу, що з'єднує в єдине ціле окремі частини [60, с. 4]

Такі настанови союзних центрів були обов'язковими для виконання в національних республіках. Відтак, ці тоталітарні тенденції відбилися як на змісті й характері дослідницьких напрямів, так і на існуючих наукових організаційних структурах. Зокрема, уже з кінця 1920-х років у рамках ВУАН було створено Кабінет монографічного дослідження радянського села [8, с. 69].

З огляду на тиск нових обставин Н. Заглади вимушена була заявити про своє «методологічне переозброєння» та перехід до єдиної правильної марксистської методології [4, од. зб. 126, арк. 1]. Це не могло не позначитися на характері її тогочасних студій, на компромісних формулюваннях її висновків, на насиченості текстів численними ідеологічними кліше, якими рясно пересипано вступ та написану нею до згаданої праці про Новошепеличі довідку про колгосп і «позитиви» колективізації. Проте ці «присилувані» поступки дослідниці в суспільно-політичних оцінках не знецінюють решти зафіксованих нею даних, які представляють унікальні відомості з етнічності й етнокультури українців-поліщуків [див.: 14, с. 57].

Фактично – це предметний експедиційний звіт Н. Заглади (зберігається в архіві ІМФЕ ім. М. Т. Рильського в рукописному варіанті) у вигляді записів польових даних, зібраних нею в ході експедиції, що у складі двох осіб (Н. Заглади та Ю. Павловича) розпочала дослідження 12 липня 1934 року. У передмові вчена вказує на цілі та завдання експедиції, інформує про досліджені локації: «Основна дослідча робота провадилась протягом місяця в кол-

госпі “Незаможник” села Ново-Шепеличі, а крім того, були короткотермінові виїзди до сел: Кошаровка, Беньовка, Семиходи, Рудня-Сованська, з метою зібрати дані відмінного порядку, що їх можна було спостерігати в цих колгоспах.

Робота була спрямована на збирання матеріалів за відживання старої спадщини, пережитків в матеріальній культурі, побуті й свідомості людей та за ріст колективного господарства й нового побуту; ці два завдання і були метою нашої дослідчої роботи підчас згаданої експедиції. Протягом короткого, часу одного місяця, ми не могли охопити дослідками цього пройденого етапу соцбудівництва в даній місцевості; для цього потрібно було б довготермінової, колективної праці та великого числа фахівців. Тому нашу роботу треба вважати за попередню до такого систематичного, стаціонарного дослідження. Але й ті матеріали, що ми їх зібрали під час експедиції, дають конкретні дані не тільки до історії матеріальної культури, а також до історії колгоспного будівництва на Поліссі» [4, од. зб. 166, арк. 2–3]. Дослідниця подає відомості про історію колгоспу «Незаможник», розкриває архаїчні вияви промислів та ремесел, що збереглися на Поліссі як пережиткові явища давнього господарства. Ідеться, зокрема, про бортове бджільництво (різновиди бортей), про техніку виробу пристосувань для здобування меду (пліт і лежех), про звичаї та повір'я, пов'язані з бджільництвом за умов колгоспного господарства.

Дослідження збагачує унікальний ілюстративний матеріал Ю. Павловича: це, зокрема, майже з документальною точністю виконані малюнки народного житла, землеробські знаряддя широкого асортименту, приладдя бджільництва та рибальства тощо [4, од. зб. 166].

Неабиякий інтерес для дослідників культури українського народного харчування становить також **студія Н. Заглади «Харчування в с. Старосіллі на Чернігівщині»** [21], уміщена в третьому числі «Матеріалів до етнології» (Київ, 1931). Робота складається з двох органічно поєднаних частин: «Вступні уваги» [21, с. 83–110] та «Матеріали» [21, с. 111–196].

Компетентний науковий виклад з належною історіографічною довідкою, оглядом та аналізом напрацювань попередників (вітчизняних і зарубіжних) має

Таблиці до праці Н. Заглади «Харчування в с. Старосіллі на Чернігівщині» [21]. Малюнки Ю. Павловича

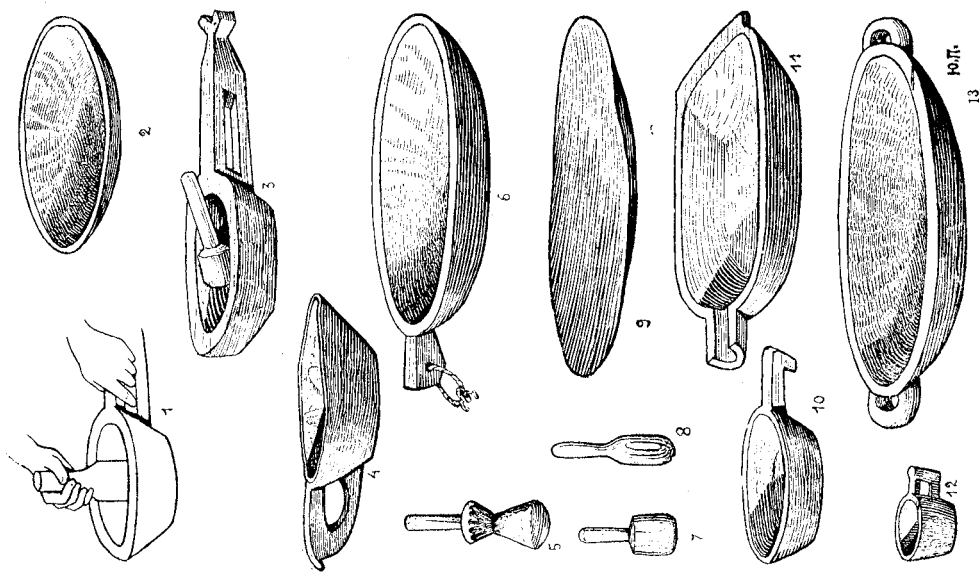

Табл. I. 1, 3, 10, 12 – ковганки заговкувати сало на борщ; 5–8 – товчачки до ковганок; 2 – блюдо дерев'яне; 6, 11, 12 – ваганки-коряки на рибу; 9 – блюдо дерев'яне

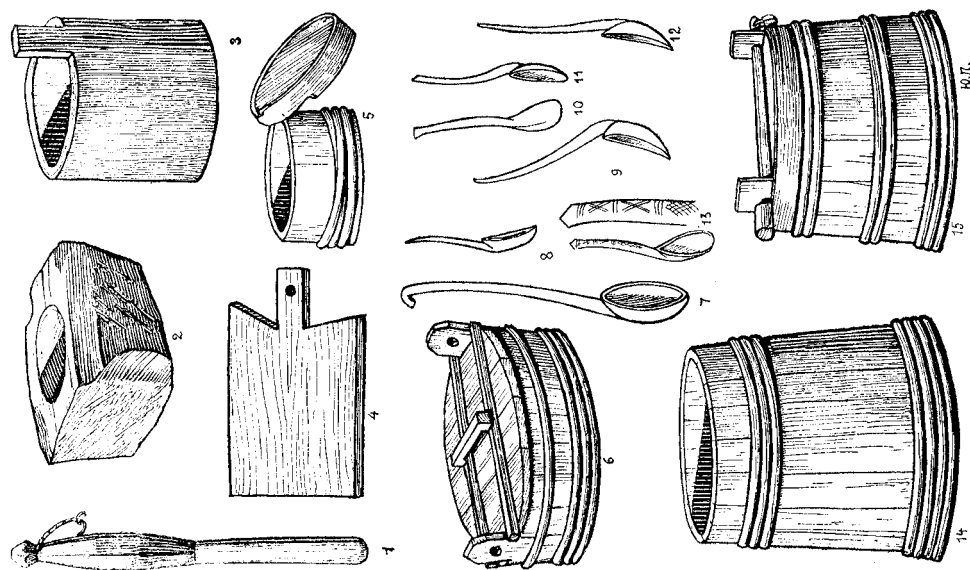

Табл. II. 1. – м'яло дерев'яне; 2 – ступка; 3 – мірка на борошно; 4 – кружечок дерев'яний; 5 – сільничка; 6 – цебер на воду; 7 – ополоник; 8–13 – ложки; 14 – діжечка; 15 – бодня на сало

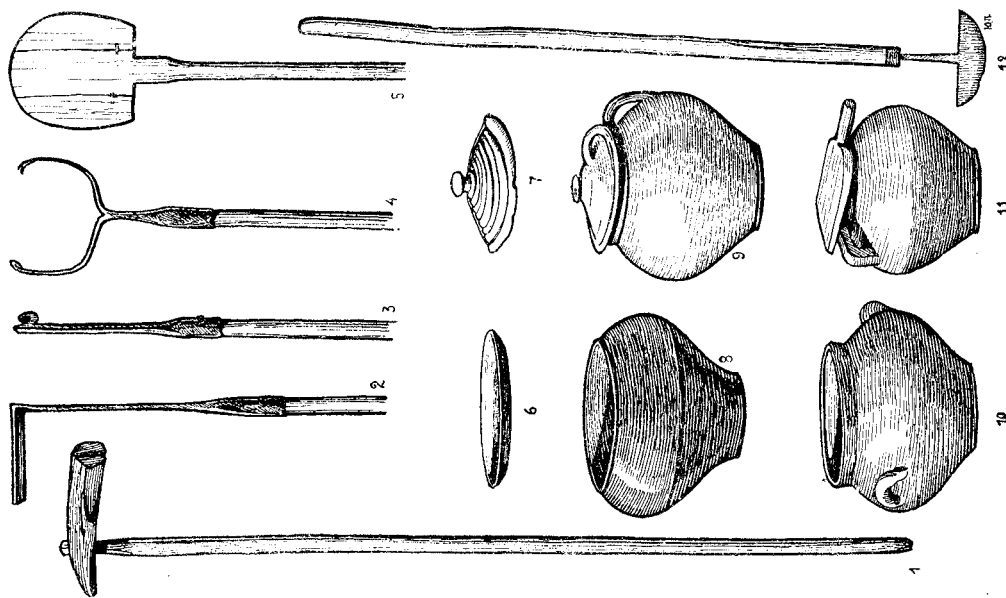

Табл. IV. 1 – кочерга дерев'яна; 2 – кочерга залізна;
3 – чаплійка; 4 – рогачі; 5 – лопата; 6 – скворідка;
7 – покришка черепаха; 8 – чугунок;
9 – горщик з покришкою; 10 – вазка на вареники;
11 – горщик, накритий кружжком; 12 – сікач на капусту

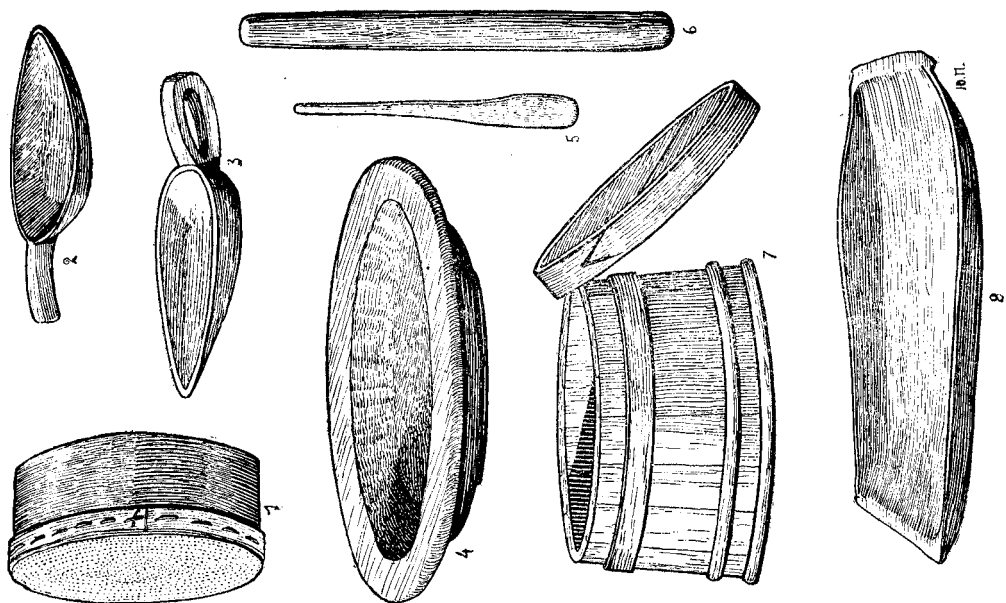
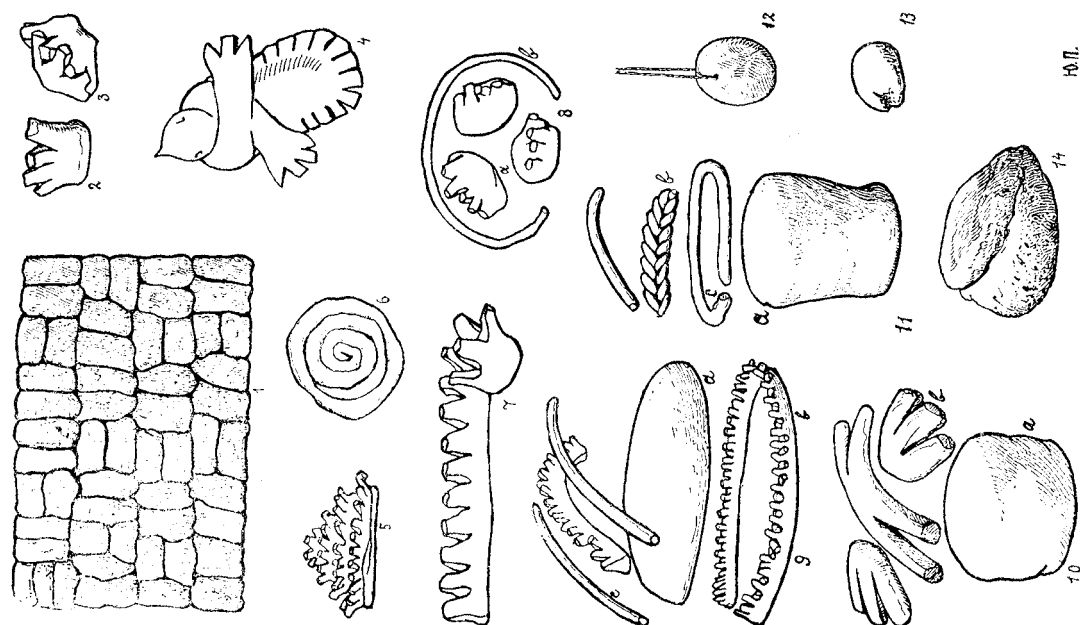

Табл. III. 1 – решето шкіряне; 2, 3 – ковші для
борошна; 4 – коряк-миска для тіста на вареники;
5 – лопатка; 6 – качалка;
7 – діжа з віком; 8 – ночки на борошно

Ю.П.

Табл. VI. Обрядова випічка

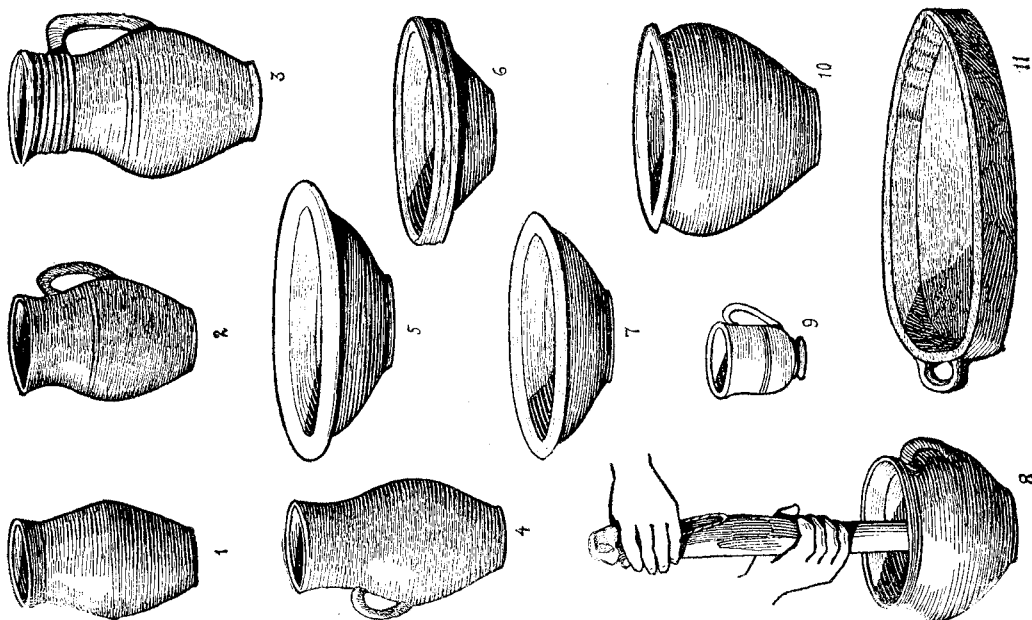

Табл. V. 1-4 - глечики для молока; 5-7 - миски; 8 - спосіб м'яти варену картоплю м'ялом; 9 - кухлик для води; 10 - макітра; 11 - поросятник череп'яний

вступна частина праці (обсягом 27 с.). У ній авторка, залучаючи порівняльні дані з народної кулінарії інших народів, подає розлогі спостереження про сировинні ресурси та способи заготівлі харчових припасів рослинного й тваринного походження; приготування щоденних і святкових страв та напоїв; традиційне меню різних соціальних груп, дієтичне харчування, етикетні норми споживання їжі української людності.

Іншу частину студії під назвою «Матеріали» (обсягом 86 с.) складають викладені за такими ж тематичними блоками власне польові записи Н. Заглади, зроблені в досліджуваному селі. Крім французькомовного резюме, роботу доповнюють шість таблиць, які репрезентують унікальні графічні зображення кухонного начиння, елементів обрядового печива (виконані Ю. Павловичем) та чотири фото короваїв і обрядового печива. Поза сумнівом, дослідження Н. Заглади про культуру народного харчування в наголошеному селі виходить далеко за межі розвідок локального характеру і є етапною студією за даною проблемою в українській етнографії.

Серед досліджень цього циклу, що були виконані іншими вченими Етнологічного відділу Музею (Кабінету) за такою ж типологічною схемою і які були «рясно ілюстровані малюнками і фотографіями Ю. Павловича» [42, с. 12], – праці Л. Шульгиної¹¹ «Прилади для освітлення в с. Бубнівці на Поділлі» [69]; «Ткацькі верстати в с. Мартиновичі на Київщині (Матеріали до історії ткацтва)» [70]; **«Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі»** [68] та ін. Найґрунтовніше виконана остання зі згаданих розвідок, що як за обсягом, так і за змістом є своєрідною монографічною студією (89 с.), дослідницьким пріоритетом якої стала гончарна техніка бубнівських майстрів з етнографічного погляду.

Ключовий розділ цієї праці побудований на польовому матеріалі Л. Шульгиної, зібраному авторкою під час її участі в експедиціях до с. Бубнівка (що відбулися взимку й восени 1926 р. та влітку 1928 р.). В експедиції, організованій Ю. С. Александровичем, який вивчав історію гончарства та економічний бік промислу, також взяла участь, окрім Л. Шульгиної, Є. Спаська, котра досліджувала бубнів-

ський орнамент із мистецького погляду [див.: 54, с. 46–48]. Фактично завданням учасників експедиції було монографічне вивчення всіх етнографічних аспектів гончарного промислу в с. Бубнівка. Предметному викладові матеріалу основного розділу передує лаконічна історіографічна довідка авторки, що побудована головню на акцентуванні праць А. Прусевича, К. Шероцького, А. Зарембського, М. Фріде, Адамовича й Ю. Александровича. Л. Шульгина на основі добре осмисленого й систематизованого польового матеріалу докладно розглядає особливості місцевих сировинних ресурсів, їх видобування та обробіток, гончарні знаряддя, процеси ліплення та випалювання посуду, асортимент виробів, техніки «писання», приготування фарби та поливи, вірування та повір'я, пов'язані з гончарським ремеслом, питання реалізації продукції на ярмарках оптом і вроздріб тощо.

Високою професійною компетентністю вирізняються «кінцеві уваги» дослідження, що постають розлогим підсумком студії, написаним на засадах історико-порівняльної методики на базі широко застосованого фактажу й порівняльних даних з етнографії промислу в інших регіонах України. Усі спостереження вченої, представлені в основному розділі щодо тематичних блоків і рубрикацій, термінологічних категорій і реалій гончарства, Л. Шульгина узагальнює в підсумковому розділі в проекції на основні гончарні осередки України (Поділля, Київщини, Полтавщини, Слобожанщини, Галичини, ін.) та виявляє на цій підставі спільні загальноукраїнські вияви й локальні особливості бубнівської вжиткової кераміки. Стаття доповнена десятьма таблицями ілюстрацій з поясненнями, а також лаконічним резюме французькою мовою.

Ця розвідка Л. Шульгиної, вкупі з уміщеною в цьому ж другому випуску «Матеріалів до етнології» статтею Є. Спаської (про орнамент бубнівських гончарних виробів) та разом з дослідженням Ю. Александровича «Бубнівське гончарство», опублікованим у «Побуті» (Київ, 1929, чис. 4–5), постає, як і планувалося, важливою складовою і досі єдиною у своєму роді монографічного висвітлення питання побутування та розвитку бубнівського гончарства.

Таблиці до праці Л. Шульгиної «Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі» [68]

1

2

3

4

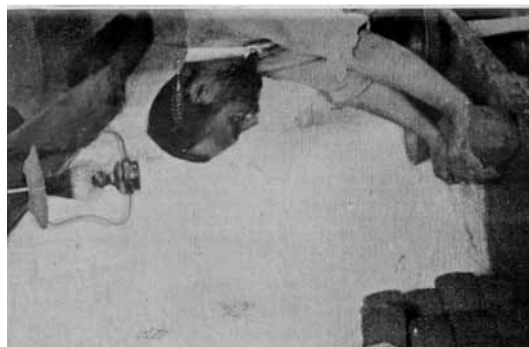
1

2

3

4

Табл. I. 1 – носить глину в мішку; 2 – обкопує глей лопатою на рядні. 3 – місить ногами; 4 – вибирає камінчики рукою

Табл. II. 1 – ріже глей дрогом; 2 – зводить «круга»; 3 – місить руками; 4 – викачує «качалку»

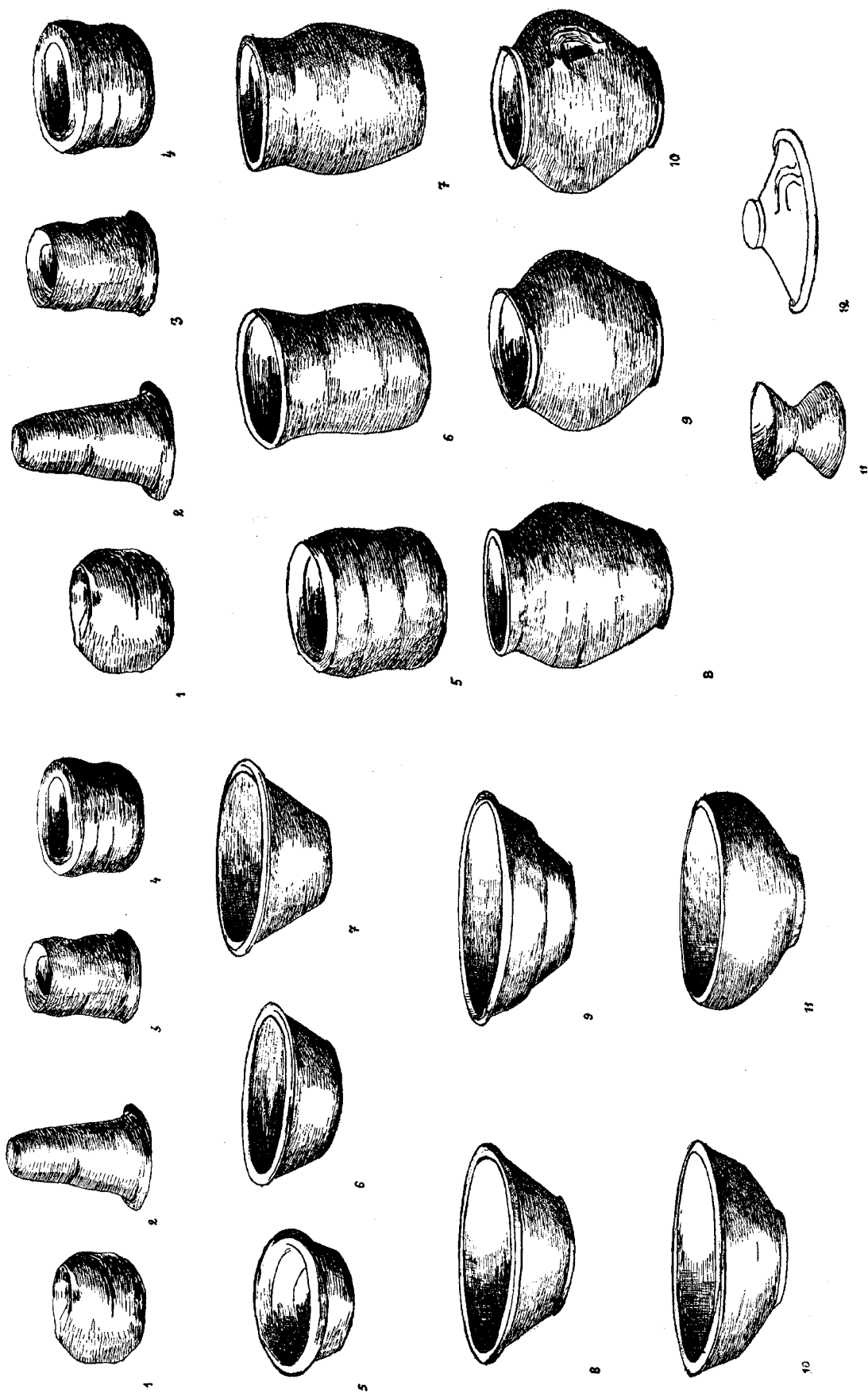

Табл. IV. Горщики та покришки

Табл. V. Миски

1

2

1

2

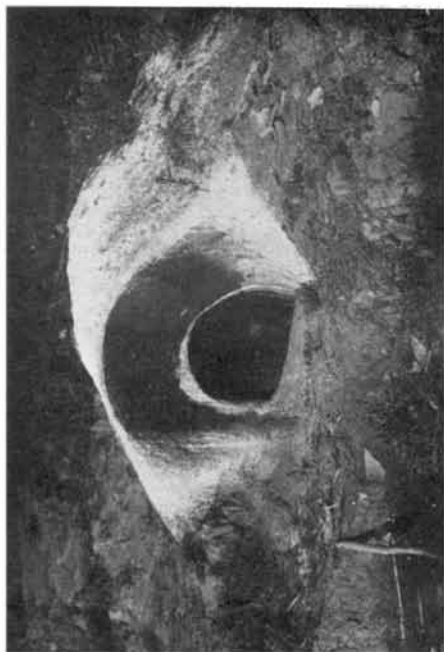
3

4

Табл. III. 1 – товче глину толоком;
2 – внутрішній вигляд хати гончаря

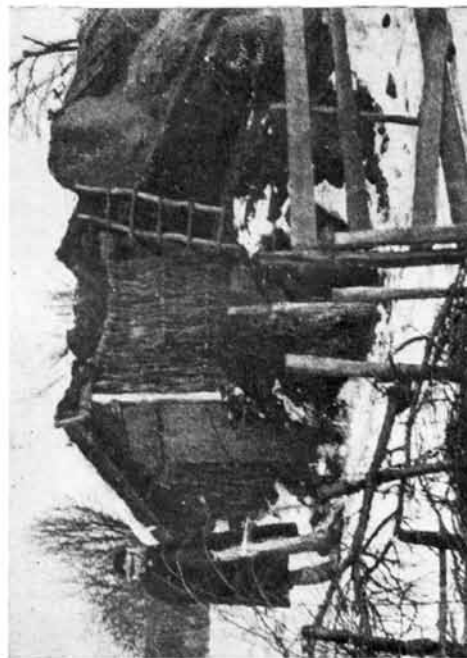
Табл. VI. Работа за гончарним кругом

1

2

3

4

Табл. VII. 1 – горно; 2 – горно в повітці; 3 – горно в балгані; 4 – палиць «голиво»

1

2

3

4

Табл. VIII. 1 – сушить посуд; 2 – носить посуд; 3, 4 – укладает в горно

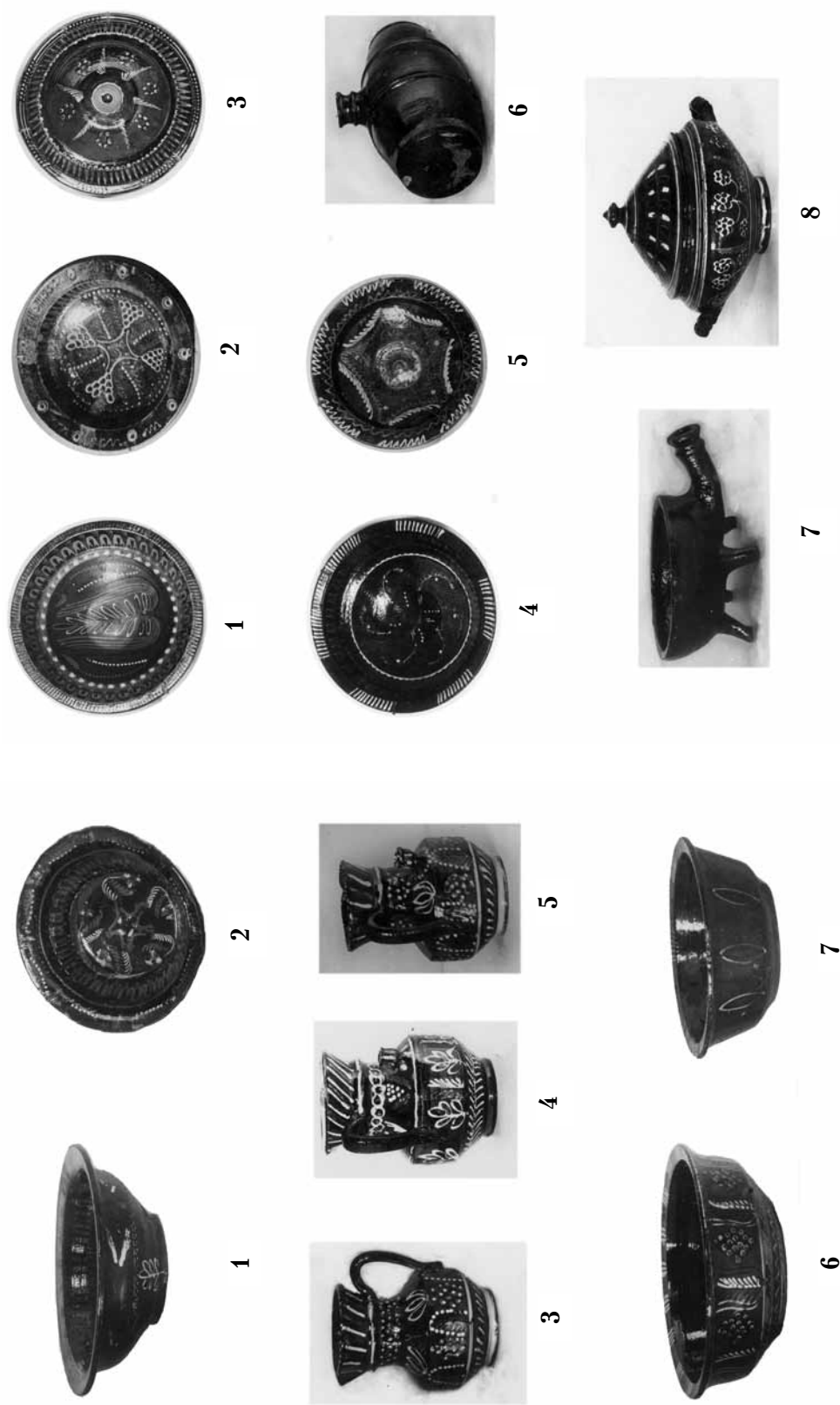

Табл. X. 1-2 – миски; 3-5 – кухлики для колива;
6 – поставець для куты; 7 – поставець для сиру

Табл. IX. 1-5 – миски; 6 – барило;
7 – ринка на ніжках; 8 – вазка на вареники

Предметом дослідницької уваги Л. Шульгиної стали також **прилади для освітлення в с. Бубнівка** від найдавніших до сучасних зразків, відомості про які вчена зуміла зібрати під час експедиції на Гайсинщину в березні 1926 року. Хоча фактологічну основу праці і склали дані власних спостережень дослідниці, проте це не є просто експедиційний звіт, а самодостатня наукова розвідка, авторитетності висновкам якої додає залучення (як порівняння) маловідомих аналогічних фактів, зафіксованих знаними зарубіжними вченими, з культур давніх народів світу. Зокрема, провівши типологію архаїчних приладів для освітлення (факели, свічки, лампи-світильники), Л. Шульгіна екстраполює свої висновки на подібні реалії, описані у працях В. Гафа, Мілера, Нідерле, Шрадера, і робить спроби віднайти локуси виникнення та шляхи поширення найдавніших освітлювальних пристосувань, зазначаючи, що, відповідно до зони поширення, культурних впливів та запозичень, ці стародавні прилади набувають певних особливостей і «найрізноманітніших форм в різних народів світу, залежно від їхнього стану культурного та історичної доби» [69, с. 52].

Опираючись на класифікацію В. Гафа, учена до «доби факела» долучає (як найпримітивніший її різновид) «скалки» та сірники; а до переходових форм – від факела до свічки – «дідуха» («дідушка»); до найпримітивніших зразків третього типу (доба ламп-світильників) дослідниця відносить каганці в усьому їх розмаїтті (від приладів, які за резервуар освітлення мають камінь із природною заглибиною, мушлів, черепашок, кісток – до каганців гончарської роботи). Отже, послуговуючись еволюційно-типологічним підходом до систематизації та осмислення матеріалу, Л. Шульгіна водночас постає як прихильниця теорії «культурних кіл» і міграціонізму в інтерпретації зафіксованих нею пережиткових форм місцевої етнокультури, хоча при цьому й не відкидає гіпотетично суто місцевих особливостей вживання вогню для освітлення. Розвідка була виголошена як доповідь Відділу етнології 7 грудня 1927 року. Окрім французькомовного резюме, текст доповнено двома таблицями типологічно систематизованих малюнків Ю. Павловича, що подають 26 зразків способів освітлення за допомогою вогню (розміщених в еволю-

ційній послідовності їх постання й розвитку) [69, с. 67–68].

У подібному форматі написана розвідка Л. Шульгиної про **ткацькі верстати в с. Мартиновичі**, в основу якої теж покладено записи вченої, зроблені під час експедицій на Київщину з метою організації стаціонарних станцій для вивчення народної техніки, будівництва, ремесел тощо [див.: 23, с. 13; 70]. Подана у вигляді систематизованого експедиційного звіту як «матеріали до історії розвитку ткацтва», ця невеличка стаття відповідно зацентрована авторкою головно на питанні еволюції техніки народного ткацтва. Побіжний огляд праць зарубіжних (Метью, О. Мейсон, Гайден, Л. Рот, В. Гаф, А. Кремер та ін.) та вітчизняних (Василенко, Арандаренко, Чубинський, Шухевич, Гнатюк, Бабенко, Вовк й Зарембський) авторів дав підстави Л. Шульгиній зробити висновок, що предметом їхньої уваги були досконаліші ткацькі верстати, «які власне становлять уже мало не останні кільця в тому довгому ланцюгові культурних змін, що їх мусив був зазнати <...> ткацький верстат. Про верстат примітивнішої будови, напр. про так звані “кросна на сохах”, як ті, що їх описуємо в цій розвідці, маємо самі побіжні відомості <...> Дослідження їх може докинути нового світла до питання про розвиток ткацького верстату» [70, с. 70]. Отже, обрання Л. Шульгиною за предмет уваги виявів примітивної техніки й технологій у ткацькому промислі цілкомито перебувало в річищі еволюційної методології пошуку пережиткових форм культури.

Відповідно до поставленого дослідницею завдання, у розвідці розглянуто будову верстата; зроблено його докладний опис, з акцентацією на розвиток «стативи», на загальноукраїнські характеристики регіональних зразків тощо. Розвідку, що була виголошена як доповідь на засіданні відділу етнології 16 січня 1928 року, доповнюють п'ять таблиць малюнків Ю. Павловича, які подають як загальний вигляд верстата, так і його основні елементи та відображають окремі процеси ткацтва.

Серед досліджень зазначеного циклу – праця Л. Шульгиної «Українські воскобійні» (1929 р.), у якій авторка на основі аналізу польових матеріалів з Волині, Полтавщини, Київщини, Чернігівщини розкриває розвиток промислу добування

Таблиці до праці Л. Шульгиної «Прилади для освітлення в с. Бубнівці на Поділлі» [69].
Малюнки Ю. Павловича

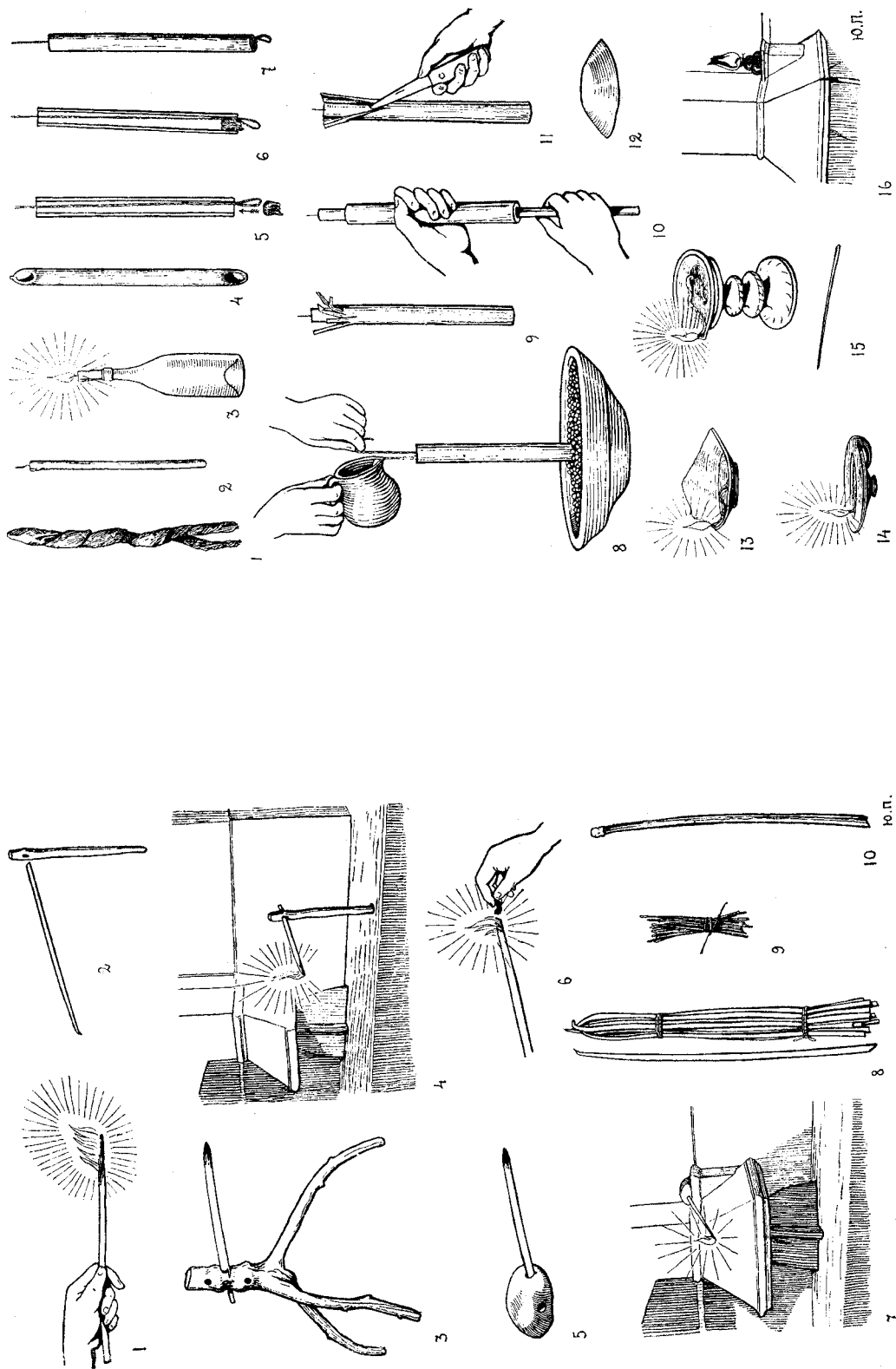

Табл. II. 1-12 — свічки;
13-16 — каганці

Табл. I. 1-8 — сособи світити
скалками; 9, 10 — сірники

Таблиці до праці Л. Шульгиної «Ткацькі верстати в с. Мартиновичі на Київщині (магеріали до історії ткацтва)» [70].
Малюнки Ю. Павловича

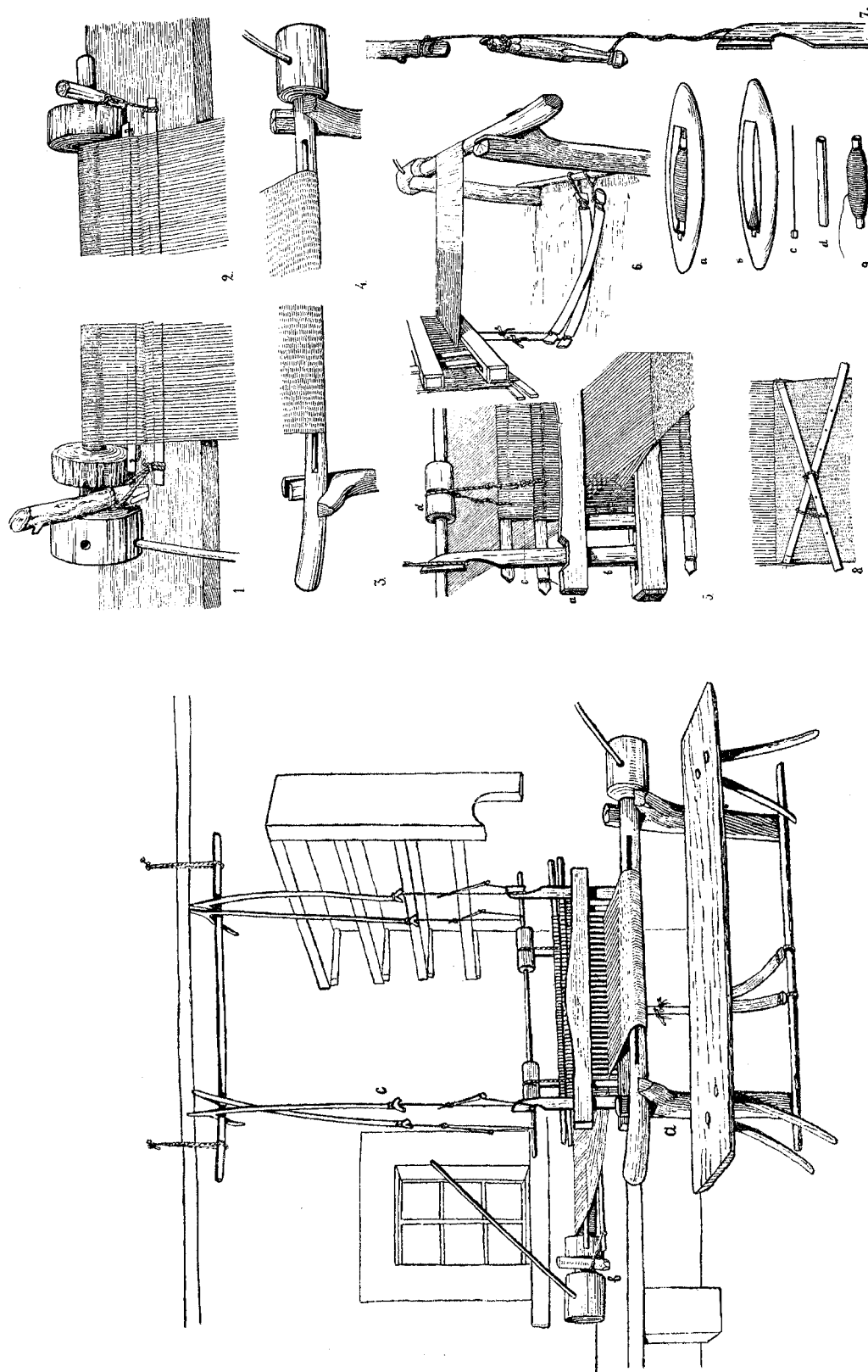

Табл. II. 1-4 – воротила; 5 – «набієлки»; 6 – поножі; 7 – цурки; 8 – пружки; 9 – човник

Табл. I. Кросна на сохах

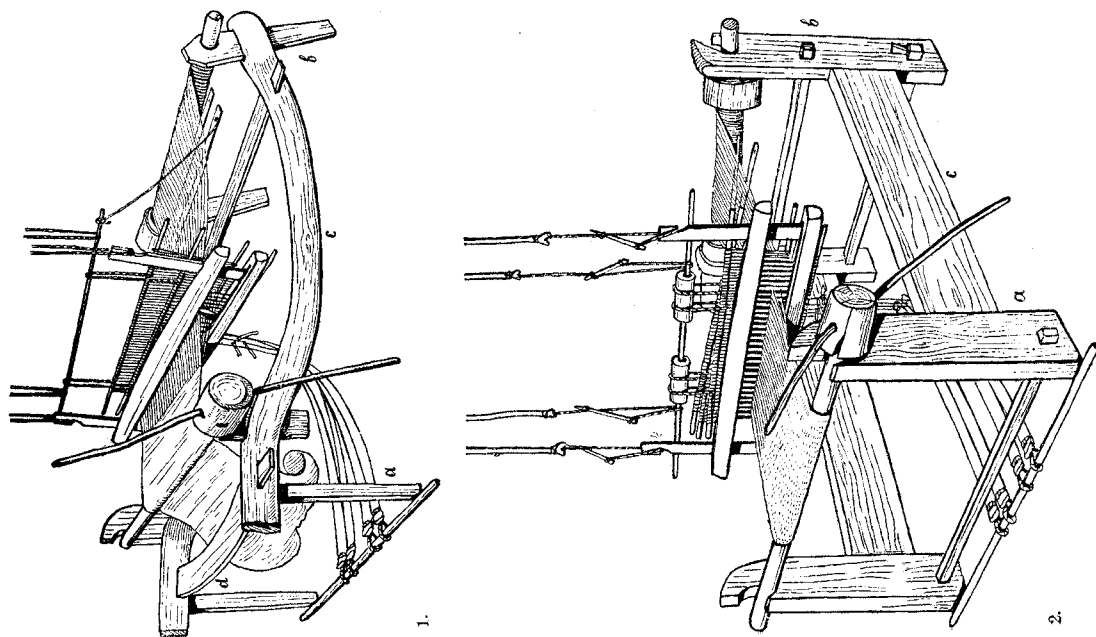

Табл. IV. 1 – кросна під широке пологно;
2 – кросна звичайні

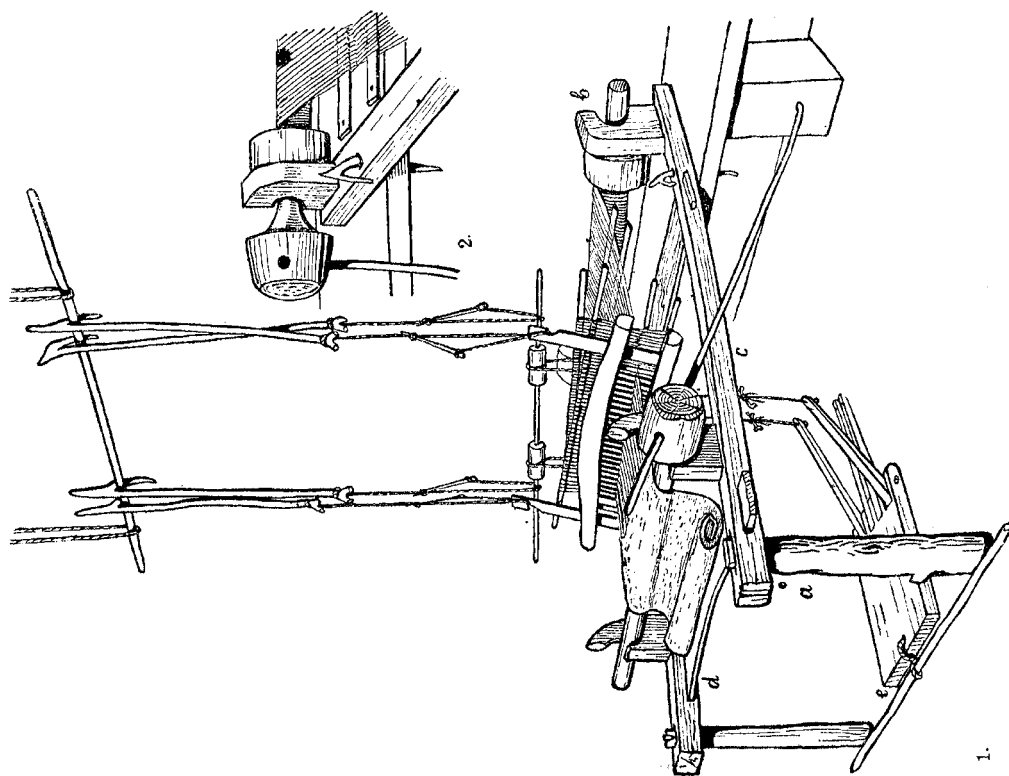

Табл. III. 1 – кросна до ослону;
2 – воротило під основу

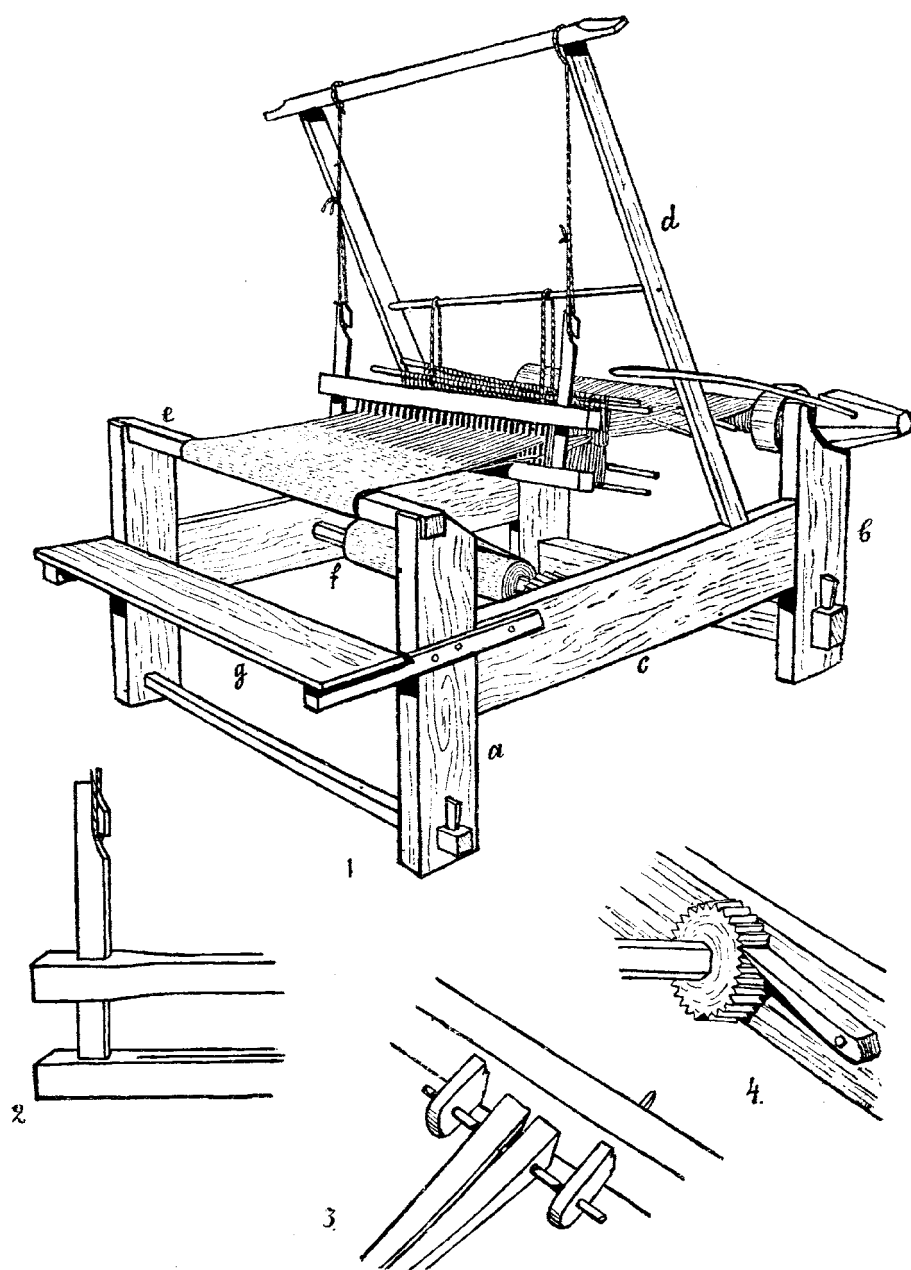

Табл. V. 1 – кросна «походючі»; 2 – «набіелка» порожня;
3 – поножі на кілку; 4 – колесо із зубцями та «песиком»

воску. У розвідці на засадах еволюціонізму подається класифікація воскобоєнь, починаючи від найпримітивніших зразків [4, од. зб. 165].

В арсеналі наукового доробку Музею (Кабінету) антропології та етнології виокремлюється науковою ґрунтовністю та новизною фактографічної бази ще одна праця Л. Шульгиної «Бджільництво в с. Старосіллі на Чернігівщині», уміщена в третьому числі «Матеріалів до етнології» [66]. Розвідка (обсягом 75 с.) побудована за схемою, аналогічною до використаної в праці Н. Заглади («Харчування у с. Старосіллі на Чернігівщині»), що вказує на плани дослідниць подати в перспективі в еволюційному методичному річищі монографічний опис усього господарського комплексу мешканців села.

У вступі містяться відомості про чернігівське бджільництво, короткий історіографічний огляд (у якому наголошуються праці Чубинського, Грінченка, Єфименка, Шафонського, Тимковського, Аксакова, Сержпутовського, Міллера, Мошинського та ін.) і справедливо зазначається: «Ці літературні джерела, правду сказати, дуже нечисленні, здебільшого мало повні, крім того, не раз трапляються тут самі побіжні та уривчасті відомості» [66, с. 8].

У фокусі уваги вченої – весь спектр постання й розвитку промислу: від бортництва – до різновидів вуликів і пасічницького приладдя; від догляду за бджолами – до продуктів пасічництва і повір'їв, пов'язаних із бджільництвом. На основі своїх експедиційних спостережень дослідниця робить слушні висновки про те, що найпоширенішою формою вуликів у селищі є бортові колоди (вулик-бортяк) – «класична форма вулика для бджільництва лісового типу у всіх східних слов'ян» [66, с. 66]; віднаходить аналогі подібного бджільництва в інших країнах зі схожими природними умовами (Росія, Польща, Білорусія).

Це одне з перших у вітчизняній етнології спеціальне дослідження, у якому дається системний огляд українського бджільництва як за польовими матеріалами, зафіксованими в межах одного села, так і за опублікованими відомостями попередників.

Справжньої професійної компетентності студії додає і розлогий та вичерпний список літератури, і серія таблиць із

графічними малюнками Ю. Павловича (6 табл.), і оригінальний фотоматеріал, і переконливі висновки авторки. Без перебільшення, це перша поважна наукова розвідка серед вітчизняних робіт про бджільництво українців-поліщуків, яка не втратила наукової ваги й досі.

У «Матеріалах до етнології» було опубліковано також цілу серію невеличких статей, що належали перу художника-етнографа Музею (Кабінету) Юрію Павловичу (зокрема, про еволюцію ніжки в стільці та столі, про поліський курінь, про шиття й носіння одягу, про мисник, про вживання кошика та мішка, про еволюцію українського народного орнаменту тощо).

Так, у вступних заувагах до статті про розв'язання селянами місцевими традиційними способами вузькотехнічного питання – **прикріплення ніжок до столів і стільців** – Ю. Павлович намагається розкрити та проілюструвати замальовками (зробленими на Київщині в сс. Мартинівчівка й Федорівка та на Коростенщині в с. Озеряни) послідовні шаблі еволюції давньої народної побутової техніки [39] – від примітивних ослонів-колодок із природними ніжками-сторчами до сучасних типів столів, доповнених шухлядами; з розкриттям різних систем кріплення та технічної ролі «поперечок».

Подібна концепція покладена і в основу розвідки Ю. Павловича «Мисник» [3, од. зб. 3], фактологічною базою якої стали польові відомості, зібрані ним у різних кутках України, та замальовки (43 зразки) розмаїтих локальних типів мисників, починаючи від найпримітивніших пережиткових форм. Систематизувавши та упорядкувавши зафіксовані зразки цих народних меблів, автор розкриває їх еволюцію і простежує перехід від примітивної полиці до посудної шафи буфетного типу. Пильну увагу дослідник приділив і функціональним особливостям різних частин мисника (верхня мала естетичну функцію і призначалася для орнаментованого декоративного посуду, а нижня – для вжиткового); його розташуванню в інтер'єрі селянської хати; різьбленому декоруванню бортових планок та різьбленню опірних сторчових дощок (у вигляді стилізованого коника), тобто розглядає цю вжиткову річ інтер'єру як частину культурного комплексу в його широко-

Таблиці до праці Ю. Павловича «До питання про еволюцію ніжки в стільці та в столі» [39]

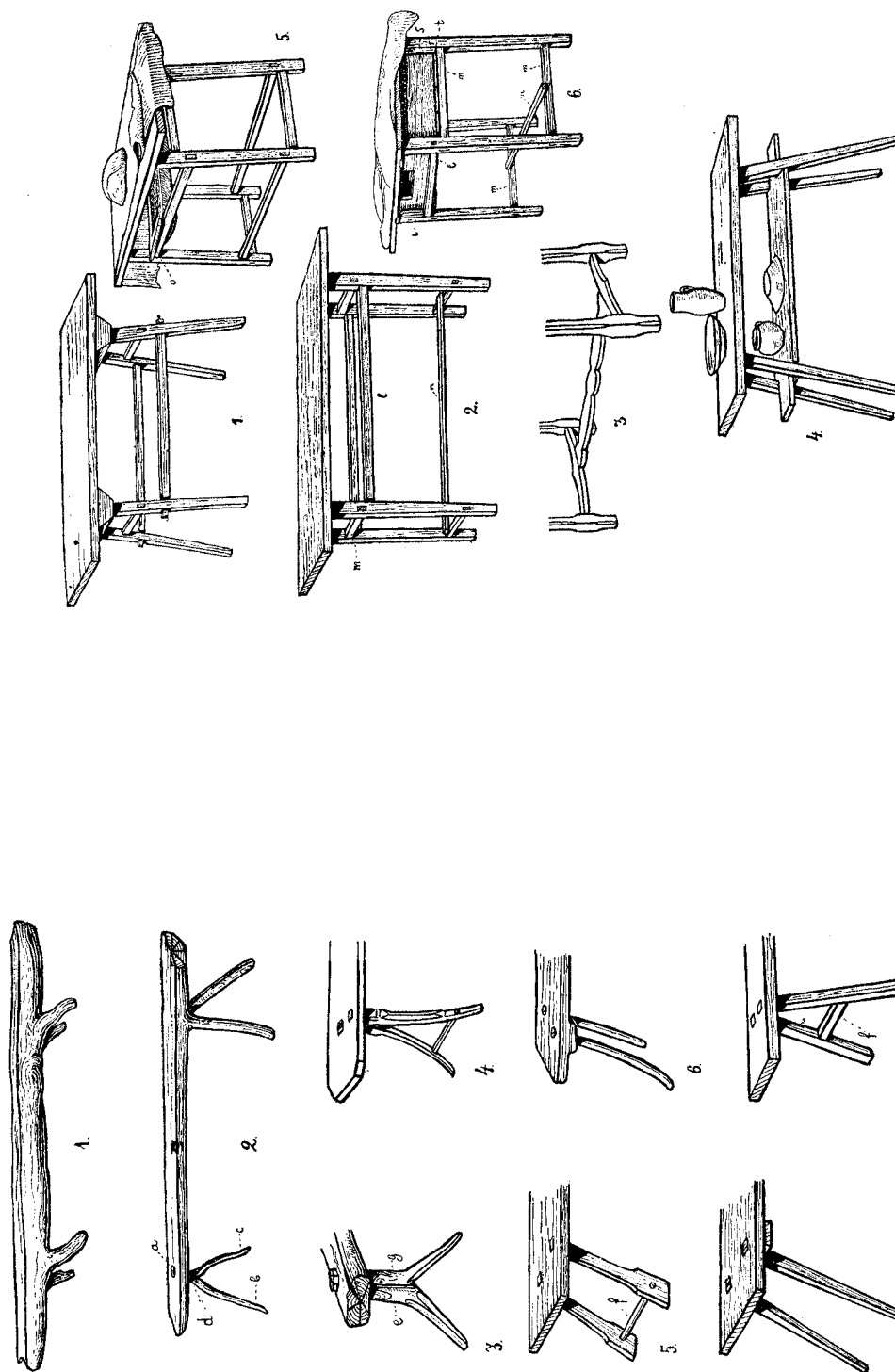

Табл. I. 1 — колодка з природними ніжками;
2 — ослін з парою природних ніжок;
3-8 — різні види ніжок

Табл. II. Різновиди столів

му суспільно-побутовому функціоналі та в історичній ретроспективі. Художник-дослідник кожну тезу своїх спостережень унаочнює фахово виконаними малюнками, що вирізняються належною фіксацією деталей.

Окрема, добре проілюстрована малюнками, розвідка художника присвячена висвітленню еволюції народних житлобудівних технік, а також тимчасового житла лісорубів – куренів. Її основу складає етнографічний матеріал, зафіксований художником 1928 року в с. Замисловичі на Коростенщині та біля с. Новошепеличі на Чорнобильщині. Дослідник докладно описує та аналізує різні варіанти куренів (круглого і звичайного), подаючи цю житлобудівну реалію не відрубно, а як складову комплексу життєзабезпечення, у системі інших соціально-господарських практик народного життя, у послідовності технічного вдосконалення їх будівництва і функціональних характеристик, у виявленні залежності конструкції тимчасового житла лісорубів від кліматичних умов, рівня ґрунтових вод, складу ґрунтів, пори року тощо. Характеризуючи техніки спорудження різних типів куренів, Ю. Павлович акцентує увагу на їх еволюційному поступі: особливостях конструювання в одну цілу будову трьох куренів; розмаїтості «розсоховил» у народній техніці; способах істотного збільшення внутрішньої житлової площі куреня тощо. Художник-етнограф слушно констатує, що еволюція житлового будівництва прямо узалежнювалася від характеру місцевості, кліматичних умов, природноресурсних матеріалів, а відтак в історичній ретроспективі розвиток наземного житлового будівництва відбувався шляхом зведення житла на сторчах чи на сваях; спорудження куренів; копання землянок.

Предметом спеціальної етнографічної статті Ю. Павловича стало також питання про найпростіші народні способи перенесення вантажів. Своє дослідження художник базує на спостереженнях за людною місто Києва на узвозі Смирнова, який з'єднував Житній і Сінний базари і по якому покупці переносили продукти з Подолу у верхню частину міста. Цю, здавалося б, дуже вузьку тему з антропології міста він, однак, ставить у широкий історичний контекст – функціонування певного культурно-господарського комп-

лексу, розкриваючи її з погляду еволюції примітивного транспорту. Опираючись на еволюційно-типологічний метод, Ю. Павлович висловлює слушні міркування про зумовленість розмаїття способів перенесення вантажів віковими, статевими, соціальними особливостями та природно-географічними факторами. Повз пильне око науковця не проходять непоміченими і факти впливу розмірів, ваги, форми та природи і складу об'єкта перенесення на способи його транспортування. Ю. Павлович зауважує також, що специфіка перенесення узалежнюється від локальних навичок, «що передаються людині традиційно від предків». Етнічні успадкування і пояснюють, на його думку, незвичні для української людної (серед якої прийнято важкі речі переносити переважно на плечах), але такі природні для східних народів способи перенесення на голові великих ємностей і важких речей. Резюмуючи, Ю. Павлович підкреслює зв'язок між звичними способами перенесення вантажів і особливостями фізичної будови людини: «Звичайно, і спосіб носити на голові, і спосіб носити на плечах повинні базуватися на певній манері ходити, на звичці тримати свій стан чи рівно, чи похило, на розвитку у відповідному напрямку комплексу м'язів і почуття рівноваги, і можливо, що антропологічні відміни дають певний напрямок вживанню того чи того способу носити, а цю звичку ще підсилювали фізичні спеціальні властивості різних народів» [3, од. зб. 7, арк. 1].

Розкриваючи розмаїття технік перенесення вантажів (на плечах, у руках, на ліктьовому суглобі, за допомогою коромисла), Ю. Павлович зупиняється на характеристиці традиційних для українців більш архаїчних («пережиткових») засобах транспортування (мішки, лантухи, торби); а також робить докладний огляд виготовлених кошиків та кошовок з лози, рогази, мотузок, що стали надбанням міської культури. За висновком Ю. Павловича, з розвитком сучасних типів транспорту та краще організованою торгівлею (що наблизилася до споживача і зменшила потребу перенесення вантажів на значні відстані) у техніці перенесення перемістилося «місце основного оперття ваги» – з плечей на руку і пальці. Праця містить кілька десятків якісно виконаних графічних зображень, які розкривають

АКВАРЕЛЬНІ МАЛЮНКИ ЮРІЯ ПАВЛОВИЧА

Беликдень

Зелені свята

Зелені свята

Маковія

еволюцію технік перенесення, ілюструючи історію розвитку примітивного транспорту в контексті суспільного поступу.

Оригінальною за предметом дослідження є також його ж стаття «З літніх вражень художника-етнографа» [3, од. зб. 1], у якій порушується питання про одяг міських дітей наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст., про його залежність від сезонних змін пір року, від вікових та статевих особливостей. На основі спостережень за дітьми на київських вулицях улітку 1927 року художник подає опис одягу хлопчиків і дівчаток як соціокультурних комплексів, торкається питань функціональних властивостей одягу, його соціальних особливостей, трансформацій нагрудного та поясного дитячого вбрання й виникнення «нероздільного» (спільного для верхньої і нижньої частин тулуба) одягу. Розвідка проілюстрована двадцятьма малюнками, розміщеними згідно з тенденцією до зменшення кількості одягу, залежно від температурних сезонних режимів.

Для сучасних етнографів та мистецтвознавців складають інтерес спостереження й висновки цього ж дослідника щодо еволюції українського народного орнаменту, якому присвячена його спеціальна стаття [40]. У ній науковець простежує процес поступового перетворення основного орнаментального мотиву на вишивках рушників, виявлених ним у с. Семереньки (поблизу Сорочинців) та с. Шилівка Хорольського повіту (1906), – візантійського двоголового орла, вишитого червоною заполочтю: від вкраплення окремих рослинних елементів до цілковито рослинної стилізації орнаментальних зображень (при збереженні самої схеми орнаменту).

Як наголошувалося, формування співробітниками Музею бази фактологічних тематично однорідних даних за єдиною системою програм і запитальників уможливило перспективу картографування, що (як продуктивна методика систематизації та осмислення матеріалу) актуалізувалася в тогочасному науковому дискурсі. Музей антропології та етнології в особі Ю. Павловича фактично започаткував застосування в українській етнографічній науці початку ХХ ст. методу картографування. Художник-етнограф, перейнявшись проблемою картографування елементів матеріального побуту, зібрав багатий польовий і публікаційний

етнографічний матеріал, на основі якого виконав ілюстровані карти з народного одягу та житла України, що мали стати своєрідним синтезом усієї виконаної ним роботи. Карта одягу, якій автор дав назву «Північна і Середня Україна в типах народного вбрання 1900–1909», на жаль, залишилася незавершеною і «дає лише типи [одягу] Київської, Чернігівської і Полтавської губерній у многокутнику між пунктами: Чернігів, Сосниця, Полтава, Умань, Козятин і Чорнобиль» [6, арк. 2]. Проте вона й сьогодні, завдяки достовірній джерельній базі, становить неабиякий науковий інтерес для дослідників (один зі зразків карти зберігається в приватній колекції у Львові).

Іншу спробу картографування реалій матеріальної культури, зокрема українського народного житла, було зроблено в 1920–1930-х роках Всеукраїнським етнографічним товариством, членами якого фактично були всі співробітники етнологічного відділу Музею (Кабінету), у тому числі і Ю. Павлович [62, с. 37]. Попри те, що тоді були виконані певні роботи й виготовлені ілюстративні картки, праця так і не була завершена, а чимало зібраних матеріалів було розпорошено¹². Робота була завершена автором уже в повоєнні роки.

На початку 1930-х років у радянській етнографії (у тому числі і в українській як її складовій) починається переломний період, характерний докорінною зміною напрямів, змістів і методології досліджень [див.: 59, с. 196–203]. Бурхливі дискусії про предмет і завдання етнографії, що точилися в наукових середовищах усіх підрадянських республік, спричинилися до звуження дослідницьких рамок етнології; насадження єдиної ідеологічно заангажованої марксистсько-ленінської методології, до оголошення мало не всієї джерельної бази науки «шкідливою буржуазною архаїкою»; до боротьби з «вещевизмом», засиллям пам'яток у музейній практиці, а як наслідок – знищення експонатів та заміни їх плакатно-ілюстративним матеріалом; до боротьби проти adeptів буржуазної ідеології та націоналізму в етнології і закриття провідних профільних центрів ВУАН та музеїв і, зрештою, – до заборони й вилучення з наукового вжитку самого терміна «етнологія» – як «сурогату буржуазного суспільствознавства» [28, с. 11; 57, с. 188–197].

У 1930-х роках, після ліквідації етнографічних установ УАН, було також ліквідовано Музей (Кабінет) етнології та антропології, колекції якого були передані до Державного історичного музею УРСР у Києві, а більшість наукових працівників – репресовано. Співробітників Музею (Кабінету) А. Онищука, Н. Загладу, Л. Шульгину та їхнього керівника А. Носова звинуватили в наслідуванні наукових буржуазно-націоналістичних поглядів Хв. Вовка, у тенденційності тематики досліджень.

З-поміж поодиноких нерепресованих співробітників Музею (Кабінету) антропології та етнології був Ю. Павлович, котрий, попри те, що 1934 року після так званої реорганізації цього закладу був фактично розформований, не полишав своїх етнографічно-мистецьких пошуків ні після реальної ліквідації наукової установи, ні навіть у роки лихоліття Другої світової війни. Він завершив кілька альбомів про традиційні свята та обряди (де подано оригінальні ілюстрації про Різдвяні, Великодні та Зелені свята), про молодіжні та дитячі забави. Серед етнографічних малюнків художника цього періоду – цікаві зображення молодіжних забав з Волині та Полтавщини; персонажів народної демонології (водяників, лісовиків, русалок тощо)¹³.

Завершуючи побіжний огляд дослідницької діяльності цього академічного осередку, наголосимо, що незважаючи на надто короткий термін його функціонування, все ж таки значення його в історії вітчизняної етнології окресленого періоду важко переоцінити. Завдяки новій методології, масштабності реалізованих планів і проєктів, подвижництву його нечисленних співробітників Музей (Кабінет) антропології та етнології ім. Хв. Вовка здобувся на справедливе визнання вітчизняними та зарубіжними експертами як справді «визначна, – за словами професора Мурка з Праги, – наукова організація» [47].

Примітки

¹ Олександр Гаврилович (Алешо 1890–1922) народився на Поділлі (с. Грушки Балтського повіту) у сім'ї службовця цукроварні. Після переїзду родини до Умані навчався в місцевій гімназії, а згодом – у Київському,

а пізніше – у Петербурзькому університеті на природничому відділі фізико-математичного факультету зі спеціальності географія та етнографія [див.: 33, с. 40]. У Петербурзькому університеті мав щасливу нагоду слухати лекції відомого антрополога та етнолога Хв. Вовка, що й визначило його професійну долю. За дорученням Хв. Вовка та Петербурзького антропологічного товариства, О. Алешо ще в студентські роки здійснював антропологічні експедиції; у 1911 році робив антропологічні обстеження людності Уманського й Тарашанського повітів; а 1912 року брав участь в антрополого-етнографічній експедиції на Урал (у Пермську, Уфимську та Оренбурзьку губернії), формував колекції для Етнографічного відділу Російського музею [див.: 12, с. 20]. Результативною була його участь у експедиції на Херсонщину в 1914 році, у висліді якої було здійснено антропологічні поміри місцевого населення та зібрано колекцію етнографічних пам'яток (одяг, головні убори, прикраси). У 1916 році О. Алешо бере участь в експедиції до Малої Азії.

У 1918 році О. Алешо переїжджає до Києва, працює редактором у «Книгоспілці», обирається дійсним членом-секретарем Українського наукового товариства, головою етнографічної секції Губкому та редактором Крайвидаву з антропології, етнографії та історії первісного суспільства [5, од. зб. 1, арк. 1].

У 1918–1919 роках він працює головою Музейної секції художньо-промислового відділу Міністерства освіти; розробляє плани вивчення та розвитку кустарної промисловості.

З 1921 року О. Алешо активно працює над створенням, підбором штату та розгортанням діяльності Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Проте тяжкі умови життя підірвали здоров'я талановитого вченого. У квітні 1922 року він пішов із життя.

Наукова спадщина О. Алешо – це не лише згадані його прикладні студії з антропології та етнології, а й опубліковані праці («Антропометричні дослідження українського населення Уманського повіту на Київщині» (Київ, 1919); «Хв. Вовк як антрополог» (Київ, 1919), а також антропологічні та етнографічні карти до праць Хв. Вовка, розміщених у другому томі видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (Санкт-Петербург, 1916). Становлять інтерес для дослідників народного одягу та побуту також зібрані ним за анкетами Російського географічного товариства відомості до етнографічної карти, що зберігаються в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (далі – АНФРФ ІМФЕ) [5, од. зб. 4; 5, од. зб. 5]. Варті також уваги й опублікування його переклади праць професора Лейпцизького університету Карла Вейле «Культура безкуль-

турних» [5, од. зб. 6] і «Первістки людської культури» [5, од. зб. 7] та ін.

² Переважна більшість перевезених до Києва матеріалів зі спадщини Хв. Вовка (за винятком збірок пам'яток) нині зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України.

³ У тогочасній публіцистиці та статутних документах установи терміни «етнографія» та «етнологія» не завжди розмежовуються і нерідко подаються як синонімічні відповідники.

⁴ Анатоль Носів (Носов) (1883–1941 (?)) – відомий вітчизняний антрополог, археолог, музейник, автор оригінальних антропологічних розвідок – народився на Полтавщині в с. Носівка Костянтиноградського повіту. Середню освіту здобув у Реальній школі Полтави (закінчував у Двинську), а вищу – розпочав здобувати в Ново-Олександрівському інституті сільського господарства та лісоводства; згодом навчався в Петроградському університеті, куди перевівся на географічний відділ фізико-математичного факультету. Відтак вищу освіту здобув зі спеціальності «етнографія та антропологія».

Як учень Хв. Вовка він пройшов вишкіл під його керівництвом в Антропологічному товаристві при Петроградському університеті. За дорученням Товариства та Російського музею (Петербурга) в 1909–1910 роках А. Носів брав участь в антропологічному вивченні населення Забайкалля, а в 1911–1913 роках – з антропологічного погляду досліджував людинність Сербії, зібравши для музею етнографічні матеріали; 1913 року мав відрядження до Монголії, де за дорученням цих же інституцій вів антропологічні обміри; з цього ж року почав працювати в Етнографічному відділі Російського музею. У 1918 році за дорученням Петроградської академії наук здійснював дослідження національного складу населення України (антропологічні дослідження вдалося здійснити на Полтавщині та Київщині, а в Таврії – лише частково, через військові події). Про результати своїх досліджень у Сербії та Монголії робив доповіді на засіданні Антропологічного товариства.

Після переїзду до Києва з 1918 року почав працювати у Всенародній бібліотеці ВУАН на посаді бібліотекаря та секретаря. Працював у Комісії зі складання Енциклопедичного словника, завідувачем Секції сільськогосподарського побуту, секретарем та консерватором Музею наукового товариства, завідувачем історико-етнографічного відділу Київського крайового музею.

З 1922 року очолив Музей (Кабінет) антропології та етнології ім. Хв. Вовка в Києві, керував відділом антропології та передісторії в цій установі. Був членом Всеукраїнського археологічного Комітету ВУАН, редактором

(разом з М. Рудинським) річників «Антропологія» (I–III випуски) [див.: 4, од. зб. 78, арк. 2–3].

Ученому належить низка публікацій з антропології українців Кубані, Поділля; кримських татар і болгар; він є автором «Словника антропогеографічної термінології» (1931), кількох історіографічних розвідок про Хв. Вовка та ін.

У зловісних для української науки 1930-х роках був репресований як представник буржуазної школи Хв. Вовка. Після заслання працював у краєзнавчому музеї м. Ялти.

⁵ Знаний український етнограф, уродженець Коломиї Антін Онищук (1883 р. н.) виявляв професійну зацікавленість до етнографії, ще працюючи вчителем у низці сіл Покуття та Гуцульщини: студював і публікував у виданнях Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) розвідки про народну уснопоетичну творчість і матеріальну культуру, про народні звичаї та вірування, народний календар («Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році, записані у Зелениці в 1907–1910 рр.»; «Матеріали до гуцульської демонології, записані у с. Зелениці Наддніпрянського повіту, 1907–1908 рр.»; «З народного життя гуцулів»; «Останки первісної культури у гуцулів», «Народна пожива у Наддніпрянському повіті» та ін.). Як член НТШ він також зібрав значну кількість етнографічних пам'яток для Музею НТШ у Львові. Після окупації Західної України польськими військами А. Онищук 1919 року переїздить у Наддніпрянську Україну, а з 1920 року вчений працює у видавництвах та музеях Києва [див.: 7]. З 1921 року його призначено консерватором Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка; а з 1922 року – завідувачем відділу етнографії цього Музею. В установах ВУАН дослідник працював до 1927 року, а потому звільнився з роботи в установі ВУАН [див.: 4, од. зб. 79, арк. 2].

Перехід А. Онищука (за його заявою) з Академії на роботу до інших установ, що викликав широкий резонанс [15] був, вочевидь, спровокований виробничо-професійним конфліктом, що мав місце між ним і директором Всеукраїнського історичного музею А. Винницьким – з одного боку, та відомим дослідником-мистецтвознавцем і етнографом Данилом Щербаківським – з другого. Як видно з окремих архівних відомостей, з якими нам вдалося ознайомитися, протистояння базувалося на принципових професійних розходженнях: Д. Щербаківський був представником традиційного академічного підходу в охоронній та експозиційній музейній практиці, натомість А. Винницький та частково А. Онищук були adeptами нових «пролетарсько-радянських методологій». Протистояння

і тиск на Д. Щербаківського з боку радянського чиновника А. Винницького (що згодом стало однією з причин трагічного відходу з життя Д. Щербаківського) мало певну проекцію і на рішення спільного зібрання УАН про підтримку заяви А. Онищука піти з установи УАН (проте ці наші спостереження потребують додаткових досліджень і перевірок).

Протягом 1927–1933 років учений обіймав посаду доцента Київського художнього інституту. З 1935 року А. Онищук працював старшим науковим працівником, а згодом – завідувачем відділу обліку та консервації музейних фондів Музею українського народного мистецтва. Наприкінці 1930-х років серед численної когорти інших народознавців та музейників був репресований.

⁶ Див., до прикладу, про результативність стаціонарного методу дослідження села Мшанець Старосамбірського району Львівщини М. Зубрицьким у праці М. Глушка [14, с. 57].

⁷ До такого масштабного монографічного вивчення населених пунктів Музеєм (Кабінетом) антропології може дорівнятися хіба що аналогічна праця етнографічного відділу Волинського краєзнавчого музею, ініційована В. Кравченком на Волині в рамках програми дослідів Етнографічної комісії ВУАН [див. 55].

⁸ Художник-етнограф Музею (Кабінету) Юрій Павлович упродовж п'ятдесяти років поєднував свої професійні заняття із зацікавленістю етнографією, вивчаючи й замальовуючи явища етнокультури та формуючи нову цінну джерельну базу [див.: 52; 53, с. 124–125; 56, с. 3–24]. Народився Юрій Юрійович у Києві (1872–1847) у сім'ї дійсного статського радника, який походив з родини священника з Уманщини. Мріючи з дитинства стати художником, Ю. Павлович, утім, за наполяганням батьків вступає на юридичний факультет Київського університету і поєднує навчання із заняттями в приватній рисувальній школі М. Мурашка. Ще в студентські роки під впливом лекцій відомого українського історика професора Київського університету В. Антоновича в нього формується інтерес до народної культури й народознавства. Навчаючись у Києві, юнак майже щоденно займається малюванням, відвідуючи Сінний базар та виконуючи з натури замальовки типажів київських міщан, торговців, а також виробів дрібних селянських промислів та ремесел, вивчає побутову культуру.

По закінченню Київського університету Ю. Павлович переїжджає до Петербурга, де обіймає посаду бухгалтера банку (1896–1918). Проте, навіть будучи службовцем банку, художник не залишив своїх захоплень етнографією: у вільний час він робить замальовки, фіксує побутові сценки з життя петербурзьких

міщан (людські типажі, одяг, житло). Неабиякий вплив на становлення Ю. Павловича як художника-етнографа справило його особисте знайомство з визначним українським музейником і етнографом М. Біляшівським, етнографами М. Сумцовим, Хв. Вовком. Ознайомившись із народознавчим доробком своїх співвітчизників, Ю. Павлович професійно, з етнографічного погляду підходить до проблеми художньої фіксації реалій етнокультури: він не просто створює етнографічні замальовки, але й систематизує зібраний матеріал за конкретними класифікаційними методиками й рубриками, створюючи цілі тематичні серії. Знайомство дослідника із земляками – петербурзькими вченими-народознавцями, які працювали в системі Російської академії наук, сприяли його участі в етнографічних експедиціях Академії, що мали широку географію, включаючи й Україну. Так, під час експедиції в с. Мартиновичі Київської губернії художник виконує етнографічні малюнки народного вбрання, житла та орнаменту [див.: 11; 52; 53, с. 118].

У петербурзький період художник багато подорожує, а в 1905–1912 роках часто здійснює короткотермінові поїздки у Фінляндію. Там він у вигляді акварельних замальовок скрупульозно фіксує всю гаму культурно-регіонального розмаїття народного вбрання та типажів людності країни початку ХХ ст. Один із численних альбомів Ю. Павловича (1905–1910), виконаних ним на основі подорожей по Фінляндії (до Турки, Виборга, Савонлінни та ін.), зберігся в родині художника. Його було використано і підготовлено до друку В. Борисенко, В. Пилипенком, М. Хатулою та опубліковано за підтримки Посольства Фінляндської Республіки в Україні [див.: 41].

⁹ У своєму ґрунтовному нарисі про історію етнографії знаний етнолог Євген Кагаров об'єктивно й виважено розглядає роль еволюційної теорії в антропології та етнології, яка поза тим, що вже й поступалася новим школам і концепціям (передусім – культурно-історичній школі, теорії культурних циклів, дифузїонізму, релятивізму та ін.), утім, мала багато прихильників у наукових колах європейських країн у 20-х роках ХХ ст. Є. Кагаров, хоча й не був адептом еволюціонізму, проте дав високу оцінку еволюційним концепціям Тейлора в антропології, наголошуючи, що «значення Тейлорове в історії нашої науки надзвичайно велике», оскільки своїми працями він «поклав початок еволюційній школі в нашій науці» і «витворив цілу школу першорядних учених». «Морган, Мак-Ленан і Мен закладають початок новому науковому рухові у царині етнографії – рухові, що в його основу лягли порівняна і індуктивна метода і всеосяжна концепція ево-

люції. Тайлор запроваджує нові методи в дослідженні над історією культури, утворюючи епоху в розвитку етнографії, відкриває своїм учням про анімізм та переживання [пережитки. – Г. С.] шлях для новітньої етнографічної школи, що за її представників вважаються Ендр'ю Ленг, Фрезер, Марет і ін.» [див.: 26, с. 40]. Методологічні підходи еволюціонізму в поєднанні з іншими методиками й концепціями продуктивно використовувалися в етнографічних дослідженнях і музейних практиках аж до початку 30-х років ХХ ст.

¹⁰ Ніна (Неоніла) Борисівна Заглада (1896–1938) – знаний український етнограф, дослідниця матеріальної культури та дитячого побуту українців – народилася в Києві в родині службовця (по материній лінії доводилася родичкою відомому археологу, етнографу і музейнику М. Біляшівському). Середню освіту здобула в Києві 1914 року, а з 1914 по 1920 рік навчалася в Київському університеті, де прослухала три курси на правничому факультеті. У 1922 році вступила до Київського археологічного інституту, де на етнографічному відділенні з 1922 по 1924 рік прослухала повний курс.

У 1919–1922 роках працювала бібліотекарем у Київській книжковій палаті, а впродовж 1922–1928 років обіймала посаду старшого бібліографа в Українському науково-дослідному інституті книгознавства. Водночас у ці роки працювала етнографом в Етнографічному музеї Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка.

З грудня 1928 по січень 1934 року – призначена на посаду молодшого наукового співробітника цього ж Музею, а після його розформування із січня 1934 року працювала на такій самій посаді в Інституті історії матеріальної культури ВУАН [див.: 4, од. зб. 126, арк. 1–2].

Була дійсним членом Етнографічної комісії, молодшим науковим співробітником Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Незважаючи на вимушене прилюдне визнання Н. Заглагою у її життєпису та заявах методологічних «хиб», допущених «під впливом буржуазної методології Хв. Вовка», більшовицька влада внесла прізвище вченої до списків неблагонадійних. «Будучи під впливом буржуазної методології в етнографії, – писала дослідниця, – в своїх роботах я припустила цілу низку хиб. В самокритичних виступах я визнала ці хиби та засудила їх і весь час працюю над своїм переозброєнням, над опануванням єдиної наукової марксо-ленінської методології» [див.: 4, од. зб. 126, арк. 1]. Проте це не врятувало дослідницю: 30 березня 1938 року її заарештували і хворою ув'язнили в катівні колишнього Жовтневого палацу в Києві. Можливим приводом до арешту (як за-

певняли родичі Н. Заглади авторку цих рядків) стала критика щодо рішення керівництва Історичного музею А. Винницького знищувати українські вишивки, які, на його думку, нібито нагадували фашистську символіку. За рішенням Трійки УНКВС Київської області 28 квітня 1938 року дослідницю розстріляли.

¹¹ Провідний український етнограф і музейник Лідія Савівна Шульгина (1897–1938) (дівооче прізвище – Тартаковська) народилася в Києві. У 1928 році закінчила Ленінградський університет. З 1921 по 1933 рік учена працювала в Музеї (Кабінеті) антропології та етнології ім. Хв. Вовка [див.: 10, с. 60]. З 1927 року вона була призначена керівником Етнографічного музею. Її перу належать оригінальні розвідки (про гончарство та прилади для освітлення в с. Бубнівка на Поділлі, про ткацькі верстати в с. Мартиновичі на Київщині, про українські воскобійні тощо), а також розробки науковометодичного характеру («Пасічництво», «Народний календар», «Засоби та способи перенесення» та ін.). Л. Шульгина провадила значну роботу з комплектування та опрацювання музейних колекцій, з популяризації народної культури. У 1933 році вона була заарештована «за контрреволюційну діяльність», проте за два місяці звільнена через відсутність доказів, а в березні 1938 року була повторно заарештована й засуджена до розстрілу. Вирок було виконано 28 квітня 1938 року.

¹² На початку 1940-х років Ю. Павлович, який мав численні замальовки селянських хат Київщини, Полісся та Волині, за допомогою В. Мамонова приступив до складання схематичної карти народного житла, яка репрезентувала б у наочній формі регіональні особливості українських хат. Матеріалом для неї послужили опубліковані малюнки, збірки світлин і замальовок пам'яток Харківщини, Полтавщини, Дніпропетровщини, Поділля та Західної України. Для представлення житлобудівної традиції Південної України, Київщини, Полісся та Волині було використано до 1700 зображень; спеціально було підготовлено понад сотню зображень власне для оформлення карти (див. : «Коротка пояснювальна записка до схематичної карти “Україна в типах селян селянських українських хат кінця ХІХ та початку ХХ сторіччя / склали В. Мамонов, Ю. Павлович» [1, од. зб. 112, арк. 1]). Як зазначається в пояснювальній записці до цієї карти, спочатку було виготовлено зображення хат, кожне розміром 10 см × 6 см, а тому карта розміщала на 15 аркушах ватману і була незручною для користування. Оскільки під час війни карта була вилучена німцями, то в 1943–1945 роках Ю. Павлович (на основі збережених виконаних ним малюнків) вдалося виготовити нову типологічну карту меншого формату (92 см × 163 см). Художник виконав тло для цієї карти і 109 малюнків хат, основ-

на частина з яких відноситься до центрально-українських земель (менш вичерпно було репрезентовано житлобудівну традицію степової зони та Західного Полісся). Представлені зображення розкривали особливості зовнішнього вигляду українських хат у регіональному аспекті, що давало можливість виявити деякі закономірності української житлобудівної традиції (зменшення висоти даху щодо висоти стін у напрямку із заходу на схід; побілка зовнішніх стін української хати тощо). У травні 1945 року в Інституті фольклору та етнографії Академії наук УРСР (нині – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України) на спеціальних зборах було продемонстровано карту та виголошено спільну доповідь Ю. Павловича й В. Мамонова про її сутність і особливості, під час обговорення якої було слушно акцентовано неабияку наукову значимість карти [див.: 1, од. зб. 112, арк. 1 (зв.)]

Карта й нині не втратила своєї актуальності для дослідників народної архітектури й музейних працівників, оскільки чимало зафіксованих на ній зразків народного будівництва на сьогодні вже зникли, як і втрачено багато публікаційних матеріалів про них. Типологічна карта народного житла та відповідні наукові розробки до неї (покажчик і коротка пояснювальна записка) зберігаються у АНФРФ ІМФЕ [див.: 1, од. зб. 110–112].

Незважаючи на економічну скруту і тяжку хворобу, художник до останніх днів (пішов із життя 13 вересня 1947 року) невтомно працював над систематизацією своєї величезної художньо-етнографічної спадщини. Її високо оцінювали М. Рильський, Б. Рибаків, С. Токарев, Г. Маслова, П. Богатирьов та інші вчені, які зазначали, що матеріали Ю. Павловича становлять винятковий науковий інтерес.

¹³ У повоєнні роки Ю. Павлович працював у Державному історичному музеї та в Інституті мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (нині – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України).

Джерела та література

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (АНФРФ ІМФЕ), ф. 14, од. зб. 110; од. зб. 111; од. зб. 112.
2. АНФРФ ІМФЕ, ф. 15, од. зб. 54.
3. АНФРФ ІМФЕ, ф. 39, од. зб. 1; од. зб. 3; од. зб. 7.
4. АНФРФ ІМФЕ, ф. 43, од. зб. 41; од. зб. 42; од. зб. 43; од. зб. 46; од. зб. 47; од. зб. 78; од. зб. 79; од. зб. 97; од. зб. 116; од. зб. 125; од. зб. 126; од. зб. 130; од. зб. 165;

од. зб. 166; од. зб. 173; од. зб. 300; од. зб. 301; од. зб. 302; од. зб. 303; од. зб. 304; од. зб. 305.

5. АНФРФ ІМФЕ, ф. 44, од. зб. 1; од. зб. 2; од. зб. 4; од. зб. 5; од. зб. 6; од. зб. 7.

6. Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ), ф. 9, од. зб. 156.

7. *Арсенич П. І.* Етнографічна діяльність Антона Онищука // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 4. – С. 22–28.

8. *Артемський А. Я.* Що таке Всеукраїнська Академія Наук (ВУАН). – Київ, 1931.

9. *Березовський І. П.* Українська радянська фольклористика. – Київ, 1968.

10. *Борисенко В.* Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років. – Київ, 2002.

11. *Борисенко В. К.* Етнографічна спадщина художника Ю. Ю. Павловича // Народна творчість та етнографія. – 1988. – № 5. – С. 65–70.

12. *Борисенко В. К., Франко О. О.* Народнознавчі студії О. Г. Алеші // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 4. – С. 20–23.

13. *Гладківський П.* [Рец.] Ніна Заглада. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. 1929 // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – Київ, 1929. – Вип. 2.

14. *Глушко М.* Методика польового етнографічного дослідження. – Львів, 2008.

15. Громадська подяка А. Онищукові. Лист до редакції // Пролетарська правда. – 1927. – Ч. 221.

16. *Дельєж Р.* Нариси з історії антропології. Школи. Автори, Теорії. – Київ, 2008.

17. *Дзбанівський Є. З.* Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка // Київ. Провідник / за ред. Ф. Ернста. – Київ, 1930.

18. *Заглада Н.* Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля) / Всеукраїнська академія наук. Провідник по Музею антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1930.

19. *Заглада Н.* Побут селянської дитини. – Київ, 1929.

20. *Заглада Н.* Систематичні дослідження над процесом змін в народному побуті // Побут. – 1928. – № 1.

21. *Заглада Н.* Харчування в с. Старосілля на Чернігівщині // Матеріали до етнології / Всеукраїнська академія наук. Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1931. – Вип. III : Матеріали до монографії с. Старосілля. – С. 83–196.

22. *Заглада Н.* Ярмо // Матеріали до етнології / Всеукраїнська академія наук. Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1929. – Вип. II. – С. 11–45.

23. З праці відділів Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка (короткий огляд) // Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1925. – Ч. 1.
24. Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка (завдання, історія та потреби) // Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1925. – Ч. 1.
25. *Кагаров Є.* Відділ еволюції та типології культури при Музеї антропології та етнографії Академії Наук СРСР у Ленінграді // Первісне громадянство. – 1927. – № 1–3.
26. *Кагаров Є.* Нарис історії етнографії // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 3.
27. Київський етнографічний музей // Життя і революція. – 1925. – № 8.
28. *Маторин Н. М.* Современный этап и задачи советской этнографии // Советская этнография. – 1931. – № 1–2.
29. *Наулко В., Франко О.* Етнографічна та народознавча спадщина Федора Вовка // Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. – Львів ; Київ ; Нью-Йорк, 1996.
30. *Носов А.* До антропології кримських татар // Антропологія. – Київ, 1929. – Вип. 2.
31. *Носов А.* Матеріали до антропології України. Українці Кубані // Антропологія. – 1928. – № 1.
32. *Носов А.* Матеріали до антропології України. Українці Поділля // Етнографічний вісник. – Київ, 1927. – Кн. 5.
33. *Носов А. О. І.* Алешо (9.11.1890 – 4.IV.1922) // Вісник сільськогосподарської науки. – Київ, 1922. – Т. I. – Вип. 1.
34. *Носов А. З.* Професор Ф. К. Вовк в українській археології (1847–1918–1928) // Записки ВУАН. – 1930. – Т. 1. – С. XXIII–XXVIII.
35. *Носов А. Ф. К.* Вовк і українська наука // Антропологія. – 1929. – № 2.
36. *Онищук А.* Розвідки над народним побутом (Методичні зауваження) // Побут. – 1928. – Ч. 2–3. – С. 3–10.
37. *Онищук А.* Розвідки над народним побутом // Побут. – 1929. – Ч. 4–5. – С. 5–13.
38. *Онищук А.* Уваги в справі систематичних дослідів над матеріальною культурою нашого села // Побут. – 1928. – Ч. 1.
39. *Павлович Ю.* До питання про еволюцію ніжки в стільці та в столі // Матеріали до етнології / Всеукраїнська академія наук. Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1929. – Вип. II. – С. 46–51.
40. *Павлович Ю.* До питання про еволюцію українського народного орнаменту // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. 21–22. – Ч. 1. – С. 111–116.
41. *Павлович Ю.* Фінляндія. 1905–1910. Альбом. – Київ, 2001.
42. Побут. – Київ, 1928. – Ч. 1.
43. Побут. – Київ, 1928. – Ч. 2–3.
44. Побут. – Київ, 1929. – Ч. 4–5.
45. Пролетарська правда. – 1925. – 4.VII. – Ч. 176.
46. Пролетарська правда. – 1925. – 6.XI. – Ч. 255.
47. Пролетарська правда. – 1926. – 9.XII. – Ч. 285.
48. Пролетарська правда. – 1929. – 14.VIII. – Ч. 184.
49. *Путилов Б. Н.* Методология сравнительно-исторического изучения фольклора. – Ленинград, 1976.
50. *Рудинський М.* Деякі підсумки та ближчі завдання палетнологічних вивчень у межах УРСР : палеоліт, епіпалеоліт, ранній неоліт // Антропологія. Річник Кабінету антропології ім. Хв. Вовка. 1930. – Київ, 1931. – Вип. 4. – С. 145–184.
51. *Рудинський М.* Досліди в Журавці // Антропологія. Річник Кабінету антропології ім. Хв. Вовка. 1928. – Київ, 1929. – Вип. 2.
52. *Симоненко І., Пиваківська С.* Видатний етнограф-дослідник // Київська правда. – 1945. – 8 липня.
53. *Скрипник Г. А.* Етнографічні музеї України. – Київ, 1989.
54. *Скрипник Г.* Етнографія і мистецтвознавство в науковій біографії Євгенії Спаської // Народознавчі та мистецтвознавчі праці Євгенії Спаської / [голов. ред. Г. Скрипник ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського]. – Київ, 2015.
55. *Скрипник Г.* Життєпис та наукова біографія Василя Кравченка // *Кравченко В.* Зібрання творів. Т. 1. Етнографічна спадщина Василя Кравченка / [заг. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2007. – С. 9–25.
56. *Скрипник Г.* Сторінка з життя та художньо-етнографічної творчості Юрія Павловича // Україна в типажах народних, краєвидах і архітектурі : художньо-етнографічна спадщина Юрія Павловича / [відп. ред. Г. Скрипник] ; НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2010.
57. *Скрипник Г.* Українське етнографічне музейництво (20-ті – 90-ті роки ХХ ст.). – Київ, 1998.
58. *Скрипник Г.* Хведір Вовк і українська народознавча наука // Народознавча спадщина Хведора Вовка. Кн. 1 / [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2012.
59. *Станюкович Т. В.* Этнографическая наука и музеи. – Ленинград, 1978.

60. *Тан-Богораз В. Г.* К вопросу о применении марксистского метода к изучению этнографических явлений // *Этнография*. – 1930. – № 1–2. – С. 3–56.

61. *Токарев С. А.* Ранние этапы развития советской этнографической науки (1917 г. – середина 1930-х годов) // *Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии*. – Москва, 1971. – Вып. V.

62. У Всеукраїнському етнографічному товаристві // *Побут*. – 1930. – Ч. 6–7.

63. *Черняхов З. Е.* Выставка первобытных орудий и оружия // *Этнография*. – 1928. – № 1.

64. *Шах М.* Организуем призыв рабочих-ударников в этнографию // *Советская этнография*. – 1932. – № 3. – С. 86–90.

65. *Шевчук Т.* Фольклористичні етюди. – Біла церква, 2017.

66. *Шульгина Л.* Бджільництво в с. Старосілля на Чернігівщині // *Матеріали до етнології / Всеукраїнська академія наук. Музей ан-*

тропології та етнології ім. Хв. Вовка. – Київ, 1931. – Вип. III. – С. 7–83.

67. *Шульгина Л.* В справі дослідження національних меншостей // *Побут*. – 1928. – Ч. 1.

68. *Шульгина Л.* Гончарство в с. Бубнівці на Поділлі // *Матеріали до етнології / Всеукраїнська академія наук. Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка*. – Київ, 1929. – Вип. II. – С. 111–200.

69. *Шульгина Л.* Прилади для освітлення в с. Бубнівці на Поділлі // *Матеріали до етнології / Всеукраїнська академія наук. Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка*. – Київ, 1929. – Вип. II. – С. 52–68.

70. *Шульгина Л.* Ткацькі верстати в с. Мартиновичі на Київщині (матеріали до історії ткацтва) // *Матеріали до етнології / Всеукраїнська академія наук. Музей антропології та етнології ім. Хв. Вовка*. – Київ, 1929. – Вип. II. – С. 69–88.

71. *Этнография*. – 1929. – № 2.

SUMMARY

While showing the Khv. Vovk Museum (Cabinet) of Anthropology and Ethnology by example, the authoress considers the features of advance of Ukrainian ethnology in the 1920s – early 1930s. She raises the questions of transforming the principles of organization of core scientific centres' activities, enlarging their network, developing new research trends, introducing an updated methodology, and strengthening the source base of ethnology by virtue of realizing permanent methods of folk ethnographic studies.

The publication reveals the significance of the Khv. Vovk Museum (Cabinet) of Anthropology and Ethnology for introducing an experience of leading European ethnological centres into domestic research practices and emphasizes the influence of prominent Ukrainian ethnologists Khv. Vovk upon developing a programme, aims and tasks of Ukrainian academic institutions pertaining to the humanities.

The article accentuates a role of leading domestic scholars (A. Nosiv, O. Alesho, A. Onyshchuk, N. Zahlada, L. Shulhyna, Yu. Pavlovysh and others) in institutionalizing the academic discipline of ethnology, as well as analyses their creation in context of European research studies.

The studies of those scholars principally dealt with scantily explored aspects of material mode of life whose examination was grounded on newly established source base of exceptionally local nature, as well as on applying the pluralistic methodological approach (Evolutionism, Migrationism, Kulturkreislehre, historical-comparative method and sociological theory of Émile Durkheim, Lucien Lévy-Bruhl, etc.). The article partially fills gaps persisting in the history of Ukrainian ethnology of the first third of the 20th century, and illuminates a tragic fate of domestic researchers perished in the Moloch of Stalin-era repressions.

Keywords: ethnological centres, Khv. Vovk Museum (Cabinet) of Anthropology and Ethnology, A. Nosiv, O. Alesho, A. Onyshchuk, N. Zahlada, L. Shulhyna, Yu. Pavlovysh, stationary research method, locality monographic studies.